

T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

YAŞLANAN NÜFUSUN MAKRO İKTİSADÎ TESİRLERİ:
TÜRKİYE ÖRNEĞİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Sibel BALI

BURSA 2005

T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

YAŞLANAN NÜFUSUN MAKRO İKTİSADÎ TESİRLERİ:
TÜRKİYE ÖRNEĞİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Danışman
Prof. Dr. İbrahim KANYILMAZ

Sibel BALI

BURSA 2005

ÖZET

İKTİSAT POLİTİKASI ANABİLİMDALI İKTİSAT BİLİM DALI

YAŞLANAN NÜFUSUN MAKRO İKTİSADİ TESİRLERİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

SİBEL BALI

(Yüksek Lisans Tezi)

Yaşlanan nüfus gelişmiş ülkelere has bir durum gibi görünmekle birlikte aslında tüm ülkelerin geçirmekte olduğu sürecin bir sonucudur. Günümüzde gelişmekte olan ülkeler de bu sürecin sonuna doğru yaklaşmakta ve nüfusları giderek yaşlanmaktadır. Bu değişimin yaşandığı gelişmiş ülkeler gözlemlenerek yazılan teoriler bugün gelişmekte olan ülkeler üzerinde test edilmektedir. Sanayileşme ile birlikte gelişen bu süreç sosyo-iktisadi gelişmelerin bir sonucu olduğu gibi aynı zamanda önemli iktisadi değişmelere de neden olmaktadır. Çalışmada bu iki taraflı etki Türkiye için irdelenerek, ampirik modellerle de test edilmiştir ve Türkiye’de 1969 – 2001 dönemi için nüfusun yaşlanması ile iktisadi büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Demografik geçiş, yaşlanan nüfus, iktisadi büyüme, koentegrasyon, etki - tepki fonksiyonları

Danışmanı : Prof. Dr. İbrahim KANYILMAZ

Sayfa Sayısı : 153

ABSTRACT

DEPARTMENT OF ECONOMICS

MACROECONOMIC EFFECTS OF AGEING POPULATION: EVIDENCE FROM TURKEY

SİBEL BALI

(MS Thesis)

Aging population is a situation that is not only a feature of industrialized countries but it is also valid for all countries. Today developing countries are affected by this process and their populations are getting older. Theories developed to explain the process as it in industrialized countries have been tested in developing countries. This process has not only been a result of socio-economic improvements but also led to important economic changes since the beginning of industrialization. In this study this two sided effect has been investigated and tested by empirical models and found a long-run relation between aging population and economic growth in Turkey for the period 1969-2001.

Keywords: Demographic transition, ageing population, economic growth, co integration, impulse-response functions

Supervisor : Prof. Dr. Ibrahim KANYILMAZ

Page Number : 153

İÇİNDEKİLER

Özet.....	ii
Tablolar Listesi.....	viii
Şekiller Listesi.....	x
Kısaltmalar.....	xiii
GİRİŞ.....	1

BÖLÜM 1

DEMOGRAFİK GEÇİŞ VE YAŞLANAN NÜFUS

1.1. Demografik Geçiş Teorisi.....	4
1.1.1. Doğurganlık.....	11
1.1.2. Ölümlülük.....	15
1.1.3. Göçler.....	17
1.2. Türkiye’de Demografik Geçiş.....	21
1.2.1. 1923-1950 Dönemi.....	23
1.2.2. 1950-1985 Dönemi.....	26
1.2.3. 1985 ve Sonrası Dönem.....	28
1.2.4. Türkiye’de Doğurganlık.....	32
1.2.4.1.Kent-Kır Nüfusu Ayrımı İtibariyle Doğurganlık Farklılıkları.....	36
1.2.4.2.Bölgelere Ayrımı İtibariyle Doğurganlık Farklılıkları.....	39
1.2.4.3.Eğitim Düzeyi Ayrımı İtibariyle Doğurganlık Farklılıkları	42
1.2.4.6.Kadınların Çalışma Hayatına Katılımı.....	43
1.2.4.7.Gelir Ayrımı İtibariyle Doğurganlık Farklılıkları.....	44

1.2.5. Türkiye’de Ölümlülük.....	45
1.2.5.1.Bebek ve Çocuk Ölümlülüğü.....	46
1.2.5.2 Genel Ölümlülük.....	49
1.2.5. Türkiye’de Göç Vakası.....	53

BÖLÜM 2

YAŞLANAN NÜFUSUN MAKRO İKTİSADÎ TESİRLERİ

2.1. Doğrudan Tesirleri.....	57
2.1.1. Emek Piyasası ve Yaşlanan Nüfus.....	57
2.1.2. Tüketim ve Tasarruflar Üzerindeki Tesirleri.....	61
2.1.3. Üretim ve Yatırım Üzerindeki Tesiri.....	63
2.2. Dolaylı Tesirleri.....	64
2.2.1. Sosyal Güvenlik Harcamaları Üzerindeki Tesirleri.....	64
2.2.2. Sağlık Harcamaları Üzerindeki Tesirleri.....	84
2.2.3. Eğitim Harcamaları Üzerindeki Tesirleri.....	92
2.2.4. İslah Harcamaları Üzerindeki Tesirleri.....	95
2.2.5. Ülke Gelirleri Üzerindeki Tesirleri.....	99

BÖLÜM 3

YAŞLANAN NÜFUS VE İKTİSADÎ BÜYÜME

3.1. Teorik Yaklaşım.....	103
3.2. Ampirik Temeller.....	105
3.3. Metodolojik Yaklaşım.....	106

3.4.	Modelde Yer Alan Değişkenler ve Değişkenlere Ait Verilerin Toplanması.....	106
3.5.	Verilerin Tasviri Olarak İncelenmesi.....	107
3.6.	Birim Kök Testleri.....	112
3.7.	Demografik Geçiş ve Yaşlanan Nüfusun Türkiye İçin Geçerliliğinin Test Edilmesi.....	113
3.8.	Demografik Geçiş İle İktisadi Büyüme Arasındaki Uzun Dönemli ve Kısa Dönemli Dinamik İlişkilerin Tahmini.....	115
3.9.	Kısa Dönemli Şoklara Karşı Duyarlılıklar.....	118
	SONUÇ.....	127
	BİBLİYOGRAFYA.....	132

Tablolar Listesi

Tablo 1.1.	Demografik Geçiş Göstergeleri.....	9
Tablo 1.2.	Demografik Geçişin Özellikleri ve Toplumsal Göstergeleri.....	9
Tablo 1.3.	Türkiye Cumhuriyeti Sınırları Dahilindeki Nüfus (Hatay Hariç).....	23
Tablo 1.4.	Toplam Doğurganlık Hızı Verileri.....	33
Tablo 1.5.	Kent-Kırsal Ayrımına Göre Doğurganlık Göstergeleri.....	37
Tablo 1.6.	Bölgelere Göre Doğurganlık Hızları.....	40
Tablo 1.7.	Bölgesel Bebek Ölüm Hızları.....	47
Tablo 1.8.	Yerleşim Yeri ve Eğitime Göre Bebek Ölümlülük Hızları	48
Tablo 1.9.	Ortalama Hayat Beklentisi.....	52
Tablo 2.1.	İstihdam ve İşsizlik 1990-2025 (000 olarak).....	58
Tablo 2.2.	Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerin Sosyal Güvenlik Problemleri.....	69
Tablo 2.3.	Yıllar İtibariyle Sigortalı Nüfus Oranı	72
Tablo 2.4.	Devlet Bütçesinden Sosyal Güvenlik Kurumlarına Yapılan Bütçe Transferleri (Milyar TL).....	73
Tablo 2.5.	Sosyal Güvenlik Kurumlarının Emeklilik Sigortası Açıklarının GSMH'ya Oranının Projeksiyonu (% , 2000–2050)	79
Tablo 2.6.	Eğitim Harcamalarının GSMH İçindeki Payı ile Nüfus Artış Hızının Seyri.....	95
Tablo 2.7.	Genel Bütçe Gelirleri Tahsilatı % (1923–2002).....	100
Tablo 3.1.	Birim Kök Hipotezinin Testler.....	113
Tablo 3.2.	İki Değişkenli Koentegrasyon Testi.....	114

Tablo 3.3.	LTDH ve LBOO için Engle- Granger ve Hata Düzeltme Tahminleri	115
Tablo 3.4.	Johansen ve Juselius Maksimum Karakteristik Kök ve İz Test Sonuçları.....	116
Tablo 3.5.	Kısa Dönemli Dinamikler ve VECM Katsayıları	117
Tablo 3.6.	Granger Nedensellik Test İstatistikleri	118

Şekiller Listesi

Şekil 1.1.	Demografik Geçişin Seyri.....	8
Şekil 1.2.	Göçlerin Üretim ve Ücretler Üzerindeki Tesirleri.....	19
Şekil 1.3.	Yaş Gruplarının Toplam Nüfus İçindeki Oranının Seyri	29
Şekil 1.4.	Bağımlılık Oranlarının Seyri (1945-2000).....	30
Şekil 1.5.	Bağımlılık Oranlarının Projeksiyonları.....	31
Şekil 1.6.	Toplam Doğurganlık Hızının Seyri (1923-2000).....	34
Şekil 1.7.	Kent ve Kırsal Ayırımına Göre Toplam Doğurganlığın Seyri.....	38
Şekil 1.8.	Günümüzde doğurganlık, 1998.....	39
Şekil 1.9.	Bölgelere Göre Toplam Doğurganlık Hızının Seyri.....	41
Şekil.1.10.	Eğitim Durumlarına Göre Doğurganlık Düzeyleri.....	42
Şekil 1.11.	Kadınların Çalışma Hayatlarına Katılımlarına Göre TDH'nin Seyri.....	43
Şekil 1.12.	Gelirin Mevcudiyetine Göre TDH'nin Seyri.....	44
Şekil 1.13.	Gelir Yüzdelerine Göre TDH'nin Seyri	45
Şekil 1.14.	Bebek Ölüm Hızının Seyri (1945-2000).....	46
Şekil 1.15.	Kaba Ölüm Hızının Seyri.....	50
Şekil 1.16.	Bölgeler İtibariyle Kaba Ölüm Hızı	50
Şekil 1.17.	Yaş Grupları İtibariyle Kaba Ölüm Hızı	51
Şekil 2.1.	1990–2025 Yılları İtibariyle İşsizlik Seyri.....	60
Şekil 2.2.	Nüfusun Yaşlanmasıyla Sosyal Transferler Arasındaki Korelasyon.....	67
Şekil 2.3	Türkiye’de Sosyal Güvenlik Sistemi.....	70
Şekil 2.4.	Yıllar İtibariyle Sigortalı Nüfus Oranı.....	72
Şekil 2.5.	Devlet Bütçesinden Sosyal Güvenlik Kurumlarına Yapılan Bütçe Transferleri (Milyar TL).....	73
Şekil 2.6.	Bütçe Transferlerinin GSMH İçindeki Payı	74
Şekil 2.7.	Bütçe Transferlerinin Bütçe Harcamaları İçindeki Oranı.....	75
Şekil 2.8.	Sosyal Güvenlik Transferlerinin Bütçe Açığındaki Payı (%).....	76
Şekil 2.9.	Sosyal Güvenlik Kurumları Nakit Açıklarının Muhtemel Tesirleri.....	80

Şekil 2.10.	Prim Oranlarındaki Değişikliklerin Muhtemel Tesirleri.....	83
Şekil 2.11.	Yıllar İtibariyle 65 ve Üstü Yaş Nüfusun Seyri.....	88
Şekil 2.12.	Yıllar İtibariyle Ortalama Ömür Beklentisi.....	89
Şekil 2.13.	Toplam Sağlık Harcamaları İçinde Kamu ve Özel Sağlık Harcamalarının Seyri	90
Şekil 2.14.	Kişi Başına Toplam Sağlık Harcamaları	91
Şekil 2.15.	Eğitim Çağındaki Nüfus Değişimlerinin Kamu Eğitim Harcamaları Üzerindeki Tesiri.....	92
Şekil 2.16.	0- 15 Yaş Arası Nüfusun Toplam Nüfus İçindeki Payının Seyri (Yüksek, Orta, Düşük Doğurganlık Varsayımları Dahilinde).....	94
Şekil 2.17.	0 – 15 Yaş Arası Nüfusun Seyri (Yüksek, Orta, Düşük Doğurganlık Varsayımları Dahilinde).....	94
Şekil 2.18.	Yaş Dağılımlarına Göre Suç İşleme Oranları.....	97
Şekil 2.19.	Yıllar İtibariyle Yaş Gruplarının Suç İşleme Oranları.....	97
Şekil 2.20.	Nüfusun Yaş Yapısındaki Değişimlerin Islah Harcamaları Üzerindeki Muhtemel Tesiri.....	98
Şekil 2.21.	Genel Bütçe Gelirleri Tahsilatı % (1923-2002).....	99
Şekil 2.22.	Yaşlanan Nüfusun Vergi Gelirleri Üzerindeki Muhtemel Tesiri.....	101
Şekil 3.1.	Kişi Başına Gayri Safi Yurt İçi Hasılanın Zaman Yolu Grafiği.....	108
Şekil 3.2.	Toplam Doğurganlık Hızının Zaman Yolu Grafiği.....	108
Şekil 3.3.	Bebek Ölümlülük Oranının Zaman Yolu Grafiği.....	109
Şekil 3.4.	Çalışan Başına Ortalama Reel Ücretin Zaman Yolu Grafiği.....	109
Şekil 3.5.	LKGSYH'nin Korelogramı.....	110
Şekil 3.6.	LTDH'nin Korelogramı.....	110
Şekil 3.7.	LBOO'nun Korelogramı.....	111
Şekil 3.8.	LCORU'nun Korelogramı.....	111
Şekil 3.9.	LKGSYH' deki Bir Standart Sapmalık Şoka LTDH'nin Tepkisi.....	119
Şekil 3.10.	LKGSYH' deki Bir Standart Sapmalık Şoka LBOO'nun Tepkisi..	120
Şekil 3.11.	LTDH' deki Bir Standart Sapmalık Şoka LKGSYH' nin Tepkisi..	121
Şekil 3.12.	LTDH' deki Bir Standart Sapmalık Şoka LBOO' nun Tepkisi.....	121
Şekil 3.13.	LTDH' deki Bir Standart Sapmalık Şoka LCORU' nun Tepkisi.....	122

- Şekil 3.14. LBOO' daki Bir Standart Sapmalık Şoka LKGSYH' nin Tepkisi...123
- Şekil 3.15. LBOO' daki Bir Standart Sapmalık Şoka LTDH' nİN Tepkisi.....123
- Şekil 3.16. LBOO' daki Bir Standart Sapmalık Şoka LCORU' nun Tepkisi.....124
- Şekil 3.17. LCORU daki Bir Standart Sapmalık Şoka LTDH' nin Tepkisi.....125
- Şekil 3.18. LCORU'daki Bir Standart Sapmalık Şoka LBOO' nun Tepkisi.....125

KISALTMALAR

A.g.e	Adı Geçen Eser
A.g.m.	Adı Geçen Makale
A/P	Aktif Pasif Oranı
ADF	Augmented Dickey-Fuller Birim Kök Testi
Bkz	Bakınız
BOO	Bebek Ölüm Hızı
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
DD	Düşük Doğurganlık
ECM	Hata Düzeltme Modeli
EVDS	Elektronik Veri Dağıtım Sistemi
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
HGDA	Hane halkı Gelir Dağılımı Araştırması
ILO	Uluslar arası Çalışma Örgütü
KÖH	Kaba Ölüm Hızı
LBOO	Bebek Ölüm Oranının Doğal Logaritması
LCH	Ömür Boyu Gelir Hipotezi (Life-Cycle Hypotesis)
LCORU	Çalışan Başına Reel Ücretlerin Doğal Logaritması
LKGSYH	Çalışan Başına Reel Ücretlerin Doğal Logaritması
LTDH	Kişi Başına Reel Gayri Safi Yurt İçi Hasılanın Doğal Logaritması
NSA	Nüfus Ve Sağlık Araştırmaları
OD	Orta Doğurganlık
OLS	Olağan En Küçük Kareler Tahmin Yöntemi
p.	Page
s.	sayfa
SIC	Schwartz Information Criterion
TDH	Toplam Doğurganlık Hızı
TED	Evli Kadın Başına Doğurganlık Hızı
v. diğ.	Ve diğerleri
VAR	Vektör Otoregresyon Modeli
Vb.	Ve benzeri
VECM	Vektör Hata Düzeltme Modelleri
VMA	Vektör Hareketli Ortalama Modelleri
Vs.	Vesaire
YD	Yüksek Doğurganlık
y.y.	Basım Yeri yok

Giriş

Tahlil Açısı

Demografik göstergeler, bir ülkenin nüfus yapısı ve nüfus yapısındaki değişimler hakkında fikir vermesi sebebiyle, gelecek için alınacak iktisadî, sosyal ve politik kararlara binaen oldukça büyük önem arz etmektedir. Zira sanayileşmiş ülkelere bakıldığında, nüfus kompozisyonlarında yaşanan değişim nüfus artış hızı, doğum ve ölüm oranı temayülleri, nüfusun yaş yapısı, ortalama ömür beklentisi gibi) geçirdikleri iktisadî ve sosyal değişimi belli bir gecikme ile takip etmektedir. Nitekim ülkelerin gelişmişlik düzeyleri arttıkça, doğurganlık ve ölüm oranının düşmesiyle nüfus artış hızının kararlı bir seyre yönelmesi, ortalama ömür beklentisinin de artmasıyla nüfusları giderek yaşlanmaktadır. Bu süreç içerisinde, demografik yapıdaki değişim belirli bir dönem için “fırsat aralığı (window of opportunity)” olarak da ifade edilen bir dizi sosyal ve iktisadî fırsat imkânını ülkelerin önüne sermektedir. Ancak bu dönemde kararlı ve etkin politikalar devreye konulmadığı takdirde bu fırsatlar dizisi, bir dönem sonra sorunlar dizisi haline dönüşecektir.

Bu sürecin, Türkiye için gelişimine bakılırken, Cumhuriyetin ilanından, günümüze ve yapılan projeksiyonlar dahilinde 2050 yılına kadar olan dönem tahlil kapsamına dahil edilecektir. Bu bağlamda, Türkiye’deki demografik değişim, dönemler arasındaki farklılıklar göz önünde bulundurularak, safhalar halinde incelenecek ve doğuracağı sonuçlar sadece iktisadî yönüyle değerlendirme kapsamına alınacaktır. Bu değerlendirmede de, demografik geçiş ve neticesi olan yaşlanan nüfusun makro iktisadi etkileri dolaylı ve dolaysız tasnifine gidilerek tahlil edilecektir.

Nihai olarak, demografik geçişin yaratacağı fırsatlar dizisinin iktisadî büyümeyi müspet yönde etkileyeceği tezinden hareketle, iktisadî büyüme ile demografik geçiş arasındaki ilişki ampirik tahlille tespit edilecektir.

Tahlil Sahası

Tezin tahlil sahası, yaşlanan nüfus ve Türkiye ekonomisi üzerindeki muhtemel neticeleridir. Bu temelde, sanayileşme ile paralel değişim gösteren nüfus yapısı, demografik geçişte etkili olan, temel göstergeler dahilinde incelenecektir.

Yaşlanan nüfus, Türkiye ekonomisi üzerinde hem makro hem de mikro düzeyde önemli neticeler doğurmaktadır. Ancak, tahlil sahası olarak sadece makro ekonomik neticeler değerlendirme altına alınacaktır.

Nüfusun yaşlanma süreci esnasında, Türkiye'nin içerisinde bulunduğu, özel durum diğer bir deyişle toplam bağımlılık oranı düşerken üretken yaştaki nüfusun artması sebebiyle oluşacak olan fırsat aralığı, uygun politikalar devreye konulduğunda ve ya konulmadığında neden olacağı muhtemel etkiler incelenecektir. Bu değerlendirme yapılırken, uygun politikalar geliştirilmeye çalışılmayacaktır.

Tahlil Metodu

Birinci bölümde, doğurganlık ve ölüm oranı davranışlarındaki değişimlerin nüfusun yaş yapısını etkilediği ve ülkelerin sanayileşmesi ile doğurganlık ve ölüm oranı seyirlerinin negatif bir trende dönüştüğü, bunun neticesinde nüfusun yaşlanacağı bulgusuna erişirken endüktif bir metod kullanılmıştır.

İkinci bölümde ise, dedüktif metod kullanılarak, demografik geçişin nihayeti olan yaşlanan nüfusun ülke ekonomisini etkilediği düşüncesinden hareketle ülke ekonomisinin spesifik alanları üzerinde doğuracağı muhtemel sonuçlar değerlendirilmektedir.

Üçüncü bölümde ise, demografik geçiş ile iktisadi büyüme arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişkiyi belirlemek amacıyla toplanan verilerden yola çıkılarak kurulan zaman serileri ekonometrisi modelleri tahmin edildiği için endüktif metoddan faydalanılmıştır.

Tahlil Planı

İlk bölümde, ülke nüfuslarının yaşlanmasını safhalar dahilinde izaha çalışan demografik geçiş teorisi ve teoriye katkıda bulunanlar ele alınacaktır. Ayrıca nüfusun kompozisyonunu etkileyen dolayısıyla da demografik geçişin süresi üzerinde belirleyici rol oynayan doğurganlık, ölüm oranı ve göçler nedenleri ve sonuçları itibarıyla incelemeye dahil edilecektir. Ardından Türkiye'de demografik geçiş süreci cumhuriyetten bu yana safhalara ayrılarak tahlil edilecek, Türkiye'de demografik geçişin tamamlanacağı süre için yapılan projeksiyonlar dikkate alınarak Türkiye'deki

doğurganlık, ölüm oranları ve göç temayülleri, politikalara da emsal teşkil etmesi bakımından nedenleri ve sonuçları ile tespit edilmeye çalışılacaktır.

İkinci bölümde yaşanan nüfusun makro ekonomik etkileri üzerinde doğrudan ve dolaylı ayırımına gidilerek durulacaktır. İlk olarak yaşanan nüfusun doğrudan etkileri içerisinde üretim tüketim ve tasarruflar üzerinde yaratacağı etkiler tartışılacaktır. Ardından ikinci ayırım olan dolaylı etkileri dahilinde işgücü piyasası, sağlık, sosyal güvenlik sistemi, eğitim ve adalet sistemi üzerindeki muhtemel etkileri üzerinde durulacaktır.

Son bölümde ise uygulama olarak Türkiye’de nüfusun yaşlanmasının iktisadi büyümeyi etkileyeceği beklentisinin ispatlanması amacıyla demografik geçişin temel bileşenleri olan doğurganlık hızları ve bebek ölüm oranları ile iktisadi büyümeyi temsil eden kişi başına reel gayri safi yurtiçi hasıla ve reel ücretler arasındaki uzun dönem ve kısa dönem ilişkileri 1968 ila 2000 yılları arasındaki verilerden istifade edilerek zaman serileri ekonometrisindeki son gelişmeler dahilinde tahmin edilmeye ve değerlendirilmeye çalışılacaktır. Bu amaçla her bir serinin zaman serisi özellikleri incelenecek ve durağanlıkları birim kök testleri ile test edilecektir. Daha sonra uzun dönem ilişkilerinin ekonometrik analizi Johansen koentegrasyon tekniği kullanılarak yapılacak ve bu analizden yola çıkılarak kurulacak olan vektör otoregresyon (VAR) modeli ile kısa dönem dinamikleri tahmin edilecek ve etki tepki fonksiyonları ile kısa dönem şoklarına karşı duyarlılıkları incelenecektir. Ayrıca modelde kullanılan değişkenlerin zayıf ve katı ekzojenlikleri de test edilerek analiz nihayetlendirilecektir

BÖLÜM 1

DEMOGRAFİK GEÇİŞ VE YAŞLANAN NÜFUS

II. dünya savaşının sonlarına doğru gelişen dünyanın büyük bir bölümünde ölüm oranlarındaki azalma ve bunu takiben doğum oranlarının artmasıyla pek çok ülke sanayileşmiş olsun ya da olmasın hızlı nüfus artışının yaşandığı dönemlerden nüfus artışının istikrarlı olduğu dönemlere doğru demografik geçiş yaşamaktadır. Artan ortalama ömür, düşen doğum ve ölüm oranları yaş grupları bazında nüfusun dağılımını değiştirmekte, bununla beraber 65 ve üstü yaş grubunun toplam nüfus içindeki payı hızla artmaktadır.

Yaşlanan nüfus, genellikle gelişmiş ülkeler için telaffuz edilmesine rağmen aslında dünya çapında karşılaşılan bir durumdur. Düşen doğum oranları ve artan ortalama ömür süresi de bunu doğrulamaktadır. Az gelişmiş ülkelerde yaşlı nüfusun payının 1950–2050 yıllar arasında %5,6'dan %11.2'ye çıkarak iki kat artacağını, gelişmemiş bölgelerde ise bu oranın %11.2'den %21'e çıkacağı tahmin edilmektedir¹.

Sanayileşmiş ülkeler demografik geçişi tamamladıklarından, geçirdikleri süreci inceleyerek demografik geçişin safhalarını ayırt etmek mümkündür. Zaten demografik geçiş Sanayi Devrimi'nin gerçekleşmesiyle Batı Avrupa ülkelerinde oluşan ölüm ve doğum oranlarındaki temayülün tasviri üzerine kurulmuştur. Bu geçişi açıklamak için geliştirilen teori ise sosyal bilimcilerin aralarında ortaya çıkan tartışmalar neticesinde gelişmiştir. 19. yüzyılda da Batı Avrupa'daki süreci açıklamak için geliştirilen demografik geçiş teorisi, bugün 20. yüzyılda da gelişmekte olan ülkelerde test edilmektedir.

1.1. Demografik Geçiş Teorisi

Demografik geçiş teorisi, demografların aralarında geliştirdikleri bir teori olması sebebiyle, temelde aynı düşünceye sahip demografların izahatlarında farklılıklar

---

¹ "The Macroeconomic and Financial Implications of Ageing Populations", Bank For International Settlements, Mayıs, 1998, <http://www.bis.org/publ/gten04.pdf>, 25 February 2004

mevcuttur. Teorinin gelişimi ve farklılıkların mahiyeti hakkında bilgi sahibi olmak için teori üzerinde çalışan temel isimlerin izahatlarını incelemekte fayda vardır.

Demografik Geçiş Teorisi, genel olarak, yüksek doğum ve ölüm oranları ile karakterize edilen safhadan düşük doğum ve ölüm oranları ile karakterize edilen safhaya geçişe kadar olan süreci sosyo-iktisadî gelişmelerle izah etmektedir. Bu izah yapılırken de nüfusun göçlere kapalı olduğu varsayılmaktadır.

Teori ile ilgili ilk formülasyon Warren Thompson tarafından 1929 yılında yapılmıştır. Thompson, nüfus artışlarının farklılığına göre ülkeleri üç gruba ayırmıştır.²

- A grubu: Bu ülkelerde ölüm oranının düşük olması ile birlikte doğum oranları da hızla düşmektedir ki bu durum sebebiyle nüfus ilk önce sabitlenmekte ardından da azalmaktadır. Bu kategoriye Batı Avrupa ülkeleri ve Avrupalı göçmenler tarafından kurulan deniz aşırı ülkeler girmektedir.

- B Grubu: Hem doğum hem de ölüm oranlarının düşük olduğu, ancak ölüm oranlarındaki azalmanın doğum oranlarındaki azalmadan daha önce ve daha hızlı olduğu ülkelerdir. Sonuç olarak, düşen doğum oranları nüfusu sabitleyene kadar nüfus hızla artmakta daha sonra da azalmaya başlamaktadır. Bu gruba Doğu ve Güney Avrupa Ülkeleri girmektedir. Thompson'a göre B grubu ülkelerin demografik durumu A grubu ülkelerinin 35 ila 40 yıl öncesindeki durumu ile karşılaştırılabilir. B grubu ülkelerinde ölüm oranları A grubu ülkelerine nazaran daha hızlı düşmektedir.

- C Grubu: Bu gruptaki ülkeler "Malthusian" olarak nitelendirilen hem doğum hem de ölüm oranlarının kontrol altında olmadığı ülkelerdir. Thompson'a göre dünya nüfusunun %70-75'i bu gruba oluşturmaktadır. Ancak bu ülkelerin verilerinin yetersiz olması sebebiyle Thompson analizini verileri mevcut olan Rusya, Hindistan ve Japonya ile sınırlandırmıştır. Demograf, C grubundaki ülkelerin B Grubuna geçişlerinin 30 ila 40 yılı bulacağını düşünmektedir.

Thompson çalışmalarında demografik geçişin sonuçları hakkında uyarılarda bulunmasına rağmen görüşünü daha ileri götürmemiştir. Hatta nüfus problemi ile ilgili popüler olmuş bazı yazılarında bile ne bu görüşüne ne de demografik geçişe

---

² Kirk, Dudley. "Demographic Transition Theory", **Population Studies**, Vol 50, No:3, Nov 1993, p. 361

değirmiştir. Dolayısıyla da Thompson'un görüşünü teori olarak adlandırmak mümkün olmamaktadır.

“Geçiş” olarak genelleştirmeyi ilk yapan isim, Adolphe Laundry, 1934'te “*La Revolution Demographique*” adlı eserini, Thompson'un çalışması ile benzerliğini dile getirmemesine rağmen, Thompson'un temel düşünceleri üzerine geliştirmiştir.³

Laundry de nüfus gelişimin ilkel, orta, çağdaş olmak üzere 3 safhada geliştiğini ileri sürmektedir. Bu safhalar ana hatlarıyla Thompson'un tasnifiyle eşdeğerdir. Laundry'de Thompson gibi demografik geçişin tüm dünyada gerçekleşeceğini fakat geçişin daha ileriki zamanlarda gerçekleştiği ülkelerde doğum ve ölüm oranlarındaki azalmanın daha hızlı olacağını tahmin etmiştir. Doğurganlığı azaltan sebeplerin içinde psikolojik faktörler ve ahlâki yozlaşma üzerinde duran Laundry'e göre çocukların aileler için maliyeti, ebeveynler üzerinde yarattıkları stres, ebeveynlerinin hareketlerini ve rahatlığını kısıtlaması, kadınların hamilelik ve çocuk bakımında yaşadıkları problemler ailelerin daha az sayıda çocuk sahibi olmak istemelerine yol açıyordu. Kısacası Laundry doğurganlık davranışın büyük ölçüde “ego” ile ilgili olduğuna inanmaktaydı.

Demografik geçiş konusunda önemli katkılar sağlayan bir diğer isim olan A.Carr-Sanders, 1936'da yayınlanana “*World Population: Past Growth and Present Trend*” adlı kitabında, belirli ülkeler için demografik geçiş olarak adlandırılan sürecin nedenlerini tahlil etmiştir. Geçiş için genel bir teori geliştirmemekle beraber çekirdek aile sistemin oluşum nedenlerini incelemiş ve konu ile ilgili veriler sunmuştur.

Tüm bu çalışmalara rağmen, yapılan izahatların hiçbirinin demografik geçişin ve doğurganlığın azalma sebeplerini tam olarak açıkladığını söylemek mümkün değildir. Notestein, demografik geçişten ilk bahseden kişi olmamakla beraber, demografik geçiş teorisinin analitik çatısını çizen kişidir. Fakir ülkelerin beklentileri ve gelişim performansını etkileyen önemli bir faktör olarak hızlı nüfus artışını meydana getiren sosyo-iktisadî faktörlerin çerçevesini takdire değer bir şekilde belirlemiştir⁴. Dolayısıyla

---

³ A.g.m., p. 362

⁴ Notestein, Frank W., “Frank Notestein on Population Growth and Economic Development”, **Population Development Review**, Vol.9, No.2, Jun 1983, p. 345

Notestein'in çalışması bu alanda klâsik olarak kabul edilmektedir. Notestein'in teorisinin özünde yatan temel düşünce, toplumların sanayileşme ile birlikte değişen hayat tarzlarının, sahip oldukları doğum ve ölüm davranışını etkilediğidir. Notestein bu etkileşimi ve dolayısıyla da yaşanan demografik değişimi Batı Avrupa ülkelerinin geçirdikleri süreci gözleyerek üç safhada incelemiştir. Günümüzde ise demografik geçiş dört safha da incelenmektedir. Dolayısıyla Notestein tasnifi üzerinde kısaca durularak, asıl izahat dört safha dahilinde yapılacaktır.

Sanayileşme öncesi dönemi ifade eden ilk safhada, dönemin şartları nedeniyle doğurganlık ve ölüm oranı düzeyleri çok yüksektir. Bununla beraber, iki demografik gösterge arasında belirli bir denge gözlemlenmektedir. İkinci safhada sanayileşme ile birlikte, yaşam düzeyindeki gelişmelere paralel olarak önce ölüm oranları düşmekte ardından doğum oranları düşmeye başlamaktadır. Ancak doğum ve ölüm oranlarındaki düşme arasındaki gecikme bir nüfus artışına sebep olmaktadır. Üçüncü safhada ise sanayileşmenin tamamlanmasıyla beraber her iki oranda düşük seviyelerde dengeye gelmekte ve nüfus artışı çok yavaşlamaktadır.

Daha önce de değinildiği gibi geçiş teorisi günümüzde dört safha dahilinde incelenmektedir. Bu safhaların temel karakteristikleri doğum, ölüm oranları ve nüfusun yaş dağılımıdır. Tablo 1.1., dört temel safha altında demografik geçiş karakteristiklerini özetlemektedir. Tabloda verilen rakamlar belirli ülkeler için olmaktan ziyade temsili rakamları vermektedir.⁵

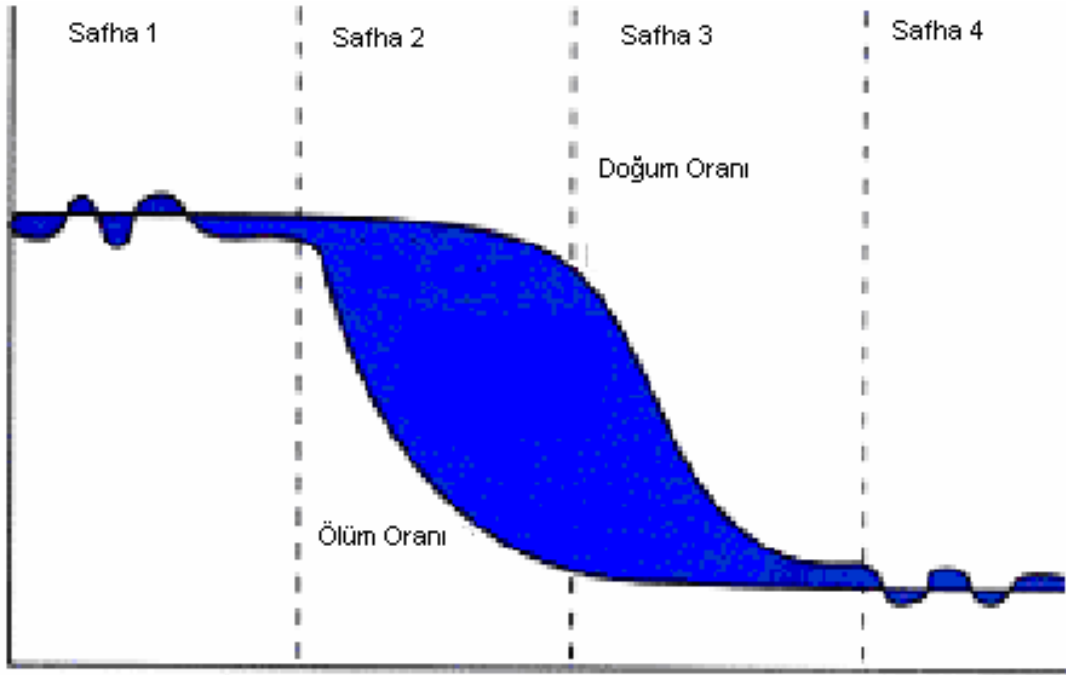
Geçiş öncesi safha da Şekil 1.1.'de de görüldüğü gibi çok yüksek doğum ve ölüm oranları hüküm sürmektedir. Bu safhada toplumlar kendi ihtiyaçlarını karşılayabilecek düzeyde üretim yapan tarım toplumlarıdır. Kendi kendine yeten tarım toplumlarında iktisadî organizasyon neredeyse tamamıyla aileler üzerine kurulmuştur ve ailelerin devamı güvenliğin ve garantinin temelidir.⁶ Diğer bir ifadeyle, bu safha da tarım toplumlarına özgü geleneksel sosyo-iktisadî yapılar (geniş aileler, üretim faktörü ve geleceğin sigortası olarak görülen çocuklar vb.) hakimdir. Savaş, kıtlık salgın

---

⁵ Hall, Roberta, "Demographic Transition: Stage Four", **Current Anthropology**, Vol 13, No.12, Apr 1972, p. 212

⁶ Caldwell, John, "Toward a Restatement of Demographic Transition Theory", **Population Development Review**, Vol.2, No:3/4, (Sep-Dec), 1976, p. 322

hastalıklar sebebiyle ölüm oranları çok yüksektir. Dalgalandan ölüm oranları, salgınlar, savaşlar, diğere doğal ya da insanların sebep olduğu felaketler karşısında insanların acizliğini yansıtmaktadır.⁷ Ortalama hayat süresi sadece 25 yıldır dolayısıyla da 60 yaş üstü nüfus yok denecek kadar azdır. Doğum oranlarının yüksekliğı ise toplumun varlığını devam ettirme güdüsünden kaynaklanmaktadır. Doğum oranları çok yüksek olmasına rağmen ölüm oranının yüksekliğı ve ortalama ömür süresinin çok kısa olması nüfus artışının %0.5 ler seviyesinde kalmasına sebebiyet vermektedir.

Şekil: 1.1 Demografik Geçişin Seyri

Kaynak: Mcfalls, Joseph, “**Population A Lively Introduction**”, Third Edition, Population Reference Bureau, 53(3), 1998, p.139

⁷ Ian Rh Rocket, “**Population Growth and Demographic Transition**”
<http://www.pitt.edu/~super1/lecture/lec6741/022.htm>, 18 March 2004

Tablo 1.1 Demografik Geçiş Göstergeleri

	1. Safha	2.Safha	3.Safha	4.Safha
Doğumlar/1000	45	45	45	20
Ölümler/1000	40	33	15	10
15 yaş altı ve altı %	36	38	45	26
60 yaş ve üstü %	5	5	5	15
Ortalama ömür	25	30	50	70
Nüfus artış oranı	0.5	1	3	1

Kaynak: Creedy,John, “Pensions and Population Ageing”, Edward Elgar Publishing Ltd., Cheltenham, 1998, s.3

Tablo 1.2. Demografik Geçişin Özellikleri ve Toplumsal Göstergeleri

SAFHA	ÖZELLİKLER	TOPLUMSAL GÖSTERGELER
1	Yüksek doğum oranları; yüksek ölüm oranları; durağan ya da yavaş artan nüfus	Sanayileşme yok; geleneksel toplumların sosyo-iktisadî şartlarının hüküm sürmesi; salgın hastalıklar, savaşlar
2	Yüksek doğum oranları; azalan ölüm oranları; nüfus artış hızında artma	Sanayi devrine geçiş; sağlık ve teknolojik ilerlemelerin başlaması, beslenme şartlarının iyileşmesi, kırsal bölgelerden kente göçün başlaması
3	Doğum oranında azalma; düşük ölüm oranı; hızlı oranda olmamakla beraber nüfus artışı	Sanayileşme; iktisadî birim olarak çekirdek ailenin geniş akraba grubunun yerini alması; “küçük aile” yapısının sosyo-iktisadî açıdan modernleşmiş yüksek zümreden yayılmaya başlaması
4	Düşük doğum ve ölüm hızı neticesinde kararlı bir yapı kazanan nüfus, toplam nüfus içinde yaşlıların payının artması	Tam sanayileşme; kadının çalışma hayatında yerinin artması, iktisadî birim olarak ferdin ortaya çıkması, eğitim süresinin artması ve evlenme yaşının yüklenmesi

İkinci safha, şekilden de görüldüğü gibi ölüm oranlarında (özellikle de bebek ölümlerinde) azalmanın başladığı safhadır. Bu safha da ziraat devrinden sanayi devrine geçiş ile beraber, teknolojinin ve yaşam düzeyinin gelişimine paralel olarak sağlık şartlarındaki düzelmeler özellikle de bebek ölümleri olmak üzere ölüm oranlarının düşmeye başlamasına sebep olmaktadır. İktisadî, sosyal ve kültürel şartlardaki değişimler doğum konusundaki düşünce ve davranışlara daha geç etki ettiğinden doğum oranları yüksek seviyesini hâlâ korumaktadır. Ortalama ömrün 30 yıla uzaması ve ölüm oranlarının düşmesiyle yıllık nüfus artışı yaklaşık %1 seviyesine çıkmıştır. Ancak ortalama ömürdeki uzama 60 yaş üstü nüfusu etkileyecek boyutta değildir.

Üçüncü safhada sanayileşme belirli bir seviyeye gelene kadar yukarıda bahsedildiği gibi sosyo-iktisadî değişimlerin doğum oranlarına geç yansımından dolayı doğum oranları yüksekliğini korumaktadır. Sanayileşme ile beraber şehir hayatına göç, benimsenen yeni hayat tarzı itibarıyla giderek büyük ailelerin iktisadî bakımdan çekiciliğini azaltmaktadır. Çocuğun iktisadî değeri azalırken kadının iktisadî rolü giderek artmakta bunun sonucu olarak da doğum oranlarında düşme yaşanmaktadır. Sağlık şartlarının daha da iyileşmesiyle ölüm oranlarındaki düşme %15 ler seviyesine düşmektedir. Ortalama ömür süresi 50 yıla uzamasına rağmen nüfus artışı %3'e çıkmıştır. Tablodan da görüldüğü gibi 15 yaş ve altı nüfusun, toplam nüfusun %45'ini oluşturması genç bağımlılık oranının çok yüksek olduğunu göstermektedir.⁸ Dolayısıyla buradan yola çıkarak nüfusun yaşlanmasında ölüm oranlarından ziyade doğum oranlarında yaşanan yoğun değişikliklerin etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Modern geçiş safhası olarak da adlandırılan 4. safha ise sanayileşmenin tamamlanmasıyla beraber iktisadî faaliyetler fertlerin yaşam biçimlerini etkiler bir hal almaktadır. 1953'te Notestein'in ifade ettiği gibi "endüstriyel şehir toplumu" demografik geçişin temeliydi ve bu meselenin temelinde yatan teknolojik gelişmelerin sonuçlarından kaçmak çok zordur. İş yaşamında ferdi başarı ön planda olduğu için aile temelli yaşam tarzlarının yerini kişisel isteklerin artması sebebiyle ferdi yaşam tarzı almıştır. Dolayısıyla iktisadî birim olarak fert ön plana çıkmıştır. Ayrıca eğitim süresinin artması, doğum kontrol yöntemlerinin yaygın kullanımı, erken evlenmek,

---

⁸ Bağımlılık oranı, üretken her 100 kişi başına düşen üretken olmayan nüfustur.

çocuk sahibi olmak yerine kadınların prestijini arttıracak alternatiflerin ortaya çıkması doğum oranlarının %20'ler seviyesine düşmesine sebep olmuştur. Ölüm oranlarındaki azalma % 10 seviyesine düşerken ortalama ömrün 70 yıla çıkmasıyla 60 yaş üstü nüfusun oranı ise artmaktadır. Düşen doğum oranları sebebiyle de 15 yaş altı nüfusun toplam nüfusa oranı %26 seviyesine kadar inmesiyle toplam nüfusun yaş kompozisyonunda önemli değişiklikler gerçekleşmiştir. Azalan doğum oranları sebebiyle nüfus artışının %1'e düştüğü tablodan görülmektedir.

Netice olarak demografik geçiş sonlandığında bir ülkenin yıllık nüfus artış oranı geçişin başladığı safhadaki seviyeye geri dönmekte, ancak yaşlı nüfusun yaş grupları içerisinde payı en hızlı yükselen yaş grubu olması sebebiyle nüfusun yaş yapısı köklü şekilde değişmektedir.

1.1.1. DOĞURGANLIK

Demografik geçiş, ölüm oranlarının azalmaya başlamasıyla ortaya çıkan bir süreçtir. Ancak, ölüm oranlarında yaşanan değişiklikten ziyade doğum oranların da daha yoğun değişiklik yaşanması, nüfus yaşlanmasının boyutunu gösterebilir. Dünya Bankası'na göre de tıbbî ilerlemelerin hızlı yayılımı ve doğum oranlarındaki hızlı azalma gelişmiş ülkelerdeki demografik geçişi hızlandırılmaktadır.⁹ Dolayısıyla ölüm oranlarından ziyade doğurganlıktaki değişiklikler nüfusun yaş yapısı üzerinde etkilidir.

Doğurganlıkta değişime yol açan faktörleri açıklamak zordur. Zira ölüm oranları, fert olarak insanın belirleyemeyeceği sağlık, çevre şartlarının tesiri altındayken, doğurganlık ise kişilerin tutum ve davranışlarına bağlı daha subjektif bir unsurdur. Dolayısıyla doğurganlığı etkileyen davranışları açıklamaktan kasıt, bu konuda tercihleri etkileyen faktörleri açıklamaktır.

Max Weber'den bu yana doğurganlıkta azalma, toplumun ekonomik, sosyo-psikolojik yapısını değiştiren endüstriyel teknolojiye geçişle başlayan genel sosyal

---

⁹ Alvarado,Jose.,- Creedy, John., “**Population Ageing, Migration And Social Expenditure**”, Edward Elgar Publishing Ltd., Cheltenham, 1998, p. 18

sürecin bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir.¹⁰ Batı ülkelerinde 18. yüzyılın sonlarından başlayarak ölüm oranları düşerken doğurganlıkta azalmanın başlaması daha sonraki tarihlerde gerçekleşmiştir. Bu gecikmenin sebep olduğu aralık, bir dönem nüfusun hızla artmasına sebep olmuştur. Sosyo-iktisadî değişimin yaşam konusundaki düşünce ve davranışlara kısacası yaşam tarzına daha yavaş tesir etmesi sebebiyle, doğurganlığın düşmesi ölümlülüğün düşmesine nazaran daha yavaş gerçekleşmektedir.

Kırsal hayatta çocuklar, erken yaşta toprakta çalışmaya başlamakta ve genç yaşta iktisadî olarak üretken hale gelmektedir. Doğan her çocuk, ailelerine ücretsiz işgücü olarak katkıda bulunduğu için tarımsal faaliyetlerin yoğun olduğu dönemlerde doğurganlık yüksektir. Şehir hayatına geçişle beraber, çocukların iktisadî olarak üretim ve işgücü piyasasında daha az yer almaları, sanayileşme aşamasında önem kazanırken kadınların işgücü piyasasında daha fazla yer almaları da çocukların ailelere maliyetini artmıştır. Dolayısıyla da çocuk mal varlığından ziyade iktisadî yük haline gelmiştir.

Sosyo- iktisadî şartlarda meydana gelen değişmelerin doğurganlık davranışlarını nasıl etkilediği bir çok iktisatçı ve demograf tarafından araştırılmıştır. Bu konuda öncü sayılabilecek isimlerden birisi de Liebenstein'dır. Liebenstein'in 1957'de ortaya attığı doğurganlık teorisine göre de, çocuğun aile içindeki maliyeti arttıkça ve çocuktan beklenen psikolojik, sosyal ve iktisadî fayda azaldıkça doğurganlık azalır.¹¹ Öte yandan Liebenstein'a göre gelir artışı ile birlikte, çocuk yapmanın hem doğrudan hem de dolaylı maliyeti yükselecektir.¹²

Liebenstein ailelerin çocuk sahibi olmakla iki tür maliyet yüklendiğini ifade etmektedir. Bunlardan biri, çocuğun yetiştirilmesi ve eğitim sürecinde yapılan harcamalar, diğeri ise çocuk yapmanın fırsat maliyeti olarak ailelerin özellikle kadınların daha fazla gelir elde etme potansiyelini kullanamaması sebebiyle ortaya çıkmaktadır. Bunlarla beraber, Liebenstein'a göre aileler çocuklarından üç türlü fayda sağlamaktadır. Birincisi, çocuğun tüketim malı olarak aileye verdiği zevk ve neşe sebebiyle sağlamış olduğu faydadadır. İkincisi, çocuğun belli aşamadan sonra aileye üretici olarak katkıda bulunup, gelir sağlamasından ortaya çıkan faydadır. Çocuğun

---

¹⁰ Hall, a.g.m., p 212

¹¹ Başol, Koray, “**Demografi**”, Anadolu Matbaası, İzmir, 1994, s.2

¹² Tuncer, Baran, “**Ekonomik Gelişme ve Nüfus**”, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1976, s.46

aileye son faydası ise, anne ve babasının yaşlılığında ya da hastalığında onlara sosyal güvenlik sağlamasından doğmaktadır. Düşünür e göre, gelir artışı ile çocuktan üretim aracı olarak fayda sağlama arasında negatif yönde bir korelasyon vardır. Zira kırsal hayattan endüstriyel hayat geçişle çocukların üretime katılmalarının zorlaşması ve ailelerin geliri arttıkça çocukların kapasite itibariyle sağlayabileceği gelirin düşmesi şeklinde açıklanabilir. Aynı ilişki gelir artışı ile çocuğun potansiyel bir sosyal güvenlik aracı olarak faydası arasında da mevcuttur. Çünkü geliri artan aile ile gelecek için kendisini güvence altına alabilecek tedbirleri daha kolay alabilir. Buna karşılık gelir düzeyi ile çocuktan tüketim malı olarak sağlanan tatmin arasındaki bağıntı belirgin değildir. Öte yandan Liebenstein'a göre gelir artışı ile birlikte, çocuk yapmanın hem doğrudan hem de dolaylı maliyeti yükselecektir.¹³

1960 yılında bir başka iktisatçı, Becker de, ailelerin çocukları bir tüketim malı gibi gördüklerini ve çocuk sahibi olmanın fayda- maliyet ilişkisini göz önünde bulundurarak karar vereceklerini öne sürmüştür. Bu görüş e göre gelir yükseldiğinde dayanıklı tüketim malları talebinin arttığı anlayışından hareketle dayanıklı tüketim malı kategorisine sokulabilecek çocuklara da talebin artması beklenmektedir. Ancak gerçek hayatta bu durum genelde tam tersi olarak gözlenmektedir. Becker, bu durumda ailelerin çocuk sahibi olma konusunda sadece sayı değil, çocuğun nitelikli olmasını da göz önünde bulundurarak karar vereceklerini ileri sürerek bu duruma açıklık getirmektedir. Becker'in bu görüşünün altında yatan sebep ise, yüksek düzeyde harcama yapılan çocukların daha nitelikli olabileceği düşüncesidir. Benzer şekilde Liebenstein'a göre de gelir arttıkça ailelerin çocuk yapmak için vazgeçtikleri faaliyetler daha fazla gelir getirme potansiyeline sahip olduğundan, çocuğun aileye doğrudan ve dolaylı maliyeti artacaktır. Öte yandan Becker bu şartlarda maliyetin değil niteliğin arttığını ileri sürerek Liebenstein'ın görüşünden farklılaşmaktadır.

Bu konuda çalışan önemli isimlerden bir diğeri de Easterlin'dir. Easterlin'e göre doğurganlıktaki dalgalanmalar iktisadî şartlara bağlıdır. Sekiz ülke üzerinde yaptığı çalışmasında, doğurganlık seviyesi ile sosyal değişkenler arasında önemli bir ilişki bulunmadığını, kadınların işgücüne katılımı arttığında doğurganlığın azaldığını

---

¹³ Başol, a.g.e., s. 11-12

gözlemlemiştir. Easterlin doğurganlığın ilk önce yüksek gelirli kesimlerde azalmaya başladığını ve bu yüksek gelirli sınıftan giderek alt sınıflara yayıldığını dile getirerek bir nevi bulgularını kanıtlamaktadır.

Weller (1967) ve Scott (1968) ise, Puerto Rico için yaptıkları çalışmada kadınlara ödenen ücretlerin özellikle aile yapısını etkilediğini ve doğurganlıklarında kritik faktör olduğunu bulmuşlardır. Weller, düşük doğurganlığa geçiş sebebinin, kadınların aile ile ilgili kararlar almada eşit hak elde etmeleri olduğunun ileri sürerken, Scott ise kadınların eğitim seviyesi ve iş hayatına katılımları arttıkça aile içinde karar almada konumlarının yükseldiğini bulmuştur.¹⁴ Dasgupta (1995) bu görüşleri destekler nitelikte cinsiyet eşitsizliğinin doğurganlık hareketi üzerinde etkili olduğunu ve kadınların daha güçlü olduğu toplumlarda doğum oranlarının daha düşük beklendiğini öne sürmektedir.

Eğitim seviyesi, kadınların işgücüne katılımı, kadınların aldıkları ücretler, aile geliri gibi iktisadî değişkenlerle kıyaslandığında din doğurganlık hareketini açıklama da daha yetersiz bir değişkendir. Nitekim Mayer ve Marx'ın 1957'de yaptığı çalışmalar bu sonucu kanıtlar niteliktedir.

Mayer ve Marx'ın (1957), Stycos'un (1965) dönemler, sınıflar ve toplumlar bazında yaptıkları karşılaştırmalarda dinin, eğitim seviyesi, kadınların işgücüne katılımı, aldıkları ücretler, aile geliri gibi iktisadî değişkenler ile kıyaslandığında doğurganlık davranışını etkilemede yetersiz olduğunu bulmuşlardır.

Doğurganlığı önleyici ya da teşvik edici programlar doğurganlık davranışını etkilemekle beraber edinilen tecrübeler göz önünde bulundurulduğunda bu programların istenilen hedeflere ulaşmadığı görülmüştür. Nitekim Türkiye de yapılan doğurganlığı azaltıcı programlar ve tersi olarak Sovyetler Birliği zamanında fertleri büyük ailelere özendirme kampanyalarının doğurganlık davranışını arttırmada yeterince etkin olmadığı görülmüştür. Lâkin doğurganlığın azalmasında kadınların işgücüne katılımı ve eğitim seviyesinin daha etkili olduğu görülmüştür.¹⁵

---

¹⁴ Hall, a.g.m., p.213

¹⁵ A.g.m., p. 214

Sonuç olarak doğurganlığı azaltan faktörleri belirlemek, doğum kararlarının genelde fertlerin tutum ve davranışlarına aynı zamanda da geleneksel aile yapılarına bağlı olması sebebiyle zordur. Buna rağmen, kadınların eğitim düzeyi, işgücüne katılımı ve toplum içindeki statüsünün doğurganlığı azaltan başlıca faktörler olduğunu söylemek mümkündür. Zira sanayileşme ve gelir seviyesinin artmasıyla birlikte çocuğun bakımına ayrılacak zamanın fırsat maliyeti yükseldiğinden kadınların daha az çocuk sahibi olmaya yöneldikleri ve sanayi toplumlarının gereği olarak daha nitelikli fertler yetiştirebilmek amacıyla daha az çocuğa daha fazla imkan sağlama kaygısı ile ailelerin daha az çocuk sahibi olma kararı aldıkları görülmüştür. Şunu da eklemek gerekir ki bu faktörler sanayileşmenin toplum davranışlarını etkilemeye başlamasından önce ferdi olarak doğum davranışlarının yetersiz olduğu durumlarda görülmüştür.

1.1.2. ÖLÜMLÜLÜK

Demografik geçiş teorisi, literatürde genellikle doğum oranlarının değişimi olarak adlandırılmaktadır. Oysa ölüm oranlarındaki değişimde, teorinin önemli bir parçasıdır. Nitekim, iki yüzyıl öncesine kadar, yüksek doğum oranları yüksek ölüm oranları ile dengelendiği için, insan nüfusunun büyüklüğü oldukça kararlı bir seyir izlerken ölüm oranlarının düşmeye başlamasıyla demografik geçiş başlamıştır.¹⁶

Ayrıca ölümlülüğü azaltan motifleri açıklamak doğurganlığı azaltan sebepleri açıklamaktan daha kolay olmakla beraber ölümlülüğü etkileyen değişkenler de çok çeşitlidir. Roberta Hall'a göre ise ortalama ömür süresi verildiğinde ölüm oranı şansın, tabî afetlerin ve teknolojinin bir fonksiyonudur.¹⁷

Ölüm oranını azaltan sebepler demografik geçiş teorisi altında dört safha dahilinde incelenebilir:

İlk safha süresince ölüm oranlarındaki dalgalanma fertlerin dönemin şartları karşısında çaresiz olmalarının, dolayısıyla da toplum içinde kaderci bir tutumun hakim olması sebebiyledir. Notestein'a göre ölüm oranlarının yüksek olduğu dönemlerde,

---

¹⁶ Coale, Ansley J., "The History of Human Population. in The Human Population (A Scientific American Book)", W.W. Freeman & Company, San Francisco, 1974, p.1

¹⁷ L.Hall, a.g.m., p. 3

fertlerin hayatı nisbi olarak önemsiz ve emniyetsizdi. Bunun yanında, fertlerin statüsü daha doğduklarında belirlenmekteydi.

Paleolitik çağ insanı incelediğinde, nüfusla çevresindeki besin dengesini koruyabilmek için ölümleri arttırıcı bir tutumda olduğunu görmek mümkündür. Neolitik çağda, bir başka deyimle tarım kültüründe insan, çevresinin bu sınırlandırıcı tesirinden kurtulmuş ve üretimi arttırmak için insan gücüne ihtiyaç duyulmuştur. Dolayısıyla da ölüm oranları azaltılmak ve doğum oranları arttırılmak istenmesine rağmen, 17. ve 18. yüzyıla kadar bu mümkün olmamıştır.¹⁸ Bunun sebebi ilkel tarım şartları içinde yaşayan halkın sadece kendisine yetecek kadar üretim yapması ve de üretim şartlarının doğa şartlarına bağlı olması sebebiyle zaman zaman yaşanan kıtlık dönemleri, ilkel temizlik şartları ve tıbbın henüz yeterince gelişmemesi nedeniyle yaşanan salgınlar, savaşlar ve kabileler arası kan davaları ilk safhada ölüm oranının yüksek seviyelerde dalgalanmasına sebep olmuştur.

İkinci safhaya geçişle birlikte toplumların piyasa için üretime yönelmeleri, ulaşım ve haberleşme araçlarının gelişmesine sebep olmuştur. Ulaşım ve ticari alt yapının kurulmasının dolaylı tesiri muhtemelen kıtlığın hatta belki de salgın hastalıkların azalmasında daha da etkili olmuştur. Tüm bu gelişmeler ile beraber sağlık şartlarının da gelişimi ve gelirlerin artmasının sonucu olarak daha iyi beslenme, hijyen şartlarının gelişimi ile ölüm oranları düşmeye başlamıştır. Ölüm oranlarındaki azalmanın ilk olarak Batı Avrupa'da 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başlarında gerçekleştiğini açıkça söylemek mümkündür.¹⁹

Ancak 16 saate varan çalışma süreleri kadın ve çocukların ağır işlerde çalışmaları, sanayileşmenin yeni başlamış olması sebebiyle alt yapı yetersizliği (çöpler ve kirli su birikintilerinin olumsuz tesirleri, yetersiz su ve kanalizasyon sistemi), gelir düşüklüğü sebebiyle kötü yiyecek, giyecek ve barınma imkanları nedeniyle yaşanan rahatsızlıklar, salgın hastalıklar ölüm oranlarının yeterince düşmesine engel olmuştur.

---

¹⁸ Fişek, Nusret, “Prof. Dr. Nusret Fişek’in Kitaplaşmamış yazıları- II, Ana- Çocuk Sağlığı, Nüfus Sorunları ve Aile Planlaması”, http://www.ttb.org.tr/n_fisek/kitap_2/16.html, s. 1, 25 Mart 2004

¹⁹ Kirk, a.g.m., p. 363

Üçüncü safhada sanayileşmenin daha da hızlanmasıyla tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişin gereklerinden biri olarak kırsal hayattan şehir hayatına göçler artmıştır. Notestein'in 1953'de yayınladığı makalesinde “ endüstriyel şehir toplumu” demografik geçişin temeli olarak görmekteydi ve bu durum Notestein'a göre bir bakıma kaderci hayat anlayışından rasyonel ve dünyevi bir bakış açısına geçiştir. Bu bakış açısı ile artan eğitim, önemli tıbbi ilerlemelerin gelişimini sağlamıştır.

Tarih içerisine bakıldığında sanayileşme ile birlikte tıp alanında önemli devrim yaratan buluşların gerçekleştiği görülmektedir. Pasteur, Koch ve diğerleri tarafından yapılan keşifler ile 1943'de Fleming'in penisilini keşfiyle de antibiyotik kullanımının yaygınlaşması bu zamana kadar gerçekleşen tıbbi gelişmelerin toplam etkisi, salgın ve bulaşıcı hastalıklar sebepli ölümlerin, çarpıcı bir biçimde azalmasına neden olmuştur. Bunun sonucu olarak, özellikle bebek ve çocuk ölümlerinde büyük oran da azalmalar görülmüştür.

Tüm bunlarla beraber modern yaşam tarzına geçiş, artan gelirler ile bir arada değerlendirildiğinde hijyen şartların da görülen gelişmeler, daha iyi beslenme imkanları, sağlık teşkilatlarının daha geniş bir çevreye yayılması gibi faktörlerin hepsi ölümlüğün azalmasına dolayısıyla da ortalama insan ömrünün uzamasına neden olmuştur.

Son safha olan geçiş sonrasında ise tıp artık insan ömrünü daha da uzatacak buluşlar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bununla birlikte dolaşım sistemi, kanser gibi organik hastalıklar ve modern yaşama geçişle birlikte ortaya çıkan kalıcı hastalıklar nedenli ölümleri azaltmak çok zordur. İnsan sağlığın da yalnızca biyolojik etmenler değil, ruhsal durumun önemli olduğu fikrinin yaygınlaşması, klasik bilgi haline gelmesi psikomatik yaklaşımı da 20. yüzyıla aittir.

1.1.3. Göçler

Bir ülkenin demografik yapısına tesir eden faktörlerden bir diğeri de uluslararası temelde aldığı ve verdiği göçlerdir. Göç olgusu insanlık tarihi kadar eski olmakla beraber küreselleşme ile birlikte hızını arttırmıştır. Küreselleşme süreci içinde insanların

çok daha hızlı bir şekilde haber almaları ve yer değiştirme imkanına sahip olmaları bunun altında yatan temel nedenlerdir.

İstatistiklere göre dünya çapında göçmen sayısı 1965'te 105 milyon iken 2003'te 175 milyona ulaşmış bulunmaktadır. Dünya nüfusunun %2.5'u yani her 35 kişiden biri göçmandır. 2050'de ise dünya çapında göçmen sayısının 230 milyona ulaşacağı tahmin edilmektedir.²⁰

Küresel düzeyde kaynakların ve zenginliğin güneyden kuzeye akmasının söz konusu olduğu bir ortamda nüfus hareketlerinin aynı rotayı takip etmek istemesine şaşmamak gerekir

Yoksul ve “genç” ülkelerden zengin ve yaşlı ülkelere doğru gerçekleşen göç akımının en temel nedeni “ülkeler arası gelir dengesizliğidir”. Kendi ülkelerinde ihtiyaçlarını karşılamakta zorluk çeken insanlar, gelir düzeyi daha yüksek ülkelere daha iyi bir iş ve gelecek umuduyla göç etmektedirler.

Ülkeler arasında gelir dengesizliği dünya piyasalarının küreselleşmesiyle giderek artmakta, bu da göç olgusunu hızlandırmaktadır. Son 30 yıl içinde dünya nüfusunun %5'lik en zengin grubuna giren ülkeler ile %5'lik en fakir gruba giren ülkeler arasında gelir farklılığı 30:1'den 78:1'e çıkmıştır.²¹

Uluslararası göçlere neden olan bir diğer etkende ülkenin sosyo-politik durumudur. Ülke içinde siyasi istikrarsızlıklar, insan hakları ihlalleri, emniyet eksikliği ve iç çatışmalar göçü bir nevi zorunlu hale getirmektedir. Bu şartlardaki göçler genelde “mülteci” statüsünde gerçekleşmektedir.

Göçler ister sosyo-iktisadî ister sosyo-politik nedenlerle yapılsın genelde gelişmiş ülkeler tercih edilmekle beraber her zaman hedef alınan ülke çok gelişmiş olmamaktadır. Yaşam standartları çok düşük olan ülkelerdeki insanlar gelişmemiş bir ülke olsa da kendi ülkelerinden daha iyi konumda ve ya aynı konumdaki komşu ülkelere göç etmektedir. Uluslararası göçün yönü komşu ülkeler, güneyden kuzeye ve doğudan batıya şeklinde belirlenebilir. Tüm bu farklılaşmalara rağmen çoğu göçmen

---

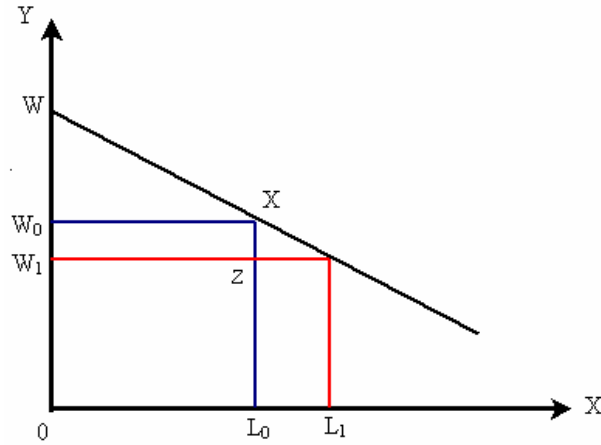
²⁰ Şahin, Zeynep. “Türkiye'ye Yönelik Dış Göçteki Değişim ve Süreklilik”, http://www.stradigma.com/turkce/nisan2003/print_12html, s.2, 15 Nisan 2004

²¹ A.g.m., s. 5

için hedef saha özelliğini koruyan bölgeler vardır ki bunlardan bazıları kendilerini göçmen ülkeleri olarak tanımlayan ülkelerdir: ABD, Kanada, Avustralya bunlar arasında olup bunlara ek olarak AB ülkeleri de hedef bölge olarak sayılmaktadır.

Demografik geçiş teorisinde ülke nüfusunun dış göçlere kapalı olduğu varsayılmasına rağmen, görüldüğü gibi uluslararası göçler özellikle sanayileşmiş ülkelerin ekonomisinde ve demografisinde önemli rol oynamaktadır. Nitekim geçmişte çoğu sanayileşmiş ancak yaşlı ülkeler, işgücü eksikliğinin yarattığı baskıyı gidermek için kapılarını uluslararası göçlere açmışlardır. Dolayısıyla göçlerin göç alan ve göç veren ülke ekonomisi ve demografisi üzerinde yaratacağı etkileri incelemek gerekmektedir.

1969 yılında Bery ve Soligo tarafından neoklasik çatı çerçevesinde uluslararası göçlerin iktisadî sonuçlarını izah için geliştirilen modeli açıklamakta yarar vardır. Bu modelde genelde uluslararası göçlerin göç alan ülke üzerindeki tesirleri açıklanmaktadır. Model, eğer bir ülkenin üretim faktörlerinin sabit olduğu varsayılırsa, göçler, üretim faktör sahiplerinin artan gelirleri vasıtasıyla ülkenin faktör gelirlerini artırır.

Şekil 1.2. Göçlerin Üretim ve Ücretler Üzerindeki Tesirleri

Kaynak: Alvarado, Jose., - Creedy, John., “**Population Ageing, Migration And Social Expenditure**”, Edward Elgar Publishing Ltd., Cheltenham, 1998, p. 44

Şekil 1.2. de gösterilen basit modelde x eksenini işgücü miktarını, y eksenini reel ücretleri göstermektedir. Modelde üretim faktörlerine marjinal ürünleri kadar ödeme yapıldığı, ekonomide (toprak, sermaye) üretim faktörlerinin sabit olduğu ve hükümet müdahalesinin olmadığı, göçmenlerin göç ederken sermaye getirmediği ve göçten sonra ev sahibi ülkede birikim yapmadıkları varsayılmaktadır.

Göçten önce, istihdam OL_0 , istihdam edilenlerin toplam gelirleri OW_0XL_0 kadardır. WW_0X alanı ise göçlerden önce sabit faktörlerin tamamına sahip olduğu varsayılan yerli faktör sahiplerinin gelirlerini göstermektedir.

Göçlerden sonra göçmenlerinde işgücü arzına katılmasıyla yeni istihdam düzeyi OL_1 olur. Ekonominin toplam geliri ise OL_1YW_1 'dir. Kişi başına düşen değişken faktör geliri OW_1 'e düşer. Yerli çalışanların gelirleri, göçten önceki düzeyine kıyasla düşerek OW_1ZL_0 'a düşer. Göçlerden sonra $W_1W_0X_0X_2$ alanı yerli çalışanlardan sabit faktör sahiplerine gider. Göçmenler ise L_0ZYL_1 alanı kadar (marjinal ürünleri kadar) gelir elde eder. Göçmenlerin çıktıya katkıları aldıkları ücretten daha fazladır. Bu fazlalık XYZ alanı kadardır ve göçmenler tarafından göç alan ülkenin yerlilerine aktarılmaktadır.

Modele göre göçmenlerin iktisadî kazançları, emeğin marjinal ürün eğrisinin eğiminin artmasıyla yerlilere kıyasla artar, ki bu mecmu üretimde sabit faktörlerin payının artması ile gerçekleşir.

Kısacası göç alan yaşlı nüfusa sahip bir ülke için (genellikle üretken yaşlarda göç eden) göçmenler nüfusun yaşlanmasını geciktirici, işgücü piyasasındaki arz eksikliğini dengeleyici bir unsurdur. Tüm bu zikredilenler göçlerin yarattığı demografik neticeleridir. İktisadî sonuçlarına bakıldığında ise göçmenlerin yarattıkları katma değer ile üretimi ve aynı zamanda tüketimi arttırdıkları dolayısıyla da yatırımları teşvik ettikleri görülmektedir.

Genelde göç veren düşük gelirli genç ülkeler için göçlerin kısa vadeli sonuçları, işgücü baskısının azalması ve göçmen işçilerin gönderdikleri para transferlerinin göç veren ülkelerin hem döviz ihtiyacını karşılaması hem de göçmenin ailevî ihtiyaçlarını karşılamasıdır. 2000 yılında en çok işgücü havalesi 7.8 milyar dolar ile Hindistan, 5.8 milyar dolar ile Meksika'dır ve 4 milyar dolar ile Türkiye, 14 ülke içinde 3. sırada yer

almaktadır. Ancak göçlerin “beyin göçü” olarak ifade edilen nitelikli işgücünün göçü şeklinde gerçekleşmesi durumunda, uzun vadede göç veren gelişmekte olan ülkelerin gelir seviyesi düşer ve büyümesi yavaşlar.

Modelde ülkeler arasında sadece işgücünün hareket ettiği, sermayenin hareket etmediğini varsayılmaktadır. Dolayısıyla göçler, ev sahibi ülkede sermayenin seyrelmesine neden olur. Ancak, uluslararası sermaye hareketinin uluslararası işgücü hareketinden bağımsız olmadığını gösteren kanıtlar mevcuttur. Birçok çalışmada ve yaşanan tecrübelerde sermayenin işgücünü takip ettiği görülmüştür.

Göçlerin iktisadî sonuçlarını açıklayan araştırmacıların çoğu göçlerin ev sahibi ülke için yukarıda da belirtildiği gibi pozitif iktisadî sonuçlar yarattığını bulmuşlardır. Bunları bir arada derlemek gerekirse göç alan bir ülke, nüfusunun yaşlanmasını geciktirebilir. Ancak Young (1999) ve Schertman’da (1992) göçlerin nüfusun yaşlanmasını ertelemek bakımından doğurganlığın artmasına kıyasla daha az etkili olduğunu belirtmişlerdir. Göçler gelecekte toplam nüfusun yaşlı grubuna eklenmektedir. Göçmenlerin, genç yetişkin yaşa ulaştıklarında, ev sahibi ülke dahilinde yaşlıların payı içindeki oranı, yerlilerin payından daha hızlı artar.

Göçlerin bir diğer faydası da işgücündeki eksilmeleri dengelemesidir. Ancak göçler doğurganlığın yerini mükemmel bir şekilde alamaz. Yerliler ve göçmenler arasındaki doğurganlık ve ölüm oranı davranışlarındaki farklılıklar ev sahibi ülkedeki doğurganlık ve ölüm oranı davranışlarını, özellikle de toplam nüfus içinde göçmenlerin payının yüksek olduğu ülkelerde etkileyebilir.

1.2. TÜRKİYE’DE DEMOGRAFİK GEÇİŞ

Demografik geçişin, oluşum süreci ve tamamlanma süreci ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Zira bir ülkenin iktisadî, sosyal ve kültürel yapısındaki değişimler ayrıca ülkenin iktisadî tarihî, nüfusun yapısını etkilemektedir. Dolayısıyla her ülkenin iktisadî ve sosyal gelişimi farklı bir süreç izlediğinden demografik gelişimi temelinde de bu farklılıklar korunmaktadır. Nitekim sosyal göstergeler arasında en yavaş değişen demografik göstergeler olmasına rağmen, cumhuriyetin kurulmasından

bu yana Türkiye'nin sosyo- iktisadî alanda gösterdiği hızlı performans gibi demografik yapıda da hızlı bir değişim yaşanmıştır. Avrupa ülkelerinin 100 yılı aşkın sürede geçirdiği süreci Türkiye 40-50 yıl da tamamlamıştır ve bu süreç 20-30 yıl içerisinde nihayetleneyecektir.²²

1923 yılında Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra Türkiye'nin nüfus yapısı yaşanan sosyo- iktisadî değişimlerin etkisiyle doğurganlık ve ölüm oranı temayülleri, ortalama ömür beklentisi, yaş grupları bazında tamamen değişmiştir. Bu değişim önümüzdeki yıllar içerisinde daha da köklü bir biçimde gerçekleşecektir. Doğurganlığın azalması, ortalama ömrün uzaması ve ölüm oranlarının düşmesiyle Türkiye'de 65 yaş ve üstü yaş grubundaki kesimin sayısı hızla artmaktadır. Nitekim Türkiye'deki geçiş safhaları izah edilirken daha ayrıntılı görülebileceği gibi, bugün toplam nüfus içinde en hızlı büyüyen yaş grubu 65 yaş ve üstüdür. Ancak bu artış, Türkiye'yi derhal Batı Avrupa'nın konumuna getirmeyecektir. Önümüzdeki yıllarda, 14 yaş ve altı yaş grubu, durağan bir hal alacaktır. Ancak doğurganlığın yenilenme düzeyinin altına düşmediği dönemlerde doğan nüfus ise 15 ila 64 yaş arası nüfusa dahil olacaktır. Dolayısıyla üretken nüfus olarak ifade edilen bu nüfus, 14 yaş ve altı nüfusun durağan bir hal alması ve yaşlı nüfusun henüz toplam nüfus içinde büyük bir paya erişmemiş olmaması neticesiyle cumhuriyet tarihindeki en yüksek seviyeye ulaşacaktır. Lakin bu dönem geçişin belirli bir süresini kapsamaktadır. Dolayısıyla üretken nüfusun bağımlı nüfusa kıyasla en yüksek olduğu bu dönem, Türkiye için, Robin Barlow'un "fırsat penceresi (window of opportunity)" adını verdiği zaman aralığıdır. Bu zaman aralığının bitiminde ise Türkiye bugün Batı Avrupa Ülkelerinin içinde bulunduğu duruma gelecek, genç ülke konumundan yaşlı ülke konumuna geçecektir.

Türkiye'nin geçiş dönemlerini verilerdeki eksiklikler nedeniyle tam yıl olarak söylemek mümkün olmamakla beraber, dönem olarak bir ayırma gidilebilmektedir. Demograflar tarafından yapılan bu ayırımların, Türkiye'nin geçirdiği sosyo-iktisadî değişimlerle birlikte değerlendirilmesi, nüfus yapısındaki değişimlerin iktisadî değişimler ile bağıntılı olduğunu görmek açısından önemlidir.

---

²² Işık, Oğuz, "2020 Yılında Nasıl Bir Demografik Tablo", http://www.ttb.org.tr/2020/oguz_isik.doc, s.2, 21 Mart 2004

1.2.1 1923–1950 Dönemi:

Cumhuriyet kurulduğunda Türkiye dahilindeki nüfusun ne kadar olduğu bilinmemektedir. 1927 yılında yapılan ilk nüfus sayımında Hatay nüfusu hariç olmak üzere toplam nüfus 13.6 milyon olarak tespit edilmesinden hareketle, 1923 yılında Türkiye nüfusunun yaklaşık 13 milyon olduğu tahmin edilmektedir. Cumhuriyetin hemen öncesi ve sonrasında (Hatay hariç) bugünkü Türkiye Cumhuriyeti sınırları dahilindeki nüfusun gelişimi Tablo 1.3'te gösterilmiştir.

Tablo 1.3. Türkiye Cumhuriyeti Sınırları Dahilindeki Nüfus (Hatay hariç)

Yıl	Nüfus(Bin)
1884	12.587
1897	13.996
1910	15.371
1913	15.821
1923	13.093
1927	13.648

Kaynak: Behar, Cem, “Osmanlı İmparatorluğu’nun ve Türkiye’nin Nüfusu 1500–1927”, DİE Tarihi İstatistikler Dizisi, Cilt 2, 2. Baskı, Ankara, 2003, s. 66

1923 yılında nüfus, yapısı yönünden yıpranmış ve iktisadî verimliliği de düşük bir insan topluluğu idi. İmparatorluk nüfusunun neredeyse yarısı Hıristiyan ve Arap asıllı olduğu halde askere gidenlerin ve şehit olanların hemen hepsi köylü -Müslüman-Türk halktan geliyordu. Yeni Türkiye’nin Anadolu ve Trakya’daki nüfusu bu erimeden geriye kalanlar olması sebebiyle Cumhuriyet döneminde kalan nüfusun işgücü açısından nitelik düzeyi düşüktü. Bu nitelik düşüklüğü, yalnız cinsiyet ve yaş dengelerinin zedelenmiş olmasından kaynaklanmıyordu; ülke sağlık ve eğitim nitelikleri yönünden de çok yetersiz bir insan gücüne sahipti. Bazı tahminlere göre nüfusun %14’ü sıtmal, %9’u frengili idi. Eğitim ise içler acısı durumdaydı. 1927 sayımına göre, 7 yaş üzeri

nüfusun, ancak %8 kadarı okuryazardı. Okula yazılı öğrenci sayısı 350 bin, yani nüfusun yaklaşık %2.5’u kadar görünüyor ise de bunların çoğunu kuran kursu olmaktan öteye gitmeyen sübyan okulu öğrencileri oluşturuyordu. Orta ve yüksek öğretimdeki öğrenci sayısı toplam nüfusun ancak % 8’i kadardı.²³

Yeni ulusu oluşturan insan kaynağı, devlet memuru ve din adamları dışında büyük ölçüde köylülerden oluşmaktaydı. Birinci Dünya savaşı sırasındaki Türkleştirme çabaları sonucunda ülkeyi bırakan yabancılar, yeni Türkiye Devleti’nin kurulması ile başka ülkelere göç eden azınlıklar ve nüfus mübadele anlaşmaları gereği ülkeden ayrılan Rumlar, ülkede zaten kıt olan teknik ve mesleki yetenek birikiminin önemli bir bölümünü birlikte götürmüşlerdi. Bu durum ekonomide büyük bir teknik ve mesleki insan gücü açığı yaratmıştı. Nüfusun yüzde 77’si köylerde yaşıyor, işgücünün yüzde seksenden fazlası tarım kesiminde çalışıyordu. 1915 sanayi sayımına göre, gerçek kişilere ait işyerlerinden ancak yüzde 19.6’sı Türk ya da Müslüman mülkiyetinde ve işletmesindedir. Sanayide üretilen gelir de tahminen ulusal gelirin yüzde onunu geçmemektedir.

1927 nüfus sayımına göre Türkiye nüfusunun sadece %16’sı kentlerde yaşıyordu. Bu kır-kent nüfus farklılığı doğurganlık hızındaki farklılıklara da yansımıştı. Örneğin 1930’lu yılların başlarında toplam doğurganlık hızı kentsel yöreler için 3.9, kırsal kesim için ise 7.8 olarak hesaplanmıştır. Günümüz de bu farklılık kent-kır ayırımında azalırken doğu-batı ekseninde devam etmektedir.

Bu şartlar altında devlet, aile ve sosyal hayatın yeniden oluşturulması, özellikle de işgücü eksikliklerinin giderilmesi için yüksek doğurganlığın gerekli olduğunu düşünmüştür.²⁴ Bu bilinçle hareket eden cumhuriyetin birkaç on yılında Türkiye nüfusunun artması önemli bir amaç olarak görülmüş ve bu yönde teşvik önlemleri alınarak pronatalist nüfus politikası uygulamaya konulmuştur.²⁵ Nitekim nüfusun

---

²³ Yenal, Oktay, “Cumhuriyet’in İktisat Tarihi”, Homer Kitabevi ve Yayıncılık Ltd. Şti., İstanbul, 2003, s. 24

²⁴ DİE, “Türkiye Nüfusu, 1923-1994 Demografi Yapısı ve Gelişimi”, Ankara, 1995, s.4

²⁵ Nüfus politikaları üçe ayrılmaktadır:

a) Pronatalist Nüfus Politikaları	: Nüfus artışını teşvik edici politikalar.
b) Antinatalist Nüfus Politikaları	: Nüfus artışını kontrol altına alıcı politikalar.
c) Kalite Arttırıcı Politikalar	: Nüfusun kalitesini arttırıcı politikalar.

artması konusundaki görüş neticesinde ilk olarak 1932 yılında özel bir nüfus komisyonu kurulmuş ve bu komisyon nüfusun arttırılması için bir dizi yasal ve idari tedbirin alınmasını önermiştir. Cumhuriyetin ilk birkaç on yılında doğrudan ya da dolaylı olarak nüfus artışını hızlandıracak nitelikte önlemler alınmıştır. Belli başlı yasal önlemler olarak şunları sıralanabilir:

- 1938 yılında çıkarılan 3453 sayılı yasa ile 1925'te medeni kanunda kabul edilen asgari evlenme yaşları erkekler için 18'den 17'ye, kadınlar için 17'den 15'e indirilmiştir.
- 1930 yılında 1593 sayılı Umumî Hifzissiha Kanunu'nun 152. maddesi ile gebeliğe engel olacak ya da çocuk düşürmeye yarayacak her türlü araç ve gerecin ithali ve dağıtımını yasaklandı. Ayrıca çocuk düşürme ve düşürtmeyi, aynı zamanda da çocuk sahibi olmaya engel olacak nitelikteki fiil ve hareketler ağır cezaî müeyyideye bağlanmaktaydı.
- 1934 yılında çıkarılan çeşitli kanunlar ile yurt dışından Türkiye'ye göç edenlerin sermaye ve araç gereç ithalini kolaylaştırılmış ve hükümetçe tespit edilen yörelere yerleşmeyi kabul eden göçmenlere, toprak dağıtılması kabul edilerek göç teşvik edilmiştir (Bu madde, Türkiye'nin de bir dönem nüfusunu arttırmak için göçlere kapılarını açtığını göstermektedir).

Alınan nüfus artışını teşvik edici önlemlerin ne kadar işe yaradığını söylemek mümkün değildir. Zira savaş yıllarının sona ermesi neticesinde ölümlerin azalması, ailelerin bir araya gelmesi, sağlık şartlarında yaşanan düzelmeler de hızlı bir nüfus artışını temin etmektedir. Nitekim 1923-1950 yılları arasında doğurganlık 5.6 dan 1930'larda 7.30 lara çıkmış 1950 yılında ise 6.76'ya gerilemiştir. Ortalama hayat beklentisi ise bu dönem zarfında 36 yıl olarak tahmin edilmektedir. Ortalama hayat beklentisinin bu kadar kısa olmasına rağmen doğurganlığın yüksek seyri ve ölüm oranında görülen düşme neticesinde 1927 yılında 13 648 000 olan Türkiye nüfusu %53 artarak 1950 yılında 20 947 000'e ulaşmıştır.

1.2.2. 1950–1985 Dönemi

Bu dönem ayırımı doğurganlığın azalmaya başlamasına göre yapılmaktadır. Doğurganlık, 1950’li yıllarda azalmaya başlamıştır ve bu azalma sürekli olarak devam etmektedir. Ancak ölüm oranındaki azalma doğurganlık hızındaki azalmadan çok daha önce başladığı ve doğurganlıkta gerçekleşen azalmanın ölüm oranındaki azalmaya yetişecek hızda olmaması neticesinde bu safhada nüfus büyümeye devam etmiştir. 1950 ile 1985 yılları arasında nüfus 20 947 000’den 50 664 000’a çıkarak bu safha dahilinde yaklaşık %142’lik bir nüfusu artışı gerçekleşmiştir.²⁶

Cumhuriyetin ilk yıllarında savaş döneminin neden olduğu demografik kayıpları telafi etmek için pronatalist politika izlenerek nüfusun hızla artırılması millî amaç olarak görülmüş ve bu doğrultuda tedbirler alınmıştır. Kısmen bu politikaların tesiri ve savaş döneminin bitmesi ile aile kurumunun sağlıklı bir yapıya kavuşması neticesinde istenen nüfus artışı fazlasıyla sağlanmıştır. Ancak yaşanan hızlı nüfus artışının iktisadî büyümeyi yavaşlatacağı görüşü nedeniyle 01.04.1965 tarihli ve 557 sayılı “Nüfus Planlaması Hakkında Kanun” ile Türkiye, antinatalist nüfus politikası izlemeye başlayarak nüfus artış hızını sınırlandırmayı amaçlamıştır.

Yeni nüfus politikasının uygulayıcı birimi olarak aynı yıl bir yasa ile Sağlık Bakanlığı Nüfus Planlaması Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Nüfus planlaması hizmetlerinin halka sağlık örgütleri aracılığı ile ulaştırılması planlanmış ve hatta bu kapsamda kırsal yörelere hizmet götürebilmek için “gezici ekipler” oluşturulmuştur.

Antinatalist nüfus politikası çerçevesinde oluşturulan yasa ile modern doğum kontrol yöntemlerinin devletin resmi sağlık kurumlarında dağıtılmasına ve eczanelerde satılmasına müsaade edilmiştir. Ayrıca yasa ile çocuk düşürmekle ilgili kesin yasa kaldırıldığı gibi, gebeliğin anne yaşamını tehlikeye soktuğu ya da doğacak çocuğun “ağır bir maluliyetle doğacağı” kesin olduğu durumlarda kürtaja imkan tanınmıştır.

Nüfus artışını sınırlandırıcı tüm bu tedbirlere rağmen bu nüfus politikaları çerçevesindeki uygulamaların doğum oranlarındaki düşüşe sanıldığı kadar katkıda bulunmadığı görüşü demograflar arasında yaygındır. Bu konuda araştırma yapan

²⁶ (50 664 000–20 947 000)/20 947 000=1.418676

Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü'ne (HNEE) göre , bu süre zarfında kaba doğum oranındaki on puanlık bir düşüşe devlet politikalarının katkısı bir puanı geçmemektedir. Nitekim, doktor ve sağlık personelinin azlığı nedeniyle gezici ekiplerin yeterince teşkil edilememesi, uygulamaların kentlerde sınırlı kalmasına sebep olmuştur. Her ne kadar Nüfus Planlama Genel Müdürlüğü'nce belirlenen beş yıl içerisinde doğurganlık çağındaki kadınların yarısına ulaşma hedefinin çok yüksek olduğu kabul edilse dahi bu amaca on beş yılda bile ulaşılamamış olması bu araştırma sonucunu destekler niteliktedir. Zira her yıl program kapsamına alınan ve doğum kontrol yöntemi kullanmaya başlayan kadın sayısı 50 ya da 60 bini geçmemektedir.²⁷

Dolayısıyla, bu dönemde doğurganlığın düşme nedenlerini, antinatalist politikadan ziyade çeşitli sosyal, ekonomik ve kültürel değişimlerde aramak gerekmektedir. Demografik değişkenlerin en yavaş değişen sosyal göstergelerden olması sebebiyle de cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan sosyal reformlar, medeni kanunun laikleştirilmesi, hızlı sanayileşme, kadınlara eğitim ve işgücüne katılma fırsatları yaratılması ve kentleşme Türkiye'nin sosyal, ekonomik yapısının hızla değişmesini sağlamıştır.

Bu dönemde yaşanan hızlı sanayileşme ile birlikte artan iş imkanları sayesinde kente göçler artmıştır. 1950'de kent nüfus oranı %14 iken 1985'te bu oran kente yaşanan yoğun göçler nedeniyle %45'e çıkmıştır.²⁸ Kır hayatından kent hayatına geçişle birlikte sanayi toplumlarında eğitilmiş işgücünün daha iyi gelir , daha iyi iş imkanına sahip olması sebebiyle aileler daha az çocuk sahibi olarak onların eğitimlerine önem vermişlerdir. Kısacası çocuk istihdamının azalması, sağlıklı ve eğitilmiş çocuklar yetiştirmeye çaba gösterilmesi, yaşam standartlarının yükselmesi ile doğurganlık sürekli bir düşüş göstermiş, 1970'ten itibaren de bu düşüş ivme kazanmıştır.

---

²⁷ Tüsiad, "Türkiye'nin Fırsat Penceresi –Demografik Dönüşüm ve İzdüşümleri -", Yay No: TÜSİAD-T/99-1-251, İstanbul, Ocak 1999, s. 43

$$1950 \text{ Kent Nüfus Oranı} = \frac{1950 \text{ Kent Nüfusu}}{1950 \text{ Toplam Nüfus}} = \frac{3035961}{20947188} = 0.144914$$

$$^{28} 1985 \text{ Kent Nüfus Oranı} = \frac{1985 \text{ Kent Nüfusu}}{1985 \text{ Toplam Nüfus}} = \frac{23238030}{50664458} = 0.458665$$

30 yıllık safha süresince nüfus artış hızı 2.72'den ancak 2.34'e, toplam doğurganlık düzeyi ise 6.90'dan 4.15'e düşmüştür.. Doğurganlığın düşme temayülüne girmesiyle birlikte ölüm oranındaki azalmanın daha önce başlamış olması ve bu oranın daha hızlı düşmesiyle nüfus artışı devam etmektedir. Toplam nüfus içinde yaşlı nüfusun payı ise 1955 yılında %3.3 iken safhanın sonunda 1985 yılında %4.2'ye ancak çıkabilmiştir. Bunun sebebi ise doğurganlığın yüksek olması ve ortalama hayat beklentisinin safhanın başında 43.6 iken, safhanın sonunda ise 62.3'e çıkmasına rağmen hala 65 yaşın altında olmasıdır. Nüfusun yaş yapısının ekonomi üzerindeki etkisini ifade eden bağımlılık oranına bakıldığında ise safha dahilinde genç bağımlılık oranının çok yüksek (1978'de 71, 1985'de 68), yaşlı bağımlılık oranının ise çok düşük olduğu (1950'de 6, 1985'de 7) görülmektedir. Bu durum savaş sonrası işgücü eksikliğini gidermek için girişilen demografik telafinin bir neticesidir. Ancak bu durumun kontrol altına alınması gereken bir hal aldığı ve antinatalist nüfus politikasına geçmenin doğru bir karar olduğu göstergelerden anlaşılmaktadır. Nitekim bu dönemde gerçekleşen toplam bağımlılık oranları Cumhuriyet döneminde yaşanan en yüksek bağımlılık oranlarıdır.²⁹

Sanayileşmenin hız kazanması, yaşam standartlarının ve sağlık şartlarının artmasıyla 2. safhada bebek ölüm oranında da hızlı bir düşüş gerçekleşmiştir. 1955–1960 yılları arasında %206 olan bebek ölüm oranı 1980-1985'de %59 azalarak %83'e düşmüştür. Ortalama hayatta kalma beklentisi ise 21 yıl artarak 1955-1960'da 44 yıl iken 1980–1985 döneminde 63 yıla çıkmıştır.

1.2.3. 1985 ve Sonrası Dönem

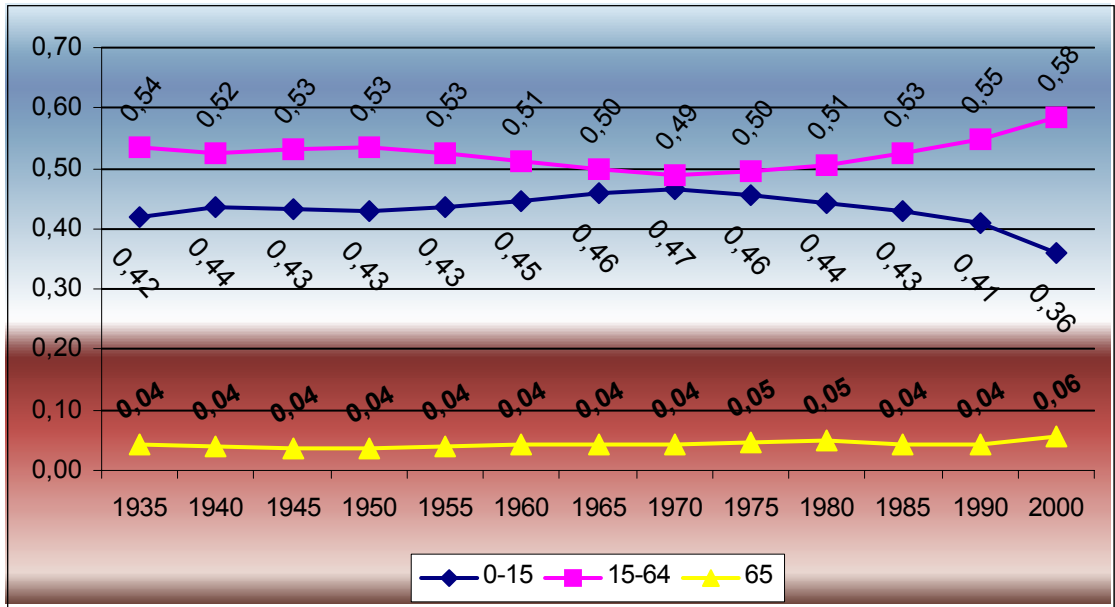
Geçişin ikinci safhası belirli bir olayla sona ermemekle birlikte doğurganlıktaki ve nüfus artışındaki düşüş temayülünün geri dönüşü olmayacak bir seyire girmesi Türkiye'nin üçüncü safhaya girdiğini göstermektedir. Nitekim demografik geçişini tamamlamış Avrupa ülkelerinin hiçbirinde (veya Japonya, Güney Kore vs. gibi) doğurganlığın yeniden yükselen bir trende girdiği görülmemiştir.

---

²⁹ United Nations Population Division World Population Prospects: The 2002 Revision Population Database, <http://esa.un.org/un.pp/>, 01 March 2004

Demograflar tarafından üçüncü safhanın başlangıcı olarak kabul edilen 1985-1990 döneminde yıllık nüfus artış hızı %2.1'e (1950-1985 dönemi yıllık nüfus artış ortalaması 2.5 iken)³⁰, toplam doğurganlık hızı 3.70'e, kaba ölüm oranı %0.83'e, net yenilenme düzeyi 1.59'a ve bebek ölüm oranı ise % 072.9'a düşmüştür.

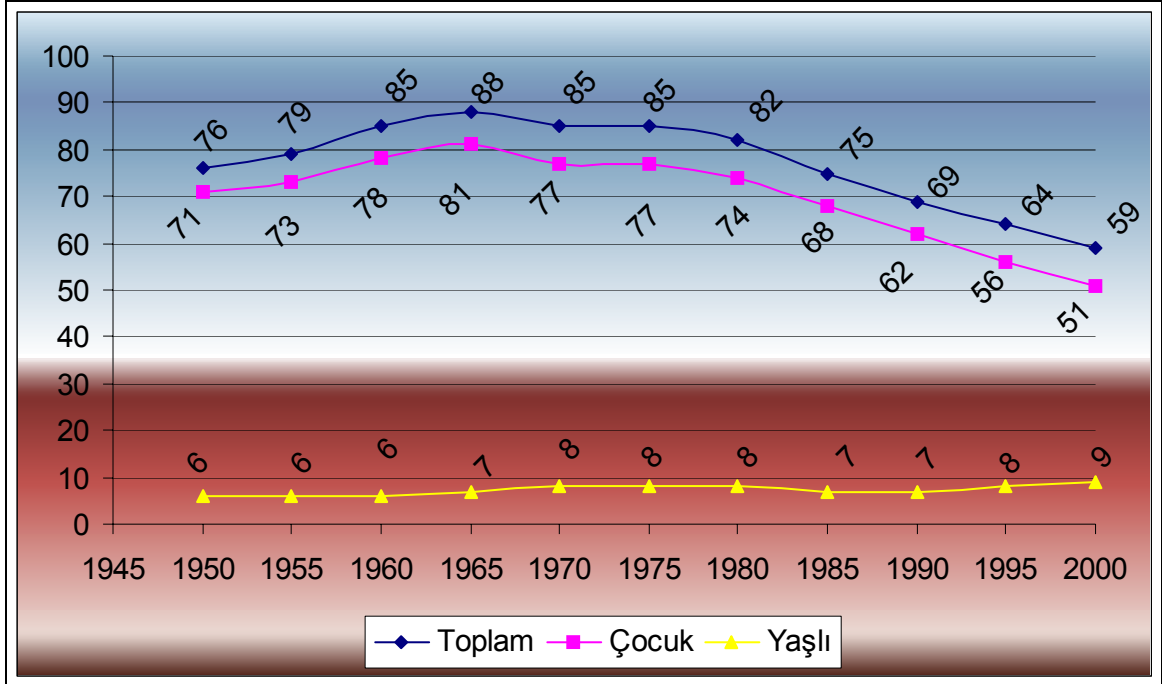
Doğurganlıktaki ve bebek ölüm oranındaki düşüşler neticesinde 15 yaş ve altı nüfusun azalma temayülüne girdiğini Şekil 1.3'teki nüfusun yaş yapısının seyrinden de görülmektedir. Şekilden de görüleceği gibi 15 yaş ve altı nüfus grubu, 1970'ten itibaren düşüş göstermeye başlamış, ancak bu düşüş 1985 yılından itibaren büyük bir ivme kazanmıştır. 15-64 yaşları arasındaki üretken nüfus ise aynı dönem zarfında artma temayülüne girmiştir. Yaşlı nüfus ise artma temayülüne girmesine rağmen, büyüklük açısından henüz bağımlı nüfusu etkileyecek seviyede değildir. Netice itibariyle, Şekil 1.4'ten de takip edilebileceği gibi genç bağımlı nüfusta görülen düşme ve beraberinde üretken nüfusta görülen artış Türkiye'nin önündeki fırsat penceresini kanıtlar niteliktedir.

Şekil 1.3. Yaş Gruplarının Toplam Nüfus İçindeki Oranının Seyri

Kaynak: Türkiye'de Kadın Bilgi Ağı, www.die.gov.tr/tkba/a.1.htm, 20 Mart 2004

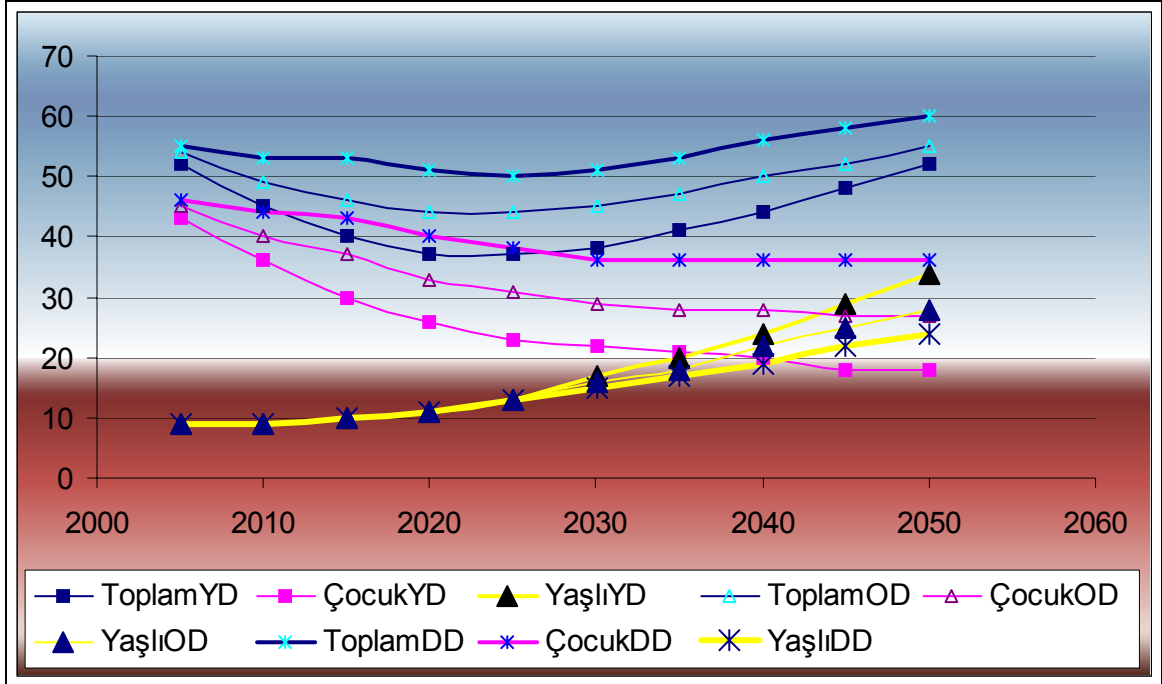
³⁰ $(2,72 + 2,75 + 2,50 + 2,47 + 2,50 + 2,35 + 2,34) / 5 = 2,51$

Şekil 1.4. Bağımlılık Oranlarının Seyri (1950-2000)

Kaynak: United Nations Population Division World Population Prospects: The 2002 Revision Populatio Database, <http://esa.un.org/un.pp/>, 01 March 2004

1975'e kadar sürekli bir yükseliş gösteren bağımlılık oranı bu tarihten itibaren genç bağımlılık oranının azalmaya başlamasıyla düşüşünü sürdürürken 1985 yılında 75 olarak gerçekleşmiştir. Bununla birlikte yaşlı bağımlılık oranı 1985 ve 1990 yıllarında 7'de sabitlenirken 1990 yılından itibaren yükselme trendine girmiştir. 2000 yılı için baktığımız da ise toplam bağımlılık oranının 59, genç bağımlılık oranının 51, yaşlı bağımlılık oranının ise 9 olarak gerçekleştiği Şekil 1.4.'ten görülmektedir. Birleşmiş Milletler tarafından yapılan projeksiyonlara göre yüksek doğurganlık varsayımı altında diğer bir ifadeyle bağımlılık oranının projeksiyonu yapılacak yıllar için olabileceği en düşük oran 2025 yılında 13'e, 2050 yılında ise 24'e yükseleceği tahmin edilmektedir. Düşük doğurganlık varsayımı altında ise bu oran 2025'de yine 13 olarak gerçekleşecekken 2050 için 34'e çıkmaktadır. Orta doğurganlık varsayımı altında ise 2050'de 28'e çıkacaktır.

Şekil 1.5 Bağımlılık Oranlarının Projeksiyonları³¹

Kaynak: United Nations Population Division World Population Prospects: The 2002 Revision Populatio Database, <http://esa.un.org/un.pp/>, 01 March 2004

Üçüncü safhanın sona ermesi için ise doğurganlık hızının yenilenme hızına düşmesi ve nüfusun sabitlenmesi gerekir. Dolayısıyla nüfusun ne zaman sabit bir hal alacağı ve 4. safha olan son safhaya geçişin ne zaman gerçekleşeceği hakkında yorum yapmak için yapılan projeksiyonlardan faydalanmak gerekmektedir.

Birleşmiş Milletlerin 2003 yılında hazırladığı projeksiyonlara göre Türkiye'nin net yenilenme hızı düşük doğurganlık varsayımı altında, 2000–2005 döneminde 1.01'e, orta doğurganlık varsayımı altında ise bir dönem gecikme ile 2005–2010 yıllarında 1.03'e düşecektir. 1.00 seviyesinde bir net yenilenme hızı kabaca kadın başına 2.05 çocuğun düşmesi ve nüfusun ancak kendini yenileyebilmesi anlamına gelmektedir. Ancak, her nüfusun birikmiş bir potansiyeli olduğu için projeksiyona konu olan ülke nüfusunun projeksiyon anındaki yaş ve cinsiyet yapısına göre bu iki olay (diğ er bir

³¹ Birleşmiş Milletler tarafından 2002 yılında hazırlanan projeksiyonlar 2050 yılında düşük doğurganlık (DD) varsayımı altına toplam doğurganlık hızının 1.35, orta doğurganlık (OD) varsayımı altında 1.85, yüksek doğurganlık (YD) varsayımı altında 2.35 olarak gerçekleşeceği varsayımlarına dayandırılarak hazırlanmıştır.

ifadeyle net yenilenme hızının 1.00 düzeyine düşmesi ve nüfus artış hızının sıfırlanması) arasındaki zaman süresi değişir.³² Nitekim nüfus artış hızı düşük doğurganlık varsayımı altında 2030–2035 yılları arasında, orta doğurganlık varsayımı altında ise 2050 yılından sonra 0 düzeyine düşmektedir. Bu durum en erken 2030–2035 yılları arasında Türkiye nüfusunun yaklaşık 82 milyon gibi bir büyüklükte sabitleneceği öngörülmektedir. Dolayısıyla bu tarihi, Türkiye'nin son safhaya geçtiği ve fırsat penceresinin kapandığı tarih olarak belirlemek mümkündür.

1.2.4. TÜRKİYE'DE DOĞURGANLIK

Doğurganlık temayülü üç ana göstergeyle ölçülmektedir: Evlilik-içi doğurganlık göstergesi, toplam doğurganlık hızı ve kaba doğum hızı. Bu üç doğurganlık göstergesi arasındaki ilişki, iki ara gösterge yoluyla kurulmaktadır. Bunlar, evli kadın oranlarına ve nüfusun yaş ve cinsiyet yapısına ilişkin göstergelerdir.³³

Kaba doğum hızı gerçekte kadının çocuk doğurma hızında herhangi bir değişim olmamasına rağmen, yaş ve cinsiyete göre genel nüfus yapısındaki değişimler, kaba doğum hızında da değişimlere neden olmaktadır. Türkiye nüfusunun yaş ve cinsiyet yapısındaki değişimler, nüfus tarihinin önemli bir özelliği olduğundan, doğurganlıktaki değişim, daha net bir ölçüm olan toplam doğurganlık hızı ile daha net bir şekilde incelenebilir.³⁴ Bu sebebe binaen, doğurganlığın izlediği trendi incelerken kaba doğum hızları kullanılmayacaktır.

Türkiye'de kayıt sistemleri yetersiz olduğundan bu konuda da 1963 yılından önce ki yıllar için doğurganlık rakamları sadece sayım verilerinden hesaplanabilmektedir. Zira Türkiye'de yurt çapında doğurganlık ile ilgili ilk araştırma 1963 yılında yapılmıştır. Doğurganlığın doğrudan ölçülmesi için, genel nüfus sayımlarında, 1970 yılından itibaren kadının yaşam boyunca doğurduğu çocuk sayısı derlenerek, doğurganlık ile ilgili bilgi edinilmeye başlanılmıştır. Bu bilgi ile birlikte

---

³² Tüsiad, a.g.e., s.56

³³ Shorter, Frederic, - Macura Miroslav, “Türkiye’de Nüfus Artışı (1935-1975) Doğurganlık ve Ölümlülük Eğilimleri”, Yurt Yayıncılık, Ankara, 1983, s. 16

³⁴ DİE, “Türkiye Nüfusu, 1923-1994 Demografi Yapısı ve Gelişimi”, s.11

1980 yılından itibaren güncel doğurganlık düzeyinin belirlenmesi amacıyla sayımdan önceki son bir yılda gerçekleşen doğumlar derlenmeye başlamıştır.³⁵

Tablo 1.4. Toplam Doğurganlık Hızı Verileri

İlk Yapılanma		Sayıma Dayalı Tahminler		Diğer Gözlemler	
Tarih(a)	TDH	Tarih(a)	TDH	Tarih(a)	TDH
1923.8	5.6	1953.2	6.62	1967.2	5.62
1927.8	6.6	1958.2	6.26	1968.0	5.63
1933.2	7.1	1963.2	6.10	1971.7	5.7
1938.2	6.66	1968.2	5.70	1976.7	4.9
1943.2	6.55	1973.2	5.59	1981.7	4.2
1948.2	6.85	1978.2	5.05	1986.7	3.4
1953.2	6.54	1983.2	4.11	1989.3	3.39
		1988.2	3.29	1993.2	2.7

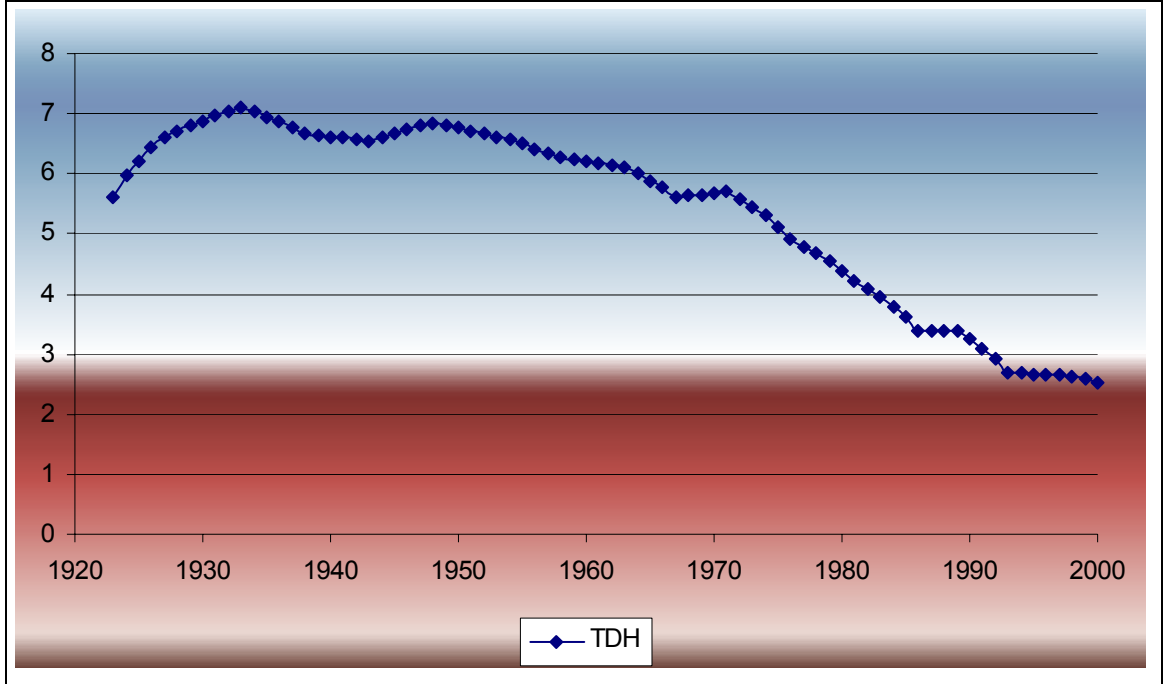
Kaynak: DİE, “Türkiye Nüfusu, 1923-1994 Demografi Yapısı ve Gelişimi”, Ankara, 1995, s.12

a. Tarih: Bir veya birden fazla yıldaki doğumlara dayalı ölçümlerin tam orta noktasıdır. Çoklu geriye doğru projeksiyonda, Ekim ayı olan sayım tarihinden önceki beş yıllık dönem ifade edilmektedir. Doğum tarihçeleri ve diğer gözlemler değişik zaman süreleri içindir; bu sürelerin orta noktaları belirtilmektedir.

Toplam doğurganlık hızının tarihçesi, farklı kaynaklardan elde edilen ölçümler kullanılarak incelenmektedir. Ancak demograflar tarafından yöntem ve veri kalitesi yönünden kabul edilebilir tüm gözlemler Tablo 1.4’te gösterilmiştir. Bu rakamlardan hareketle ara yılların enterpolasyonu yapılarak oluşturulan grafik ile doğurganlığın seyrini izlemek mümkündür.³⁶

³⁵ DİE, “2000 Genel Nüfus Sayımı”, s. 37

³⁶ Ara yılların enterpolasyonu nüfus göstergelerinin eksponansiyel bir seyir izlemesi nedeniyle e tabanına göre yapılmıştır.

Şekil 1.6 Toplam Doğurganlık Hızının Seyri (1923-2000)

Kaynak: Shorter, Frederic, - Macura Miroslav, “**Türkiye’de Nüfus Artışı (1935-1975) Doğurganlık ve Ölümlülük Eğilimleri**”, Yurt Yayıncılık, Ankara, 1983, s. 45 (1935 – 1975)
DİE, “**İstatistiklerle Türkiye 2001**”, Yay No: 2620, DİE Matbaası, Mayıs 2002, s.22

Şekil 1.6.’dan da görüldüğü gibi toplam doğurganlık hızı 1. safha boyunca dalgalanmalar göstermektedir. 1923 yılında 5,6 olarak tahmin edilen TDH, savaş yıllarının sona ermesi ve aile kurumunun tekrar sağlıklı bir yapıya kavuşması ile hızlı bir artış sürecine girmiştir. Daha öncede belirtildiği bu dönem esnasında bebek ve çocuk ölümlerinin fazla olması ve savaş yıllarında kaybolan nüfusun telafisi için hükümetlerin de nüfus artışını teşvik edici tedbirler almaları sonucu doğurganlık hızla artmıştır. Tam yıl vermek pek doğru olmamakla beraber 1930–1935 yılları arasında doğurganlık çağındaki kadın başına 7 çocuk düşmektedir. Bu oran cumhuriyet tarihinde ulaşılan en yüksek rakamdır. İkinci Dünya Savaşı’nın başlamasıyla tekrar düşüş trendine giren TDH savaşın sona ermesiyle tekrar yükselişe geçmiştir. Tüm bu dalgalanmalar doğurganlığın sosyo-iktisadî şartlardan etkilendiğinin açık bir kanıtıdır.

1950 yılı TDH’nin sürekli bir düşme trendine girdiği yıldır. İlk safha boyunca yaşanan hızlı nüfus artışı savaş yıllarındaki kayıpları telafi etmek ve hızlı bir büyüme

gerçekleştirmek için ana sektör olan tarım da makineleşmenin henüz gerçekleşmemesi ve insan gücüne ihtiyaç duyulması nedeniyle haklı bir sebep teşkil etmekteydi. Ancak nüfusun kısa sürede hızla artmasıyla bu amaç geçerliliğini yitirmiştir. Doğurganlığın bu yüksek seyrini devam ettirmesi halinde işsizlik ve bağımlı genç nüfusa yapılacak yatırımlar ülke ekonomisine ağır bir yük getirerek büyüme amacından uzaklaşmış olacaktır.

Nüfusun artış hızını kontrol altında tutmak amacıyla 1965 yılında girişilen antinatalist politika bu anlamda doğru bir amaç taşımaktaydı. Ancak uygulamadaki yetersizlikler ve demografik değişkenlerin kısa vadede değişiminin zor olması sebebiyle bu nüfus politikasında belirlenen hedeflere tam olarak ulaşılamamıştır. Diğer bir deyişle, 1965–1980 yılları arasında Türkiye’de doğurganlığın azalmasında devletin nüfus planlaması politikasının doğrudan etkisi çok yetersiz olmuştur. 1965–1980 yılları arasında aile planlaması programının doğurganlık üzerindeki net tesirini (program uygulandığı sırada ölçülen ve programın olmayacağı halde var olacak doğurganlık arasındaki fark) ölçmek için Nortman tarafından geliştirilen modeller kullanıldığında aslında resmi aile planlaması programının doğurganlık düşüşünde söz konusu zaman aralığı için sadece %10 pay sahibi olduğu görülmüştür.³⁷

Antinatalist ve pronatalist politikaların her ikisi de doğurganlığın düşüşünde hedefledikleri amaca ulaşamamışlardır. Doğurganlığın düşmesinde arz faktöründen ziyade talep faktörü etkili olmuştur. Diğer bir deyişle, kadınların statüsünü, çocukların sağlık ve eğitimini geliştiren, yoksulluğu yok etmeye başlayan toplumsal ve yapısal faktörler doğurganlığı önlemek yönünde talep yaratmaya başlamıştır. Bu talep aile planlaması uygulamalarını teşvik etmede resmi aile planlaması politikalarından çok daha etkili olmuştur.³⁸ Bu faktörlerle birlikte doğurganlığın seyrini izlemek, aralarındaki etkileşimi görmek ve doğurganlığı etkileme bazında faktörleri karşılaştırmak bakımından önemlidir. Dolayısıyla bu faktörlerin gözden geçirilmesinde fayda vardır.

---

³⁷ Tüsiad, a.g.e., s. 45

³⁸ A.g.e., s.46

1.2.4.1. Kent-Kır Nüfusu Ayrımı İtibariyle Doğurganlık Farklılıkları

Kentlerde yaşayan aileler kırsal bölgelerde yaşayan ailelere nazaran daha erken tarihlerden itibaren doğurganlıklarını kontrol etmeye başlamışlardır. Doğurganlığın şehirlerde erken tarihlerde azaldığına ilişkin demografik kanıt, iki kaynaktan elde edilmektedir. Birincisi, 20. yüzyılın başında İstanbul'daki Müslüman nüfus kayıtlarından (*esas defteri*) bir örneklem üzerinde Alan Duben ve Cem Behar tarafından 1991 yılında yapılan titiz bir çalışmadır. Bu çalışmaya göre İstanbul'da 1907 yılında toplam doğurganlık hızı 3.88'dir.³⁹ Bu oran 1923 yılında Türkiye genelindeki TDH 5.6 ile kıyaslandığında oldukça düşük bir doğurganlıktır.

Türkiye'de demografik geçişin 19. yüzyılda İstanbul'da başladığı bu rakamlardan açıkça anlaşılmaktadır. Bu düşüş Avrupa'daki bir çok ülkeyle aynı döneme rast gelir. Doğurganlıktaki bu düşüş, modern aile planlaması yöntemlerinin hiç mevcut olmadığı bir zamanda başlamıştır. "Bilindiği kadarıyla, İstanbul'un Müslüman halkı sistematik ve yaygın olarak aile planlamasını uygulayan ilk Müslüman topluluktur. İstanbul'un Müslüman nüfusu, doğurganlığın düşüşü konusunda bir bakıma İslam alemine öncülük etmiştir."⁴⁰

Kent doğurganlığının erken yıllardaki düzeyleri ile ilgili ikinci veri kaynağı ise Shorter ve Macura tarafından 1983 yılında yapılan çalışmadır.⁴¹ Tablo 1.5'ten de görüleceği gibi toplam doğurganlık hızları İstanbul ve İzmir'de nüfusu 10 binin üzerinde olan diğer şehirlerdeki ve kırsal kesimlerdeki doğurganlık hızından ziyadesiyle yüksektir.⁴² Nitekim 1945 de İstanbul-İzmir'deki TDH'na Türkiye geneli 2000 yılında dahi 2.53'lük hız ile ulaşamamıştır.

³⁹ DİE, "Türkiye Nüfusu, 1923-1994 Demografi Yapısı ve Gelişimi", s.18

⁴⁰ Tüsiad, a.g.e., s.45-46

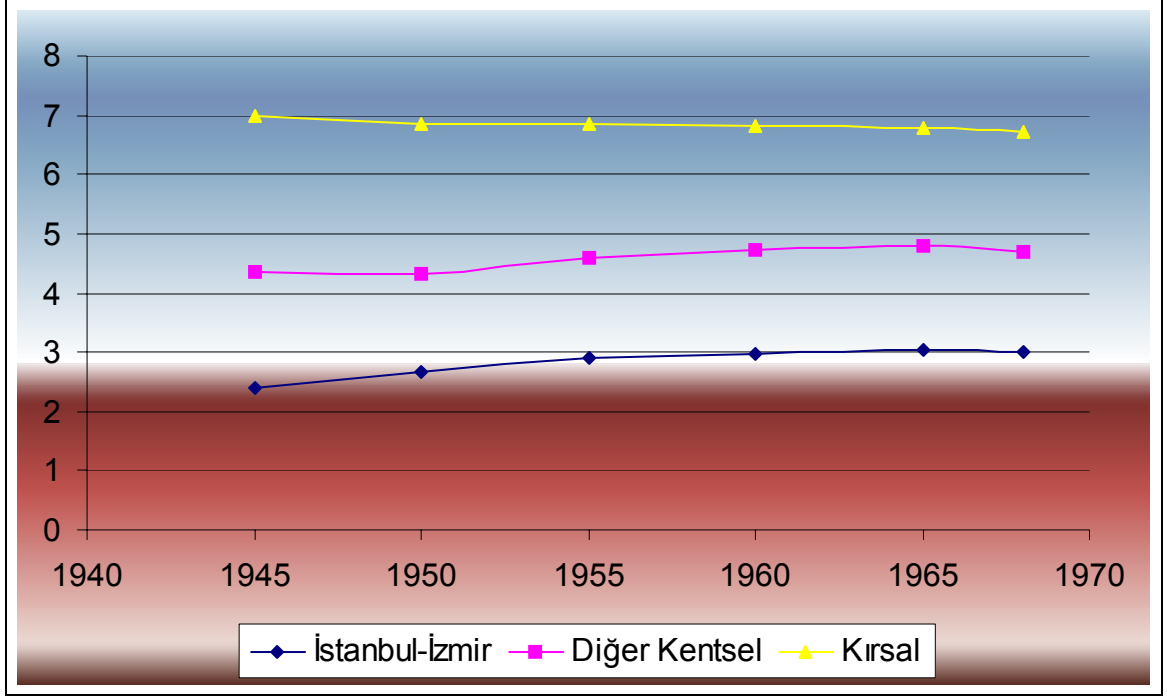
⁴¹ A.g.e., s.18

⁴² Shorter ve Macura yeteri büyüklükte örneklem gözlemi elde etmek için İstanbul ve İzmir'i bir grup olarak birleştirmiştir. Bu grubun üçte ikisi İstanbul ve üçte biri İzmir nüfusedir.

Tablo 1.5. Kent-Kırsal Ayrımına Göre Doğurganlık Göstergeleri

Yerleşim Birimleri Ve Tarih	TDH	Doğumlar (bin)	TED
İstanbul-İzmir			
1945	2.41	20	4.32
1950	2.65	25	4.37
1955	2.91	35	4.43
1960	2.96	42	4.40
1965	3.04	49	4.46
1968	2.99	55	4.36
Diğer Şehirler (10.000+)			
1945	4.36	72	6.31
1950	4.31	87	6.06
1955	4.60	131	6.27
1960	4.72	187	6.39
1965	4.78	243	6.54
1968	4.70	281	6.47
Kır(<10.000)			
1945	6.99	758	9.14
1950	6.84	855	8.69
1955	6.86	957	8.43
1960	6.82	1009	8.36
1965	6.78	1036	8.42
1968	6.73	1028	8.44

Kaynak: Shorter, Frederic, - Macura Miroslav, “Türkiye’de Nüfus Artışı (1935-1975) Doğurganlık ve Ölümlülük Eğilimleri”, Yurt Yayıncılık, Ankara, 1983, s. 61

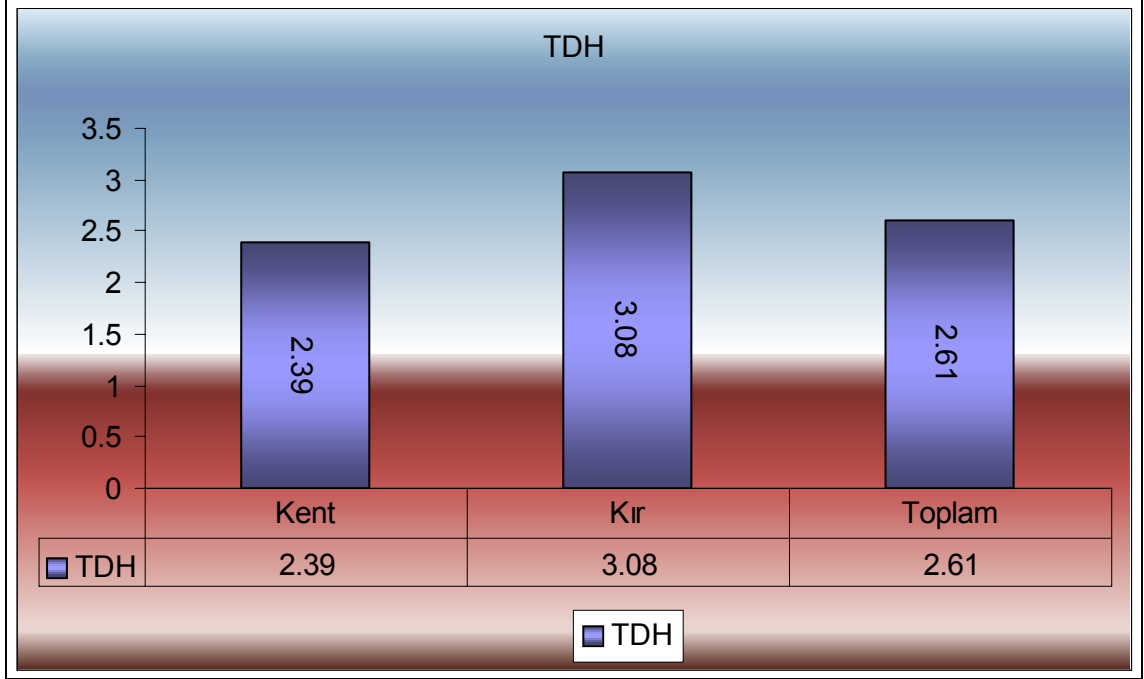
Şekil 1.7. Kent ve Kırsal Ayırımına Göre Toplam Doğurganlığın Seyri

Kaynak. Shorter, Frederic, - Macura Miroslav, “Türkiye’de Nüfus Artışı (1935-1975) Doğurganlık ve Ölümlülük Eğilimleri”, Yurt Yayıncılık, Ankara, 1983, s. 61

Tablodan ve grafikten de görüldüğü üzere İstanbul-İzmir ve kent doğurganlığı düşük olmasına rağmen incelenen yıllarda kır nüfusunun toplam nüfus içindeki payının yaklaşık %75’ler seviyesinde olması hasebiyle Türkiye’de doğurganlık seviyesi kırsal kesimin doğurganlık seviyeleri ile belirlenmektedir.

Yukarıda incelenen yıllarda kentsel doğurganlığın biraz artması ve kırsal doğurganlığın azalması farklılığın kapanmaya başladığının bir göstergesidir. Bu dönemde 1945 yılında toplam nüfus içindeki payı %25 olan kent nüfusu 1970’de %38’e çıkmıştır. Bu hızlı büyümenin kent doğurganlığındaki artışla gerçekleşmeyeceği aşikârdır. Dolayısıyla, kırdan kente göçlerin hızlanmasının, kentsel doğurganlığın artmasına sebep teşkil etmiş olması mümkündür.

Günümüzde ise 1998 yılında yapılmış olan Nüfus ve Sağlık Araştırma verilerine bakılırsa kent doğurganlığı ve kırsal doğurganlığı arasındaki farkın oldukça azaldığı görülmektedir.

Şekil 1.8. Günümüzde doğurganlık, 1998

Kaynak: Hacettepe Üniversitesi, Nüfus Etütleri Enstitüsü, “Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması 1998”, Ankara, 1999, s.45

Not: Hızlar araştırmadan önceki 1-36 ay için hesaplanmıştır,

1.2.4.2. Bölgelere Ayrımı İtibariyle Doğurganlık Farklılıkları

Türkiye için kent-kırsal doğurganlığı arasındaki farkın giderek kapandığı gözlenirken, bölgeler arasındaki doğurganlık farkı seviyesini korumaktadır. Dolayısıyla sosyo-iktisadî ve kültürel açıdan kendi içlerinde bir bütünlük gösteren bölgelerin kendilerine has doğurganlık temayülleri mevcuttur. Bu sebeplerden ötürü Türkiye’de doğurganlığı etkileyen faktörleri incelerken, bölgeler açısından değerlendirmeler yapmak, sosyo-iktisadî ve kültürel şartların doğurganlığa nasıl tesir ettiğinin incelenmesi bakımından incelenmesi önem arz eder.

HNEE, bölgelere göre doğurganlık farklılıklarını ve eğilimlerini incelerken Türkiye’yi beş bölgeye ayırmıştır. Türkiye’nin değişik yöreleri arasındaki coğrafi,

iklimsel, kültürel, toplumsal ve iktisadî farklılıklar, Türkiye’yi bölgelere ayırarak incelemenin temelini oluşturmaktadır.⁴³

Bölgelere göre doğurganlık farklarını incelerken, bu bölgelerin toplam nüfus içindeki payını da değerlendirmek gerekmektedir. Zira bölgelerin TDH, toplam nüfus içinde sahip oldukları ağırlığa göre ülke genelindeki TDH’nı etkileyecektir.

Bölgeler arasında en düşük TDH, Cumhuriyet tarihinden bu yana Batı bölgesindedir. Demografik geçişe 19. yüzyılda başlamış olan İstanbul ve İzmir’in bu bölgede olması sanayi kentlerinin en yoğun olduğu bölge olması ayrıca ülke genelinde eğitim ve gelir düzeyi bakımından *en* yüksek seviyede olması bu neticede etkili olmuştur. 1998 Nüfus ve Sağlık Araştırması’na göre bölgedeki TDH (2.03), yenilenme düzeyi 2.1’in altındadır. Bu şartlar altında Batı bölgesinin demografik geçişini tamamladığını ve yoğun göç alan bölgeye göç edenlerinde bölgenin eğilimini benimsediklerini söylemek mümkündür.⁴⁴

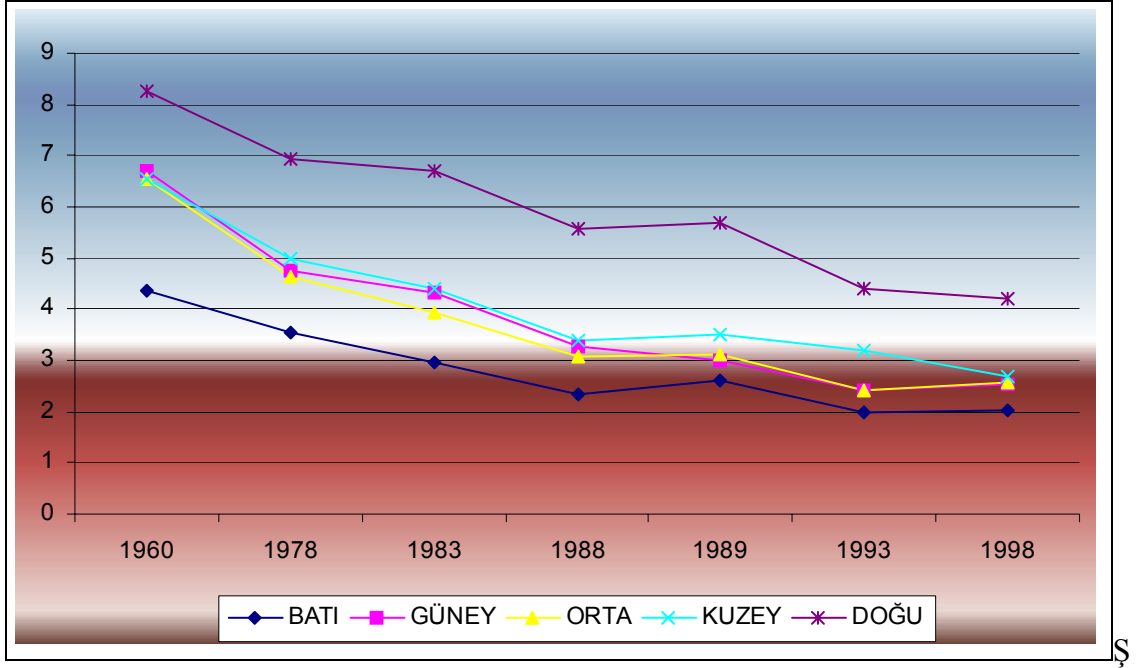
Tablo 1.6. Bölgelere Göre Doğurganlık Hızları

TDH’NİN TARİHİ	BATI	GÜNEY	ORTA	KUZEY	DOĞU
Sayıma Dayalı Ölçümler					
1960	4.35	6.71	6.56	6.56	8.27
1978	3.53	4.75	4.64	4.98	6.94
1983	2.97	4.32	3.95	4.39	6.72
1988	2.34	3.29	3.06	3.39	5.56
Araştırmalar					
1989 (TNA)	2.6	3.0	3.1	3.5	5.7
1993 (HNEE)	2.0	2.4	2.4	3.2	4.4
1998 (HNEE)	2.03	2.55	2.56	2.68	4.19

Kaynak: DİE, “Türkiye Nüfusu, 1923-1994 Demografi Yapısı ve Gelişimi”, Ankara, 1995, s.25
Hacettepe Üniv. Nüfus Etüdüleri Enstitüsü, T.C. Sağlık Bakanlığı “Nüfus ve Sağlık Araştırması 1998”, Ankara, Ekim 1999

⁴³A.g.e., s. 4

⁴⁴ Bölgenin yoğun göç aldığı, bölgelere göre nüfus dağılımından anlaşılmaktadır. Nitekim Batı Bölgesi’nin diğer bölgelerin TDH’ları içinde en düşük hıza sahip olması, hatta sahip olduğu TDH’nın net yenilenme hızının altına düşmüş olmasına rağmen, toplam nüfus içindeki payının artması bu durumu kanıtlamaktadır.

Şekil 1.9. Bölgelere Göre Toplam Doğurganlık Hızının Seyri

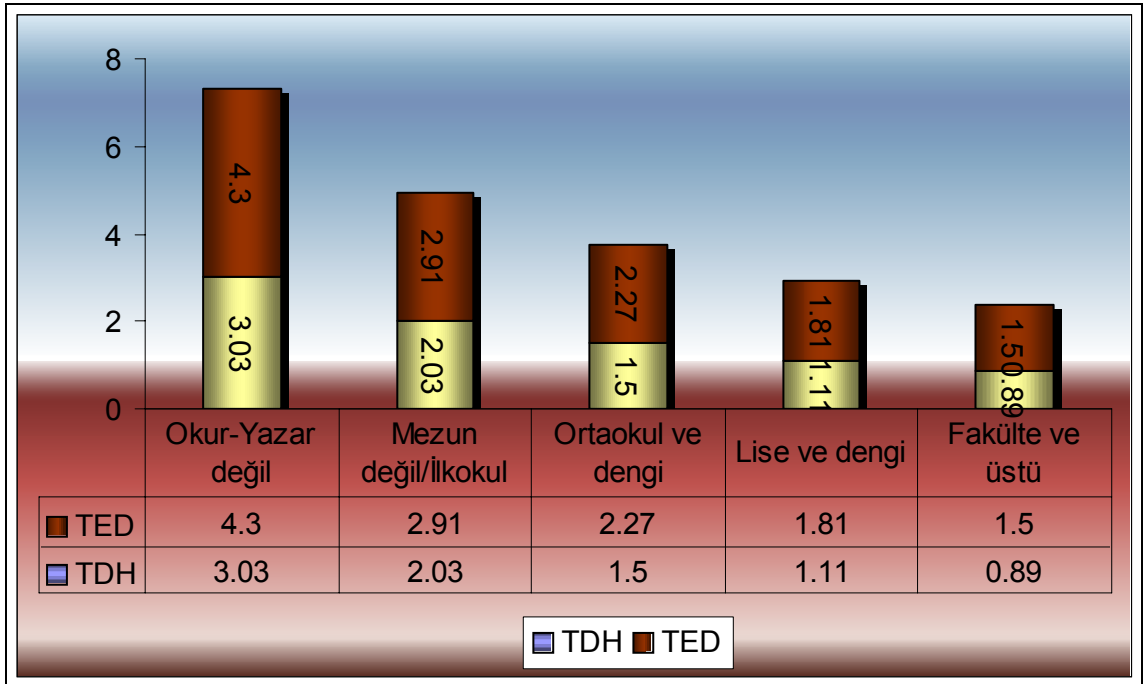
Kaynak: DİE, “Türkiye Nüfusu, 1923-1994 Demografi Yapısı ve Gelişimi”, s.25
Hacettepe Ün. Nüfus Etüdüleri Enstitüsü, T.C. Sağlık Bakanlığı “Nüfus ve Sağlık Araştırması 1998”, Ankara, Ekim 1999

Kuzey, Orta ve Güney Bölgelerinin TDH’ları Tablo 1.6. ve Şekil 1.9.’dan da görülebileceği gibi birbirine yakın bir seyir izlemektedir. Tablo 1.6’da ki 1998 NSA (Nüfus ve Sağlık Araştırmaları) sonuçlarına bakıldığında bu bölgelerin batı bölgesi ile arasındaki farkın iyice azalmış olduğu ifade edilebilir. Nitekim 1960 yılında Batı Bölgesi ile aralarındaki ortalama olarak sahip olunan çocuk farkı 2.5 çocuk iken 1998’de 0.5 çocuğa düşmüştür.

Doğu Bölgesi ise incelenen tüm yıllar boyunca en yüksek TDH’na sahiptir. Bölgede TDH, genel olarak düşme eğilimi göstermesine rağmen, doğurganlık hızı diğer bölgelerdeki düşüşü yakalayamamıştır. 1998’de 4.19 olan TDH’nı Türkiye geneli 1980’li yıllarda yaşamıştır. Dolayısıyla, buradan yola çıkarak Doğu Bölgesi’nin aslında demografik geçişin 2. safhasında olduğunu söylemek mümkündür. Doğu Bölgesi’nin ülke nüfusunun %20’sini oluşturduğu noktasından hareketle, bölgedeki doğurganlık hızı diğer bölgelerdeki doğurganlık hızını yakalamış olsaydı, Türkiye’nin tahmin edilen süreden daha önce demografik geçişini tamamlayabileceğini söylemek mümkündür.

1.2.4.3 Eğitim Düzeyi Ayrımı İtibariyle Doğurganlık Farklılıkları

Kadınların doğurganlık temayülleri sahip oldukları eğitim seviyesinden güçlü bir şekilde etkilenmektedir. Nitekim kadınların sahip olduğu eğitim seviyesi arttıkça iş hayatına katılma ve daha geç yaşta evlenme ihtimalleri artmaktadır. Tablodan da görülebileceği gibi fakülte ve üstü diplomaya sahip kadınların TDH'ı 0.89'dur. Diğer bir ifadeyle bir çocuktur. Okur-yazar olmayan kadınlar için ise TDH 3.03'tür. Buradan okur-yazar olmayan kadınların eğitim seviyesi fakülte ve üstü olan kadınlara kıyasla 2 çocuk daha fazla sahip olduklarını söylemek mümkündür.

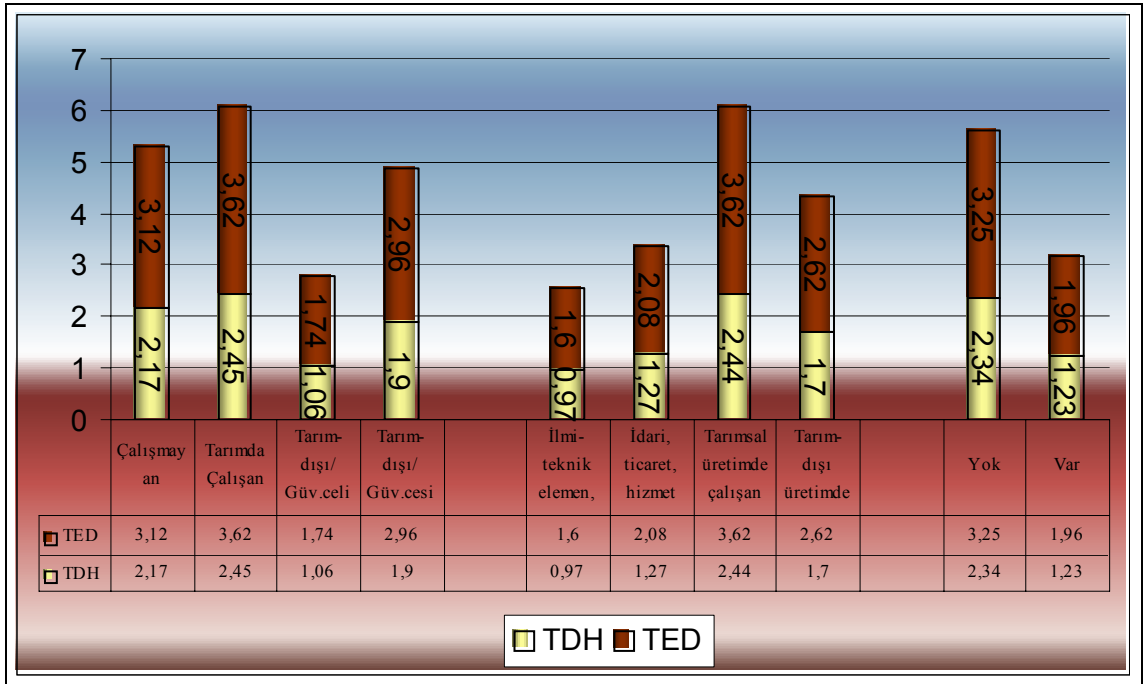
Şekil.1.10. Eğitim Durumlarına Göre Doğurganlık Düzeyleri (1994 HGDA)

Kaynak: Taş, Ayşe Karaduman, Dikbayır, Gülfer, "Doğurganlığın Belirlenmesinde Sosyo-Ekonomik Özelliklerin Etkisi", III.Ulusal Nüfusbilim Konferansı Yayınlanmamış Bildirisi, Ankara, 2-5 Aralık 1997, s. 6

Bu durum kadınların daha önce de belirtildiği gibi eğitim seviyesi arttıkça iş hayatına ve daha geç yaşta evlenme ihtimallerinin bir neticesidir. Zira sosyal statüsü artan kadın için çocuk doğurmanın fırsat maliyeti artmaktadır. Dolayısıyla da eğitim seviyesi ile doğurganlık arasında negatif bir ilişki mevcuttur

1.2.4.4. Kadınların Çalışma Hayatına Katılımı

Eğitim seviyesi gibi kadınların iş hayatına katılma oranları arttıkça daha az çocuk sahibi olmaları beklenen bir durumdur. Zira iş hayatı çocuğun bakımına ayrılacak zamanı kısıtlamaktadır. Ayrıca kent hayatının ve sanayi toplumlarının gereği olan eğitilmiş ve nitelikli çocuklar yetiştirmek, çocuk bakımına daha da fazla zaman ayırmayı gerektirmektedir. Şekil 1.11’den de görülebileceği gibi tarım-dışı olsun ya da olmasın kadınların doğurganlık hızı, çalışmayanlara kıyasla 1 çocuk daha azdır. Tarım sektöründe çalışan kadınlarda doğurganlık hızı ise 2.45 ile ayrımlar dahilindeki en yüksek hızdır. Bu durum kır doğurganlığının yüksekliği ile de örtüşmektedir. Tarım sektöründe çalışan kadınların doğurganlığının yüksek olması, çocukların potansiyel işgücü ve gelecek güvencesi olarak görülmesinin bir neticesidir. Nitekim demografik geçiş teorisi anlatılırken ayrıntılı bir şekilde değinildiği gibi, sanayileşme aşamasına geçişten önce tarım toplumlarında doğurganlık çok yüksekti. Buradan sanayileşme sürecinde olan ülkemizde tarım kesiminin halen bu temayülü koruduğu anlaşılmaktadır.

Şekil 1.11. Kadınların Çalışma Hayatlarına Katılımlarına Göre TDH'nin Seyri (1994)

Kaynak: Taş, Ayşe Karaduman, Dikbayır, Gülfer, "Doğurganlığın Belirlenmesinde Sosyo-Ekonomik Özelliklerin Etkisi", III.Ulusal Nüfusbilim Konferansı Yayınlanmamış Bildirisi, Ankara, 2-5 Aralık 1997, s. 6

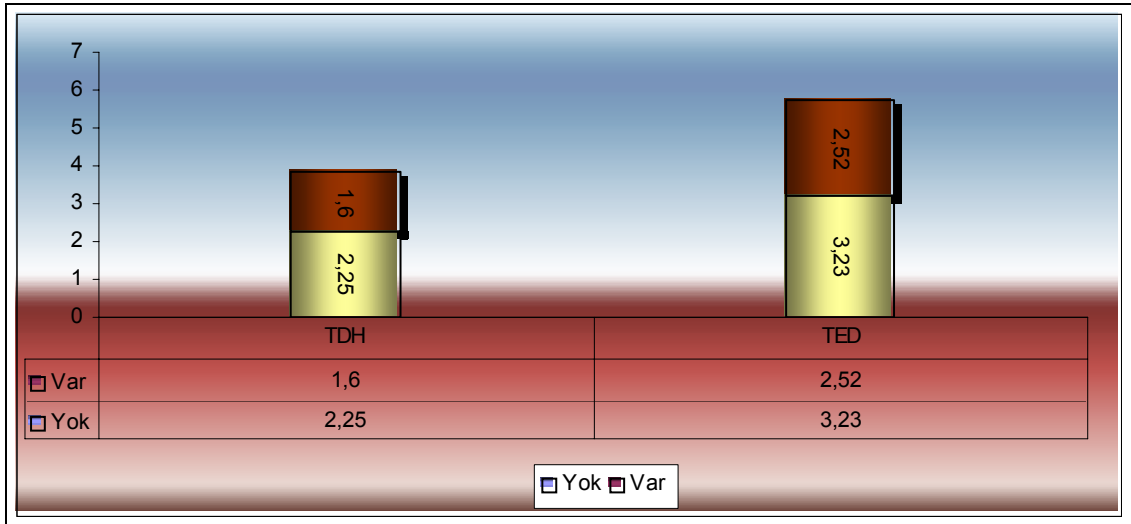

Sosyal güvencenin olup olmamasına göre yapılan ayırma bakıldığında ise, sosyal güvencesi olmayanların, olanlara kıyasla 1 fazla çocuğa sahip oldukları görülmektedir. Bu durumda muhtemelen güvencesi olmayan ailelerin, yaşlılık dönemlerinde bakımlarını üstlenmeleri için daha çok çocuk sahibi olmaya yöneldiklerinin bir göstergesidir.

Meslek gruplarına göre yapılan ayırım da (kadınların statüsü arttıkça) artan fırsat maliyeti neticesini doğrular niteliktedir. Nitekim, üst kademe yöneticiliği kapsayan ayırmda doğurganlık hızı 0.97 iken vasıfsız çalışanlar olarak da nitelendirebileceğimiz tarımsal üretimde çalışanların doğurganlık hızı 2.44'tür.

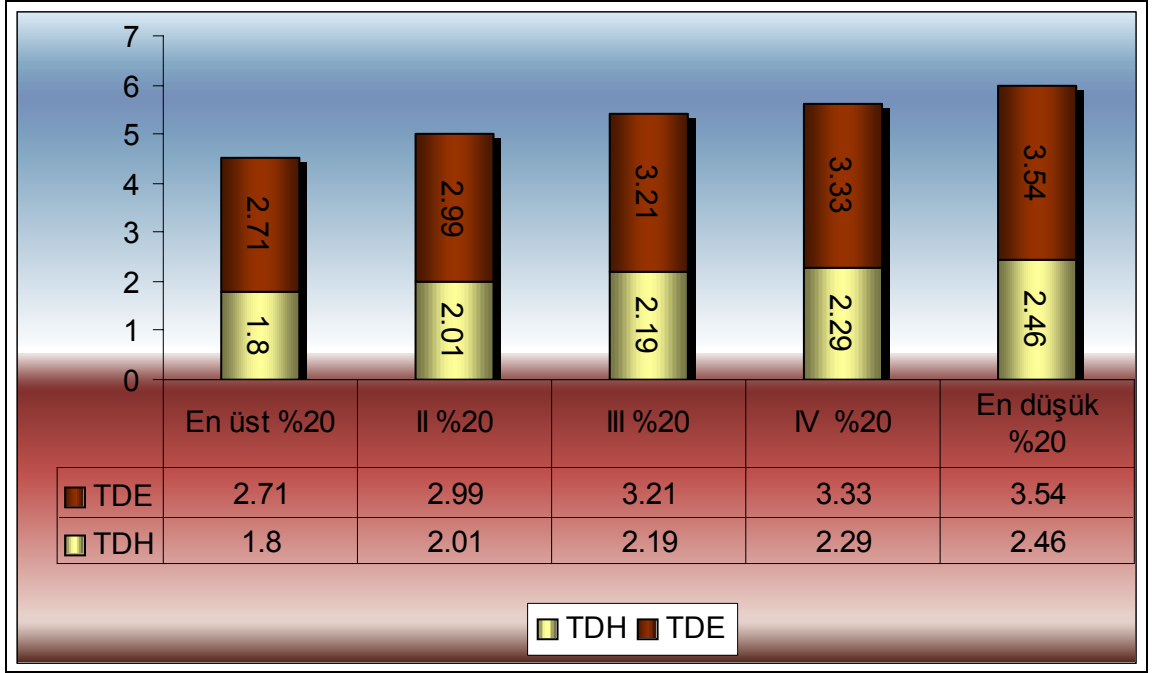
1.2.4.5. Gelir Ayrımı İtibariyle Doğurganlık Farklılıkları

Gelire göre doğurganlık düzeyi yapılan ayrımlar içerisinde her zaman en çok tartışılan olmuştur. Bir dönem gelir arttıkça ailelerin daha fazla çocuk sahibi olma temayülüne girdikleri savunulmakla beraber yaşanan tecrübelerde bu durumun tersinin gerçekleştiği görülmüştür. Nitekim doğurganlıktaki azalmanın üst gelir grubundan başlayarak genele yayılması ayrıca Türkiye'de gelir seviyesi yüksek olan İstanbul ve İzmir'de demografik geçişin 19. yüzyılda başlaması bu görüşü kanıtlar niteliktedir.

Şekil 1.12. Gelirin Mevcudiyetine Göre TDH'nin Seyri (1994)

Kaynak: Taş, Ayşe Karaduman, Dikbayır, Gülfer, "Doğurganlığın Belirlenmesinde Sosyo-Ekonomik Özelliklerin Etkisi", III.Ulusal Nüfusbilim Konferansı Yayınlanmamış Bildirisi, Ankara, 2-5 Aralık 1997, s. 8

Şekil 1.13. Gelir Yüzdelerine Göre TDH'nin Seyri (1994)

Kaynak: Taş, Ayşe Karaduman, Dikbayır, Gülfer, “Doğurganlığın Belirlenmesinde Sosyo-Ekonomik Özelliklerin Etkisi”, III.Ulusal Nüfusbilim Konferansı Yayınlanmamış Bildirisi, Ankara, 2-5 Aralık 1997, s. 8

Tablo 1.10'dan da görülebileceği gibi en yüksek gelir grubuna mensup kadınların doğurganlık hızı tüm ayırmalar içinde en düşük olmakla beraber Türkiye ortalamasının altındadır. En yüksek ile en düşük gelir grubu arasında 0.66 çocuk farkı vardır

1.2.5. Türkiye'de Ölümlülük

Sosyo-iktisadî gelişmeler doğurganlığa nazaran ölümlülüğe daha erken sirayet etmektedir. Nitekim, demografik geçiş teorisinde olduğu gibi, Türkiye'de ölüm oranları doğurganlığa, nazaran yaklaşık 30 yıl önce düşmeye başlamıştır.

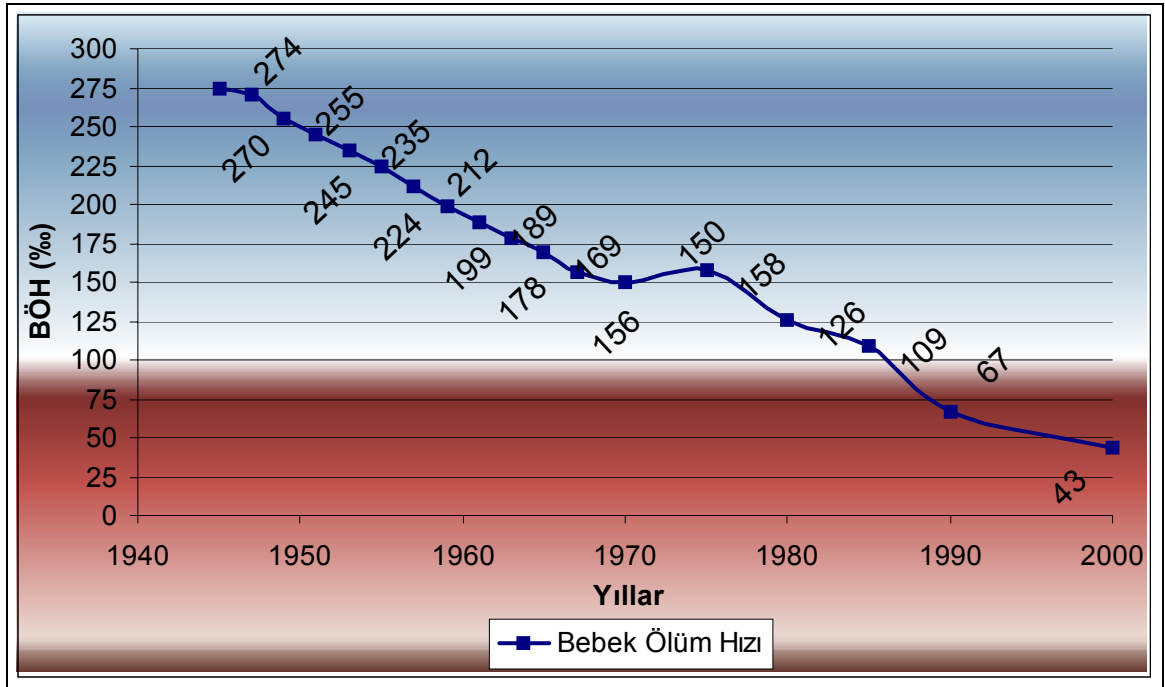
“Ölüm oranlarının saptanması, doğurganlığın saptanmasından çok daha zor olduğu için, Türkiye'de ölüm oranları konusundaki kaynaklar çok daha kısıtlıdır. Bu konu hakkındaki gerekli bilgiler, 1963'ten bu yana demografik araştırmalardan ve 1970'ten bu yana nüfus sayımlarından sağlanmaktadır.”⁴⁵

⁴⁵ Cerit, Sevil, “Türkiye'de Nüfus Doğurganlık Ölümlülük”, Yeniçağ Basın Yayın San. ve Tic. Ltd. Şti., Nisan 1957, s.59

Ölümlülük bebek ölümlülüğü ve genel ölümlülük olmak üzere iki ayırım dahilinde incelenmektedir.

1.2.5.1.Bebek ve Çocuk Ölümlülüğü

Doğumdan sonraki bir yıl içinde bebeğin ölme olasılığı olan bebek ölüm oranı, demografik geçişin hangi safhasında olduğunu belirlemek açısından önemli olduğu gibi, bir ülkenin gelişmişlik seviyesinin de birincil göstergelerindedir. Bebek ölümleri, çocuğun beslenme ve bakım durumu, çeşitli enfeksiyonların yaygınlığı gibi ekzojen olarak nitelendirilebilecek nedenlerin tesiri altında olduğu için, ülkenin sağlık ve gelir bakımından gelişmişlik düzeyine kuvvetli bir şekilde bağlıdır.

Şekil 1.14: Bebek Ölüm Oranını Seyri (1945-2000)

Kaynak: Shorter, Frederic, - Macura Miroslav, “Türkiye’de Nüfus Artışı (1935-1975) Doğurganlık ve Ölümlülük Eğilimleri”, Yurt Yayıncılık, Ankara, 1983, s. 72
Devlet Planlama Teşkilatı Ekonomik ve Sosyal Göstergeler,
<http://www.dpt.gov.tr/ekonomik/gostergeler/tr>, 17 Mart 2004

Şekilden 1.14’den de görüldüğü gibi, 1945 yılı için %274 olan bebek ölümlülüğü, Türkiye’nin cumhuriyetten sonra yaşadığı hızlı sosyo-iktisadî gelişmelere paralel olarak 2000 yılında %39.5’ a düşmüştür. Bu rakamlar, 1945 yılında doğan

yaklaşık olarak her 4 çocuktan birinin (tam olarak doğan her 3.69 çocuktan biri), 2000 yılında ise 25 çocuktan birinin, 1 yaşına gelmeden öldüğünü göstermektedir. Bebek ölüm oranları, bu süreç içerisinde %85 azalmıştır.

Bebek ölümlülüğü eldeki verilere dayanarak tesir eden çeşitli faktörler temelinde değerlendirilmelidir. Bebek ölümlülüğünün bölgesel farklılıklarına bakıldığında, bölgelerdeki mevcut doğurganlık farklılığı kadar büyük olmadığı görülmektedir. Genel olarak, tüm bölgelerde yirmi yıl içerisinde önemli düşüşler yaşanmıştır. Orta ve Doğu Bölgelerinin incelenen yıllarda diğer bölgelere nazaran daha yüksek oranlarına sahip oldukları görülmektedir. Zira bu bölgeler, sanayileşmenin az, diğer bölgelere nazaran verimli topraklarının sınırlı, kır nüfusunun yoğun olduğu bölgelerdir.

Tablo 1.7. Bölgesel Bebek Ölüm Oranları

Tarih	Batı	Güney	Orta	Kuzey	Doğu	Türkiye
1972	123	119	157	138	150	139
1977	109	111	140	127	142	126
1982	93	97	115	111	127	109
1987	60	62	69	68	76	67
1991	43	55	58	44	60	53

Kaynak: DİE, “Türkiye Nüfusu, 1923-1994 Demografi Yapısı ve Gelişimi”, Ankara, 1995 s.38

Tablo 1.8. Yerleşim Yeri ve Eğitime Göre Bebek Ölüm Oranları

	1993	1998
<u>Yerleşim Yeri</u>	<u>BOO</u>	<u>BOO</u>
Kent	44	35.2
Kır	65	55.0
<u>Eğitim</u>		
Eğitimi yok/İlkokulu bitirememiş	68	60.05
İlkokul mezunu	44	36.1

Kaynak: Hacettepe Ünv. Nüfus Etüdüleri Enstitüsü, T.C. Sağlık Bakanlığı, “Nüfus ve Sağlık Araştırması Türkiye 1993”, Ankara, Ekim 1994

Hacettepe Ünv. Nüfus Etüdüleri Enstitüsü, T.C. Sağlık Bakanlığı “Nüfus ve Sağlık Araştırması 1998”, Ankara, Ekim 1999

Kent- kır ayırımına gidildiğinde ise bebek ölüm oranlarındaki fark açılmaktadır. Zira, kırsal bölgelerde bebek ölüm oranları, kentsel yerleşim yerlerine nazaran daha yüksektir. Ancak, 1993’de %55 olan bu fark, 1998’de %35’e düşmüştür. Bu durum, kent-kır bebek ölümlülüğü farkını, kırsal bölgelere sağlık hizmetlerinin daha etkin ulaşımı ile giderek kapandığını göstermektedir.

Annelerin eğitim seviyesi dikkate alındığında ise, eğitim almamış ya da ilkokulu bitirememiş anneler arasında bebek ölüm oranı, eğitim almışlara kıyasla %67 daha fazladır. Bölgelere ya da kent-kır ayırımına nazaran bebek ölüm oranını etkileyen birincil faktörün annelerin eğitimi olduğunu söylemek mümkündür.

Bebek ölümlülüğünde yaşanan bu hızlı düşüşler, annelerin eğitim düzeyinin artmasının, sağlık şartlarının iyileşmesinin (aşılama, salgın hastalıkların sona ermesi gibi) ve kırsal bölgelerde de sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılmasının, artan refah seviyesi ile iyileşen beslenme ve bakım şartlarının bir neticesidir. Ayrıca bebek ölümlülüğündeki düşüşlerin doğurganlığın azalmasında etkili olduğunu da ayrıca belirtmek gerekir. Zira, aileler bebek ölümlülüğünün yüksek olduğu dönemlerde kayıplarını telafi etmek için daha çok çocuk sahibi olma temayülüne girmektedir.

1.2.5.2 Genel Ölümlülük

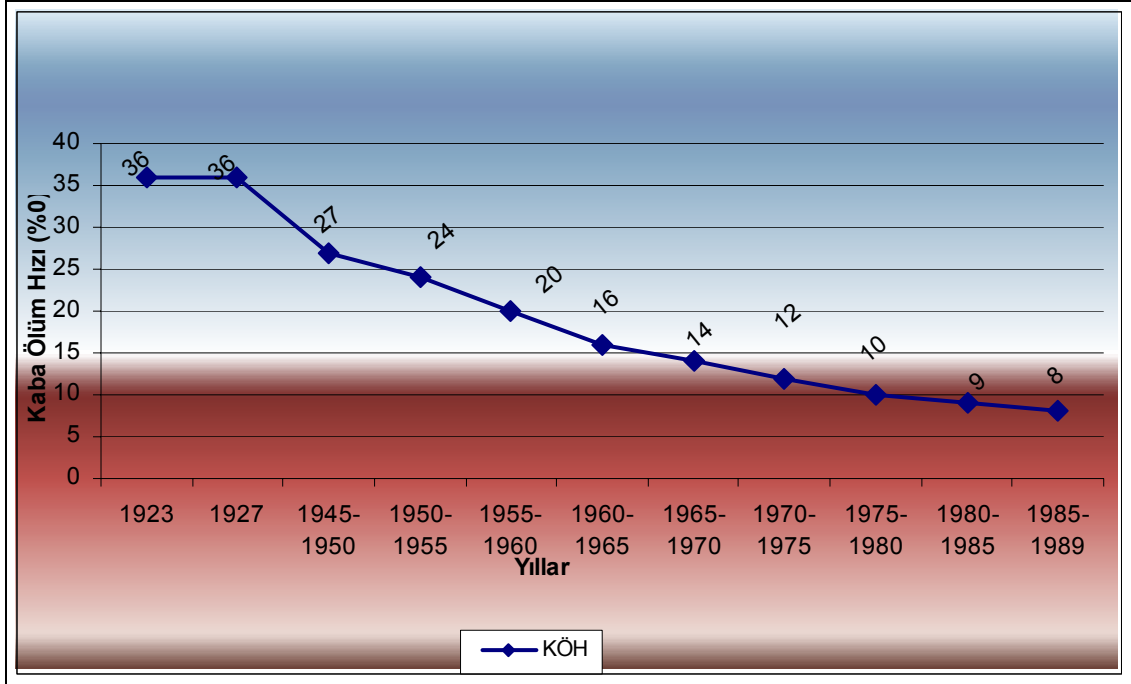
5 yaş ve altı çocuk ölümlülüğü ile 5 yaş ve üstü yetişkinlerin ölümlülüğünün toplamını ifade eden genel ölümlülük kaba ölüm hızı ve ortalama hayat beklentisi ile ölçülmektedir.

Yüksek kaba ölüm hızı, yüksek bir ölümlülüğün göstergesi olmakla birlikte bu ölçü, nüfusun yaş yapısından ve yaşa göre ölüm hızlarından etkilenmektedir. Dolayısıyla kaba ölüm hızı değerlendirilirken sayılan diğer faktörleri de göz ardı etmemek gerekir. Örneğin İsveç'te yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki payı yüksek olduğundan, kaba ölüm hızı da gelişmiş bir ülke için yüksek sayılabilecek bir düzey olan %10'dur.⁴⁶ Dolayısıyla kaba ölüm hızı büyük ölçüde yaş yapısından etkilendiği için gerek ortalama hayat beklentisi, gerekse bebek ölümlülüğünden daha az kullanışlı bir ölçüdür.

Ölüm oranı Türkiye için değerlendirildiğinde, Cumhuriyet öncesinde ard arda yaşanan savaşlar, büyük salgın hastalıklar ve iktisadî yaşam şartları genel ölümlülüğün yüksek bir seyir izlemesine neden olmaktadır. Bu durum nüfus artışını engelleyici bir husus idi. Cumhuriyetin ilanından sonra savaşların sona ermiş, insanların normal hayatlarına dönmüş olması sağlık şartlarının düzelmeye başlamış olması genel ölüm oranını doğurganlık hızından çok daha önce hızlı bir düşüş temayülüne yöneltmiştir. 1923 yılında 0.036 olduğu tahmin edilen kaba ölüm hızı 70 yıllık süreç içerisinde %80 oranında azalmıştır. Dünya bankasının 2003 yılında yayınladığı nüfus rakamlarında Avrupa Birliği ülkelerinde bu oran %10 iken yüksek gelirli ülkelerde ise %9'dur. Gelişmişlik seviyelerine göre yüksek sayılabilecek ölümlülüğe sahip olmalarının sebebi ise bu ülkelerin toplam nüfusu içinde yaşlı nüfusun payının fazlalığıdır.

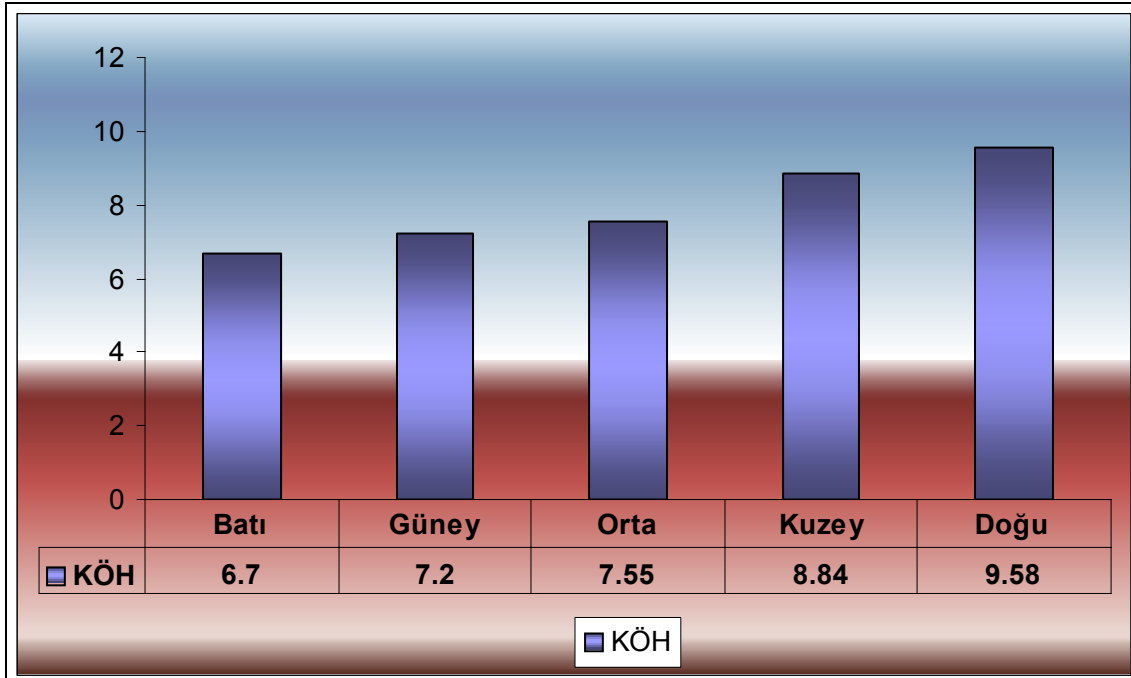
---

⁴⁶ Cerit, a.g.e., s. 54

Şekil 1.15. Kaba Ölüm Hızının Seyri

Tüsiad, "Türkiye'nin Fırsat Penceresi –Demografik Dönüşüm ve İzdüşümleri -", Yay No: TÜSIAD-T/99-1-251, İstanbul, Ocak 1999, s.62

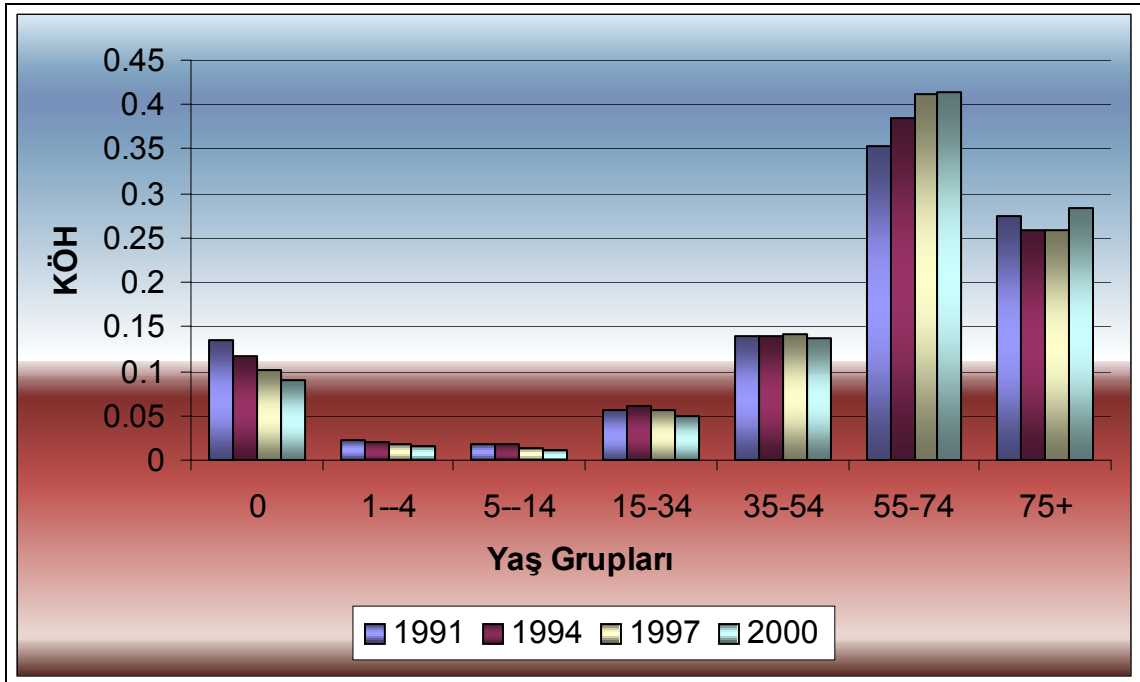
Şekil 1.16. Bölgeler İtibariyle Kaba Ölüm Hızı

Kaynak: Türkiye'de Kadın Bilgi Ağı, www.die.gov.tr/tkba/a.1.htm, 20 Mart 2004

Kaba ölüm hızları bölgeler açısından değerlendirildiğinde ise, bebek ölüm oranından çok farklı sonuçlar çıkmamaktadır Batı bölgesi en düşük orana haiz iken, en yüksek oran yine Doğu bölgesindedir

Kaba ölüm hızlarının, yaş gruplarına göre dağılımları incelendiğinde, özellikle 1-4 yaş arası bebek ölümlerinin, toplam ölümler içinde önemli bir paya sahip olduğu görülmektedir. Ölümlerin en fazla gerçekleştiği yaş grubu ise ortalama hayat beklentisi 68 yıl civarında seyrettiği için 55-74 yaş grubudur.

1991 yılından günümüze kadar olan dönem içinde ölümlerin seyrine bakıldığında bir yaşını doldurmadan ölen bebeklerin toplam ölümler içindeki payının azaldığı, buna karşın 55-74 yaş grubundaki ölümlerin arttığı görülmektedir. Bu verilerden hareketle, bebek ölüm oranının düşme temayülünde olduğunu söylemek mümkündür.

Şekil 1.17. Yaş Grupları İtibariyle Kaba Ölüm Hızı

Kaynak: Türkiye Kadın Bilgi Ağı, www.die.gov.tr/tkba/a.1.htm, 20 Mart 2004

Doğumların sabit kalmasına karşılık, önümüzdeki 25 yıl zarfında Türkiye’de her yıl ölen kişi sayısı sürekli bir artış halinde olacaktır.⁴⁷ Nitekim bu temayül 55-64 yaş grubunun ölüm oranlarındaki artıştan da görülmektedir. Zira bir ülkenin nüfusu yaşlandıkça, fertler riski daha düşük genç yaş gruplarından çıkıp riskin yüksek olduğu yaş gruplarında yoğunlaşmaktadırlar. Bu bir nevi dalgalanma gibidir. Bundan 50 yıl önce doğurganlığın yeni düşmeye başladığı dönemlerde doğanlar bugün 50 yaşındadırlar. Dolayısıyla “bebek patlaması” olarak da adlandırılan bu nüfus bugün ölümlülük riskinin yüksek olduğu gruplardadır. Buna binaen, önümüzdeki 25 yıl içerisinde genel ölümlülük oranının artacağını ifade etmek mümkündür.

Kaba doğum hızıyla birlikte değerlendirilmesi gereken, ortalama hayat beklentisi, doğuştan itibaren bir kişinin ortalama ne kadar süre hayatta kalacağını göstermektedir. Bu bir gösterge olarak toplumun genel sağlık ve sosyo-iktisadî durumunu yansıtmaktadır. Ölümler, özellikle çocuk ve bebek ölümleri çevresel ve sosyal şartlara bağlı bir olgudur ve ortalama hayatta kalma beklentisini en çok etkileyen unsur da çocuk ölümlerinin yüksekliğidir.⁴⁸

Tablo 1.9. Ortalama Hayat Beklentisi

Dönem	Toplam	Dönem	Toplam
1923	38.1	1975-1980	61
1927	43.6	1980-1985	63
1945-1950	38.1	1985-1990	66
1950-1955	43.6	1995	67.1
1955-1960	48.1	2000	68.0
1960-1965	52.1	2001	68.3
1965-1970	55.6	2003	68.7
1970-1975	58.9	2004	68.8

Kaynak: Devlet Planlama Teşkilatı Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, <http://www.dpt.gov.tr/ekonomik/gostergeler/tr>, 17 Mart 2004

⁴⁷ Tüsiad, a.g.e., s. 68

⁴⁸ Kocaman, Tuncer, “**Bulunulan Yaşa göre Hayatta Kalma İhtimalleri**”, <http://ekutup.dpt.gov.tr/planlama/42.nciyil/kocaman.pdf>, s. 157, 18 Mart 2004

1923 yılında 38.1 olan ortalama hayat beklentisi, 70 yıllık süreç içerisinde 30 yaş artmıştır. Bu önemli değişim, iktisadî ve sosyal alanda gerçekleştirilen gelişmeler ve 1945 yılında %274 olan bebek ölüm oranının 2000 yılına kadar %85 azalmış olması sebebiyledir. Zira bu dönemde her 4 bebekten birinin ölmesi ortalama hayatta kalma beklentisini olumsuz etkilemiştir.

Ortalama hayatta kalma beklentisi, cinsiyet itibarıyla değerlendirildiğinde, kadınların ortalama hayatta kalma beklentisinin genelde 3 yıl fazla olduğu görülmektedir. Gelişmiş ülkelerde ortalama hayatta kalma beklentisi kadınlarda erkeklere nazaran 7 yıl fazlayken, gelişmekte olan ülkelerde yaklaşık 3 yıl daha uzundur.

Ortalama hayat beklentisinin artmasıyla nüfusun giderek yaşlanma sürecine girdiği görülmektedir. 65 ve üzeri yaş grubunun, yaşlı sayılması itibarıyla Türkiye'nin ancak 1985-1990 döneminde ortalama hayat beklentisi 68'i geçmiştir. Bu dönemden itibaren ortalama hayat beklentisinin artması ve doğurganlığın düşmesi sebebiyle de yaşlanan nüfus toplam nüfus içinde en hızlı büyüyen yaş grubu olmuştur.

Ortalama hayat beklentisinin uzunluğu, bağımlı nüfusun yapısını etkilemektedir. Zira doğurganlığın düşük olması sebebi itibarıyla, genç nüfusun önce sabitlenen daha sonra da azalan bir seyir izleyecek olması yaşlı bağımlı nüfusun payını artıracaktır. Bu durum, ise yaşlılar için sağlık ve bakım sistemlerinin, özellikle de sosyal güvenlik sistemlerinin üzerindeki yükü arttıracak olması hasebiyle ülke ekonomisi açısından gayet önemlidir.

1.2.6. Türkiye'de Göç Vakası

Türkiye'deki demografik geçiş göçlerin katkısının daha iyi anlaşılması açısından Türkiye için göç olgusunun yabancı ülkelere Türkiye'ye ve Türkiye'den yabancı ülkelere göçler şeklinde ikiye ayrılması gerekmektedir. Zira, bu iki göç ayırımının toplamda pozitif ve ya negatif sonuç vermesi nüfus artışı ve nüfusun yaş yapısı üzerinde bir etki yaratmaktadır. Bunun neticesi olarak da demografik geçiş teorisinde dikkate alınmamasına rağmen göçleri, sebeplerini ve sonuçlarını irdeleyerek hesaba katmak gerekir. Çünkü, tarih içerisinde gerçekleşen göçlerin sosyo-iktisadî sebepleri ve

sonuçları, projeksiyonlarda görüldüğü gibi çalışma çağındaki nüfusun toplam nüfus içindeki payının en fazla olacağı önümüzdeki dönemler de, istihdam politikalarının belirlenmesi açısından önemlidir. Zira, iktisadî büyüme için Türkiye'nin önünde açılacak fırsat penceresinden faydalanmak amacıyla işgücü piyasası için etkin politikalar oluşturulması gerekmektedir.

Türkiye'den yurt dışına göçlerin temel sebeplerinden biri de, hızlı nüfus artışı tarımsal alanların veraset yoluyla parçalanmasının ana sebebini teşkil ederken, artan nüfusu emebilecek sanayi merkezlerinin bulunmaması ile birlikte insan-toprak dengesinin bozulması sonucu meydana gelen işsizliktir.⁴⁹ Sanayi-ötesi toplumun ulaştırma ve haberleşme alanında sağlayacağı büyük teknolojik gelişmeler tüm Türk toplumuna da yansiyarak hem iç hem dış göçleri hızlandırmıştır.⁵⁰ Mesafelerin kısalması, kitle haberleşme araçlarının yaygınlaşması, farklı işgücü piyasalarını yakınlaştırarak kişilerin farklı yaşam biçimlerinden, yüksek kazanç fırsatları ve çalışma şartlarından haberdar olmalarını sağlamaktadır. Kişisel iktisadî refah, tüketilen mal ve hizmetlerin beklentilere olan oranı şeklinde formüle edilebilir. Ulaşım ve haberleşme alanındaki gelişme, diğer ülkelerdeki sosyo-iktisadî grupların tüketim biçimlerini tanıma olanağı vererek, formüldeki paydayı büyütücü rol oynamıştır. Bu ise, (c.p.) kişisel iktisadî refahı düşürerek yoksunluk duygusunu kamçulamıştır. Nihai olarak, bu durum kişilerin refah seviyelerini yükseltmek amacıyla siyasal sınırlar ötesine göçlerine yol açmıştır.⁵¹ Diğer bir ifadeyle, kişi başına milli gelirin düşük olması vasıflı ya da vasıfsız işgücünün gelişmiş ülkelerde kendilerine daha iyi fırsatlar sağlanması nedeniyle yurt dışına göç etmesine yol açmaktadır. Ancak, yurt dışına göçün yoğun olduğu dönemlerde dahi göçler nüfus artışı üzerinde büyük bir etki yaratmamış, tersine Türkiye'de istihdam edilemeyen emeğin absorbe edilmesi hatta çalışanların Türkiye'ye tasarruflarını yöneltmesi olumlu sonuçlar doğurmuştur.

Türkiye, göç politikalarında göçü, yurt içindeki istihdam baskılarını azaltmada bir araç olarak görmüş ve işçi dövizlerinin ödemeler dengesi üzerindeki etkilerine

---

⁴⁹ Başol, Koray, a.g.e., s.100

⁵⁰ Abadan Unat, Nermin, "Türkiye'nin Dış Göç Akımı ve Sosyal Hareketlilik", Ankara Üniversitesi SBF, C.27, Nr.4, Aralık, 1977, s. 18

⁵¹ Gökdere, Ahmet, "Yabancı Ülkelere İşgücü Akımı ve Türk Ekonomisi Üzerine Etkileri", Türkiye İş Banlası Kültür Yayınları, Ankara, 1978, s. 128

yoğunlaşmıştır. 1961’de Türkiye ve Almanya ile yapılan anlaşma çerçevesinde başlayan Avrupa’ya işçi göçü devletin kalkınma politikasında yeni bir döneme girdiği tarihlere rastlamaktadır. Avrupa’ya göç eden işçilerin geride bıraktıkları ailelerine gönderdikleri tasarruflar, hükümetin sanayileşme politikasını sürdürebilmesinde önemli bir destek olmuştur.⁵² Bu düşüncelerle devlet, yurt dışına göçün geçici olduğunu ve ekonomik gelişme sonucu zamanla kaybolacağı düşüncesi ile bir ülkenin büyümesinde önemli rol oynayan vasıflı işgücünün diğer bir ifadeyle beyin göçünün engellenmesi için gerekli politikaları oluşturamamıştır. Dolayısıyla geçmişte, hükümet politikalarıyla da desteklenen özellikle vasıfsız işgücü göçü günümüzde yerini daha çok vasıflı işgücü göçüne bırakmıştır.

Türkiye’ye yurt dışından olan göçlerin tarihsel gelişimi incelendiğinde bunun sebebinin daha çok siyasi olduğu gözlenmektedir. Nitekim, Cumhuriyetin kurulmasından bu yana Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinde uğramış olduğu toprak kayıpları neticesinde buralara yerleşmiş bulunan Türk nüfusun Türk hakimiyeti altında bulunan bölgelere geri dönüş hareketini başlatmıştır. Ayrıca, Kurtuluş savaşından sonra Yunanistan ile yapılan nüfus mübadelesi de önemli bir göç hareketi olmuştur. Ancak iki ülke arasındaki göç hareketi karşılıklı olduğu için demografik açıdan önemli bir sonuç doğurmamıştır.

Son otuz kırk yıldır Türkiye kendini dışa göç veren ülke olarak tanımlamasına rağmen son dönemlerdeki gelişmeler Türkiye’nin uluslar arası göç hareketleri içindeki konumunu değiştirmeye başlamıştır. Bugün artık yurt dışındaki işçiler gittikleri ülkelere yerleşmiş, buna karşılık Türkiye “göç alan ülke” konumuna geçmeye başlamıştır.

Son dönemlerde Türkiye’ye yönelen yabancı nüfus hareketleri, nitelik ve hukukî durum itibarıyla geleneksel olarak alışık olunan “muhacir” sorunundan farklı bir nitelik taşımaktadır. Çünkü bu uluslararası göç hareketi özellikle çevre ülkelerden Türkiye’ye daha çok “mülteci” grupları ya da “kaçak işçi” şeklinde gerçekleşmektedir. Bu şartlar dahilinde Türkiye, refah seviyesinin çevre ülkelere nazaran artmasıyla “göç alan ülke” konumuna geçme sürecine girmektedir. Ancak 2000 yılında ortalama olarak 42 milyon

---

⁵² Özbay F., - Yücel B., - Sezal İ ve diğerleri, “ **Nüfus ve Kalkınma: Göç, Eğitim, Demokrasi, Yaşam Kalitesi**”, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, Ankara, 2001, s.16

olan üretken nüfusun hızla artmasıyla 2025'te ortalama olarak 60 milyon olacak olan üretken nüfusun istihdamı için Türkiye iç piyasada alan yaratamaz ise ister istemez dış göç politikasına tekrar sıcak bakmaya başlayacaktır.

Demografik geçişini tamamlamış AB üyesi ülkeler, orta ve uzun vadede işgücü ihtiyacını karşılamakta zorlanır hale gelecektir. Dolayısıyla Türkiye bu açıdan bakıldığında bu ülkelerin demografik ve iktisadî devamını sağlamada önemli bir rol üstlenecek duruma gelecektir. Türkiye'nin üretken nüfus için yeterli istihdam alanı sağlayamadığı durumda bu göçler her iki ülke ekonomisinin yararına olacaktır.

BÖLÜM 2

YAŞLANAN NÜFUSUN MAKRO İKTİSADİ TESİRLERİ

Toplam nüfus içinde yaşlı nüfusun payının artması ülke ekonomisi için makro iktisadî açıdan oldukça önemli tesirlere sahiptir. Ancak konunun önemi ve anlaşılma kolaylığı açısından yaşlanan nüfusun milli gelir üzerinde yaratacağı muhtemel tesirlerin sistematik olarak doğrudan ve dolaylı tasnifi yapılarak incelenmesinde fayda vardır. Dolayısıyla bu tesirlerin iktisadî analizi doğrudan ve dolaylı tesirler olmak üzere iki alt başlık altında yapılacaktır.

2.1 Doğrudan Tesirleri

Yaşlı nüfusun ülke nüfusu içerisindeki ağırlığının artması yaşla birlikte daralan emek arzı ve değişen tüketim-tasarruf ve üretim-yatırım davranışları yaşlanan nüfusun ülke ekonomisi üzerindeki doğrudan tesirleridir.

2.1.1 Emek Piyasası ve Yaşlanan Nüfus

Emek arzı, genellikle ücretlere bağlı olarak değerlendirilmektedir. Fertler, ücret-boş zaman arasında faydalarını maksimize edecek biçimde seçim yaparak emeklerini arz etmeye karar vermektedir. Emek arzını toplum genelinde etkileyecek başka unsurlarda mevcuttur. Nitekim nüfusun yaş yapısı, ülkenin sanayileşme sürecinde bulunduğu safha hatta sosyal güvenlik sisteminin mevcudiyeti emek arzını etkilemektedir.

Demografik geçişin 1. safhasında tarım sektörünün temel sektör olması neticesinde, çocuk yaştaki nüfus aktif olarak çalışmaktaydı. Ancak sanayileşme ile birlikte eğitimin artan önemi ile çocuk yaştaki nüfusun getirisinin azalması bu nüfusun emek arzından çekilmesine neden olmuştur. Bu durumda emek arzı azalmakla birlikte yüksek doğurganlığın söz konusu olması üretken yaştaki nüfusun sürekli artmasına sebep olmuştur. Ancak, doğurganlığın yüksek seyri ve ortalama ömür beklentisinin kısalığı genç nüfus bağımlılığının yüksek seviyelerde seyretmesine neden olmaktadır. 3.

safhaya geçişle birlikte, düşen doğurganlık hızı genç bağımlı nüfusun azalmasına sebep olurken üretken yaştaki mevcut nüfus doğurganlığın yüksek olduğu dönemlerde doğmuş olduğundan bu dönem üretken nüfusun en yüksek, genç bağımlı nüfusun ise en düşük seviyelerde olacağı bir zaman aralığıdır. “Benzer bir demografik tabloyla 1960’lı yıllarda karşılaşılan Doğu Asya ülkeleri, fırsat aralığını sunduğu imkanları eğitim ve teknoloji ile destekleyerek büyük gelir sıçramaları kaydetmişlerdir.”⁵³ Robin Barlow tarafından fırsat aralığı olarak nitelendirilen bu süreç 4. safhaya kadar devam etmektedir. Zira son safhayla birlikte toplam nüfus içinde üretken nüfusun payı azalırken, yaşlı bağımlı nüfusun payı artmaktadır. Dolayısıyla bu fırsat aralığı etkin bir şekilde değerlendirilmediği durumda ülke ekonomisi bir darboğaza girecektir.

Tablo 2.1. İstihdam ve İşsizlik 1990–2025 (bin olarak)

Yıllık	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2025	1995	2025
										%
Erkek										
Tarım	4644	5074	4975	5126	5260	5366	5464	5519	35	23
Sanayi	3298	3782	4453	4989	5589	6250	6935	7694	26	33
Hizmet	5096	5597	6409	7097	7797	8567	9412	10341	39	44
TOPLAM	13038	14453	15836	17211	18647	20183	21810	22553	100	100
Kadın										
Tarım	4466	4805	4102	4021	3933	3836	3729	3619	75	41
Sanayi	447	577	675	768	877	1007	1157	1335	9	15
Hizmet	749	100	1283	1599	1993	2483	9095	9856	16	44
TOPLAM	5662	6382	6060	6388	6803	7326	7981	8811	100	100
TOPLAM	18700	20835	21896	23599	25450	27509	29792	32364		
İşsizlik Oranı	%8	%7	-	-	-	-	-	-	-	-

⁵³ Tüsiad, “Türkiye’nin Fırsat Penceresi –Demografik Dönüşüm ve İzdüşümleri-”, Yay No: TÜSİAD-T/99-1-251, İstanbul, Ocak 1999, s.31

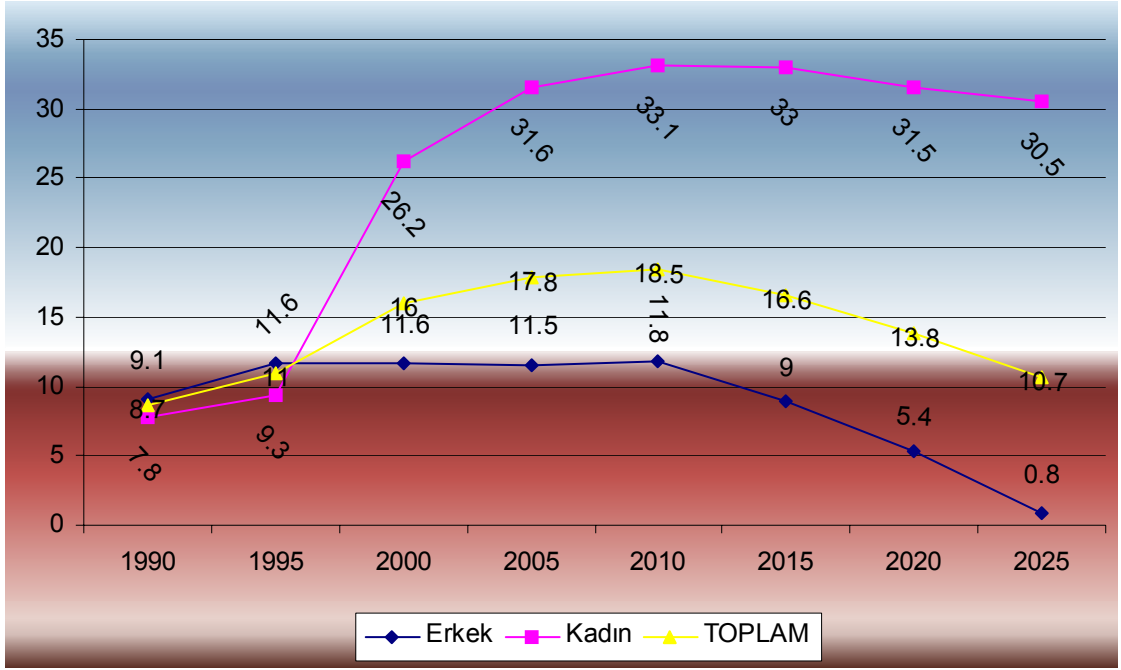
Kestirilen										
Erkek İşgücü	14774	16843	18447	20036	21788	22847	23741	24455	69	67
Kadın İşgücü	5957	6826	7960	9055	9859	10610	11303	12299	31	33
TOPLAM	20731	23669	26407	29091	31647	33456	35043	36754	100	100
İşsiz Erkek	1345	1957	2136	2309	2582	2058	1276	195		
İşsiz Kadın	465	635	2082	2859	3260	3503	3561	3753		
İşsizlik (%)										
Erkek	9.1	11.6	11.6	11.5	11.8	9.0	5.4	0.8		
Kadın	7.8	9.3	26.2	31.6	33.1	33.0	31.5	30.5		
TOPLAM	8.7	11.0	16.0	17.8	18.5	16.6	13.8	10.7		

Kaynak: Tüsiad, "Türkiye'nin Fırsat Penceresi –Demografik Dönüşüm ve İzdüşümleri-", Yay No: TÜSİAD-T/99-1-251, İstanbul, Ocak 1999, s.164

Tüsiad'ın hazırladığı 2000–2025 dönemi için istihdam ve işsizlik tahminler Tablo 2.1 deki gibidir. Nitekim üretken nüfustaki artışla birlikte toplam istihdamın 2025 yılında 2000 yılına kıyasla %159 artacağı tahmin edilmektedir.

İşsizlik oranı tahminlerine bakıldığında ise oranın 2010 yılına kadar 1990 yılındaki seviyenin iki katı kadar artacağı, ancak 2025 yılına doğru tekrar düşme temayülüne gireceği tahmin edilmiştir. Şekil 2.1 'de 1990-2025 yılları için tahmin edilen işsizlik seyri görülmektedir.

Şekil 2.1. 1990-2025 Yılları İtibariyle İşsizlik Seyri

Kaynak: Tüsiad, "Türkiye'nin Fırsat Penceresi –Demografik Dönüşüm ve İzdüşümleri", Yay No: TÜSİAD-T/99-1-251, İstanbul, Ocak 1999, s. 164

Projeksiyonun kapsadığı süre zarfında üretken nüfustaki artıştan faydalanmak için yeni istihdam alanları açılmadığı takdirde işsizlik oranının %10.7 büyüklüğüne ulaşması, üretken yaştaki her on kişiden birinin işsiz olacağı manasına gelir ki bu durum ülke ekonomisine kaldıramayacağı bir külfet getirecektir. Yaşlı bağımlı nüfusun artması neticesinde artan sosyal güvenlik harcamalarını karşılamak için üretken yaştaki nüfusun işgücüne katılımının sağlanması gerekmektedir. Teknolojinin gelişimi ile birlikte verimliliğin artması emek kullanımını düşürmektedir. Dolayısıyla emek arzı artışını emmek için ihracatın teşviki, faizlerin düşürülerek yatırımların özendirilmesi gibi çeşitli önlemlerin de alınması gerekmektedir.

Üretken yaştaki nüfusta yaşanan artış, emek arzını arttırdığından arz aynı oranda emek talebi ile karşılaşmadığı takdirde ücretlerin düşmesi kaçınılmazdır. Bu durumda beklenen emek talebindeki artış ise üretim artışına dolayısıyla da tüketim ve yatırımların artmasına bağlıdır. Ancak, teknolojik gelişmeler emek verimliliğini arttırdığı için emek talebi yeni istihdam alanları açılmadığı sürece, emek arzındaki artışı karşılayamayacaktır. Bu durumda artan işsizlik, tüketimin ve yatırımların azalmasına

neden olacaktır. Piyasada yeterli talebi bulamayan üretim piyasaları arzlarını kısmak durumunda kalabilir. Bu durum da ise işsizlik oranının daha yüksek seviyelere çıkması kaçınılmaz bir hal alacaktır.

Artan işsizlik beraberinde sosyal güvenlik harcamalarında da bir artış meydana getirecektir. Zira 1999 yılında yürürlüğe konulan işsizlik sigortası ve işgücüne katılımın düşüklüğü nedeniyle düşen aktif/pasif oranının sosyal harcamaların daha da artmasına sebep olması beklenmektedir. Halihazırda, sosyal güvenlik harcamalarının bütçe açıkları içinde en büyük paya sahip olduğu göz önünde tutulursa devletin bu yükün altından kalkmasının çok zor olacağı tahmininde bulunmak pek yanlış olmayacaktır.

Artan kamu açıkları borçlanma ile finanse edildiğinde faizlerin yükselmesi söz konusu olacaktır. Bu durum ise yatırımların düşmesine sebep olduğu gibi enflasyonunda tekrar yüksek seviyelere çıkmasına neden olacaktır.

2.1.2. Tüketim ve Tasarruflar Üzerindeki Tesirleri

Fertlerin gelirleri, zevkleri ve tercihleri ömürleri süresince değişim göstermektedir. Dolayısı ile bu değişimin fertlerin tüketim tercihlerini de etkileyeceği aşikârdır. Benzer şekilde gelirlerinin ömürleri süresince istikrarlı bir seyir izlememesi, fertlerin ihtiyat saikiyle tasarruf etmelerine yol açmaktadır. Bir yanda fertlerin ve nüfusun yaşlanması diğer yanda da tüketim ve tasarruf arasındaki iktisadî ilişki neoklasik iktisatçılar ve ömür boyu gelir hipotezi (life-cycle hypothesis) tarafından açıklanmaya çalışılmaktadır.

LCH, fertlerin faydalarını maksimize etmeleri amacıyla tüm hayatları süresince tüketim ve tasarruflarını planladıkları düşüncesi üzerine kurulmuştur. Ando ve Modigliani tüketimde bir hayat boyu gelir faraziyesinin doğruluğunu kabul eder. Bu faraziyeğe göre tipik bir fert hayatının başlangıç ve son kısmında, düşük verimlilikten dolayı nispeten düşük bir gelir; hayatının bu iki dönemi arasında da, yaş ve verimliliğin olgun çağında yüksek bir gelir akımına sahiptir.⁵⁴

---

⁵⁴ Branson William H., "Makro İktisat Teori ve Politikası", Çeviri İbrahim Kanyılmaz, Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2. Baskı, İstanbul, 1999, s.228.

LCH teorisine göre yaşlanan nüfusun bir neticesi olarak toplam tasarrufların düşmesi beklenmektedir. Weil (1989) toplam tasarrufların miras saiki ile artabileceğini ileri sürmüştür. Hurd ise 1992’de ABD için yaptığı bir çalışmada çocuk sahibi olanlarla olmayanlar arasında miras saikiyle tasarruflarını arttıracak sistematik bir tüketim farklılığı bulgusuna ulaşamamıştır. Bununla birlikte aynı data LCH hipotezi ile değerlendirildiğinde emeklilikten sonra hem tüketimin hem de tasarrufların düştüğü tespit edilmiştir. Buna rağmen, yaşlanan nüfus neticesinde tasarruflarda beklenen düşme gelecek birkaç yıl içinde gerçekleşmeyecektir. Örnek verecek olursak Cutler, nüfus patlamasının yaşandığı jenerasyon nedeniyle ABD’de gelecek birkaç on yıl boyunca tasarruflarda küçük bir artışın gerçekleşeceğini ileri sürmektedir.

Sosyal güvenlik ve emeklilik aylıkları vasıtasıyla tasarruflar üzerinde yaşlanan nüfusun muhtemel tesiri analiz edilebilir. Feldestein (1974) emekli aylıklarının “varlık ikame etkisi” nedeniyle tasarrufları azaltacağını ileri sürmektedir. Ancak, ortalama ömrün artması neticesinde emeklilik süresinin uzaması çalışma hayatı boyunca fertleri tasarruf etmeye teşvik edecektir.⁵⁵

Bunun yanında Keynes ve diğerleri doğurganlığın azalmasının bir neticesi olarak yaşlanan nüfusun, sosyal güvenlik ve emekli aylıkları nedeniyle toplam hükümet harcamalarının ve vergi yükünün artması neticesiyle değil talep ve yatırımlar üzerindeki tesiri sebebiyle büyümeyi azaltacağını ileri sürmektedir.

Hansen’e göre (1939) yatırım kararında sermayenin fiyatı yatırımın kârlılığına göre ikinci dereceden bir öneme sahiptir. Yatırımın kârlılığı ise talebe bağlıdır. Hızlı nüfus artışı güvenli bir talep artışı sağlarken, aynı zamanda kârlılığı da garanti eder ve dolayısıyla bunu da sermaye teşekkülü takip eder. Bu da iktisadî büyümeye yol açar. Sermaye teşekkülünün görüldüğü en belirgin alan ise inşaat sektörüdür. Hansen’e göre 19. yüzyılın son yarısında Batı Avrupa’da sermaye teşkilinin yaklaşık %40’ı, Amerika’da ise %60’ hızlı nüfus artışından kaynaklanmıştır. Üstelik küçülen bir ekonomide emek talebi de azalacak bu da hükümetin vergi gelirlerinin düşmesine sebep

---

⁵⁵Alvarado,Jose.,- Creedy, John., “Population Ageing, Migration And Social Expenditure”, Edward Elgar Publishing Ltd., Cheltenham, 1998, p. 39

olacaktır. Yaşlıların sağlık ve bakım ihtiyaçları nedeniyle devletin finansal problemleri ileride daha da ağırlaşacaktır.⁵⁶

Yüksek doğurganlık ve yaşlanma toplam nüfus içinde bağımlılık oranını arttırması neticesini doğuracağından tüketimde bir artış, tasarruflarda ise bir azalış tahmin edilmektedir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için yapılan öncü çapraz kesit çalışmalarında genç ve yaşlı bağımlılık oranının tasarruf oranlarını önemli bir şekilde belirlediği ortaya çıkmıştır. Yüksek tasarruf oranları düşük bağımlılık oranlarıyla oluşmaktadır (Leff; 1969). Bu neticeler göstermektedir ki yaşlı bağımlılık oranları, tasarruf oranları üzerinde genç bağımlılık oranlarına nazaran daha küçük negatif bir tesire sahiptir.⁵⁷

Genel itibariyle tüketim davranışına bakılacak olursa ortalama tüketim fertlerin genellikle gelirlerinin de düştüğü yaşlılık dönemlerine girişle birlikte düşmeye başlamaktadır. Tüketimin bazı şekilleri psikolojik tesirlerin mevcudiyetiyle kısıtlanmaktadır. Diğer taraftan, kişi başına sağlık, ilaç ve tıbbi harcamalar 65 ve üstü yaş grubunda genç yaş gruplarına kıyasla çok daha yüksektir. Genelde gelirin yanında aile büyüklüğü ve yaş, hane halkı tüketimi üzerinde en temel tesire sahiptir. Özellikle dayanıklı mal tüketiminde de bu durum geçerlidir. Yaşlıların ortalama ömrünün gençlere kıyasla dayanıklı ve yarı dayanıklı malların tüketimi açısından çok elverişli olmaması nedeniyle, yaşlıların tüketimi sadece tüketim alışkanlıklarından etkilenecektir.

2.1.3. Üretim ve Yatırım Üzerindeki Tesirleri

Toplam nüfus içinde yaşlıların payının artması çalışabilir yaştaki nüfusun azalması manasına da gelmektedir. Üretken yaştaki nüfusun azalması neticesinde sermaye emek oranında nisbi bir artış söz konusu olacaktır. Bu durum bazı iktisatçıları, fertlerin yaşlılık dönemlerinde üretken yaştaki yıllarına nazaran daha az tüketmeleri ve tasarruf etmeleri neticesinde yatırımların dolayısıyla da üretimin kısıllacağına dair nazariyelerde bulunmalarına yöneltmiştir. Dolayısıyla bu iktisatçılar görüş çerçevesinde

---

⁵⁶ Messkoub, Mahmoud, "Crisis of Ageing in Less Developed Countries: Too Much Consumption or Too Little Production?", **Development and Change**, Vol. 30, 1999, p. 221.

⁵⁷ A.g.m., s. 223.

günümüzde gelişmiş bazı ülkelerde yaşlı nüfus büyüklüğünün daha da artacağı ileriiki yıllarda, ihracat yapan ülke konumundan ithalat yapan ülke konumuna geçeceklerini savunmaktadır. Bazı iktisatçılar, azalan işgücü neticesinde üretimin azalacağını ve verimliliğin düşeceğini tahmin ederken bazıları ise teknolojik gelişmelerin bu açığı kapatır nitelikte gelişeceğine dair optimist bir bakış açısına sahiptir Nitekim, teknoloji yoğun üretimler, optimist bakış açısına sahip iktisatçıların görüşlerini kanıtlar niteliktedir.

Gelişmekte olan ülkeler ve Türkiye için durum değerlendirildiğinde üretken nüfus doğurganlık seviyesinin yüksek olduğu dönemlerde doğmuş olduğundan işgücü büyüklüğünde önemli düşüşlerin gerçekleşmesinin yakın bir zamanda meydana gelmeyeceği belirtilmektedir. “Fırsat aralığı” olarak ifade edilen süreçte üretken yaştaki nüfusun fazlalığı ücretlerin düşmesine neden olacağı için işverenlerin azalan emek maliyeti yatırımları teşvik edebileceği gibi, uluslararası sermayenin ucuz emeği takip etmesi nedeniyle doğrudan dış yatırımların artmasına da sebep teşkil edebilir.

2.2. Dolaylı Tesirleri

Dolaylı tesirler, yukarıda açıklanan doğrudan tesirlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu tesirler ise sosyal güvenlik, sağlık, eğitim, islah harcamaları ve ülke gelirleri başlıkları altında incelenecektir.

2.2.1 Sosyal Güvenlik Harcamaları Üzerindeki Tesirleri

“Sosyal güvenlik, belirli sosyal risklerin iktisadi neticelerine, daha açık bir deyişle, yol açabilecekleri gelir kayıpları ve gider artışlarına karşı kişilerin güvenliklerinin sağlanmasıdır. Belirli sosyal riskler deyimini açarak somutlaştıracak olursak, kaza, analık, yaşlılık, sakatlık, işsizlik, ölüm ve çocuk yetiştirme gibi sosyal risklerin açabilecekleri gelir kayıpları ve gider artışlarına karşı kişilerin güvenliklerinin sağlanmasıdır.”⁵⁸

---

⁵⁸ Dilik, Sait, “Sosyal Güvenlik”, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s.10

Toplumun bütününe yasal bir hak olarak tanınan sosyal güvenlik uygulamaları, yöntemi ve düzeyi farklı olmakla birlikte sosyal refah devletinin ayrılmaz bir parçası olarak gelişmiş yada az gelişmiş olsun hemen her ülkede mevcuttur. Sosyal güvenlik için yapılan harcamalar ülkelerin iktisadi kaynaklarının sınırları dahilinde yapılırken, sosyal sigortalar kapsamında alınan zorunlu ve isteğe bağlı tasarruflar arz-talep yapısına, istihdam ve ücret politikalarına önemli ölçüde tesir etmekte ayrıca gelirin yeniden dağılımını sağlayarak ekonominin gelişimine müdahil olmaktadır.

İktisadî şartlardaki değişimlerle birlikte gelişen sosyal güvenlik sisteminin tarihindeki seyrini nüfus yapısındaki değişimleri de dikkate alarak değerlendirmek sosyal güvenlik ve ekonominin etkileşiminin görmek açısından faydalı olacaktır.

Tarih boyunca hemen her toplumda sosyal yardım yada sosyal hizmet biçiminde çeşitli sosyal güvenlik faaliyetlerinin yer aldığını görmek mümkündür. İnsanlar yaşadıkları dönemin sosyo-iktisadi şartlarıyla ilişkili olarak sosyal güvenlik ihtiyaçlarını karşılamışlardır. “Nitekim başlangıçta avcı kabileleri, sonrada aile içinde gerçekleştirilen dayanışma ve yardımlaşmalar sosyal güvenliğin tek kaynağını teşkil etmiştir. Tarım toplumuna has olan büyük aileler, ortalama ömrün kısa, bebek ölüm oranlarının yüksek olduğu bu dönemde fertlerin hastalık ve yaşlılık hallerinde topraklarına ve kendilerine çocuklarının sahip olacağı düşüncesi aileleri çok çocuk sahibi olmaya yöneltmekteydi. Daha sonraları dinî inanç ve değişik güdülerle fertler ve devletçe fakirlere yapılan yardımlar sosyal güvenliğin temelini oluşturmuştur. Öte yandan, orta çağda başlayan meslek kuruluşları çerçevesindeki yardımlaşma Sanayi Devrimi’ne kadar uzamıştır. Zira Sanayi Devrimi ile kırdan kente göçle parçalanan, on altı saate varan çalışma saatleri sonucunda birbirini göremez hale gelen büyük aileler yerini çekirdek aile kavramına bırakmıştır. Ayrıca tarım nispi önemini muhafaza ettiği dönemlerde tabii afetler olmadığı sürece işsiz kalmayan fertler, sanayileşme ile birlikte işsizlik, iş kazaları, ileriki yaşlarda iş bulamama ve çalışamama gibi yeni sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır. Sosyal güvenlik alanında açılan bu boşluğun doldurulması için bir kısım düzenlemelerin ve sosyal güvenliğin kurumsallaşması gereği hasıl olmuştur. Bu düşünce ve anlayış çerçevesinde sosyal güvenlik kavramının temelleri 19. yüzyılın sonlarında

---

atılmaya başlanmıştır. 1881 yılında Prusya Şansölyesi Otto von Bismark tarafından çalışan kesimi hastalık, emeklilik, iş görememezlik gibi risklere karşı güvence altına almak, amacıyla geliştirilen prime dayalı sistemin, başarılı olması neticesinde sosyal güvenlik diğer ülkelerde de benimsenmeye başlamıştır.

Sosyal güvenlik çeşitli şekillerde uygulanmasına rağmen terim olarak ilk kez 1935 yılında Amerika Birleşik Devletleri Kongresi tarafından sosyal güvenlik kanununda yer almıştır. Sosyal güvenlik terim ve düşüncesinin dünya çapında yaygınlaşması ve yerleşmesinde Birleşmiş Milletlerce 1948 yılında kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinde “toplumun üyesi olarak herkesin sosyal güvenlik hakkı vardır” hükmünün rolü büyük olmuştur.

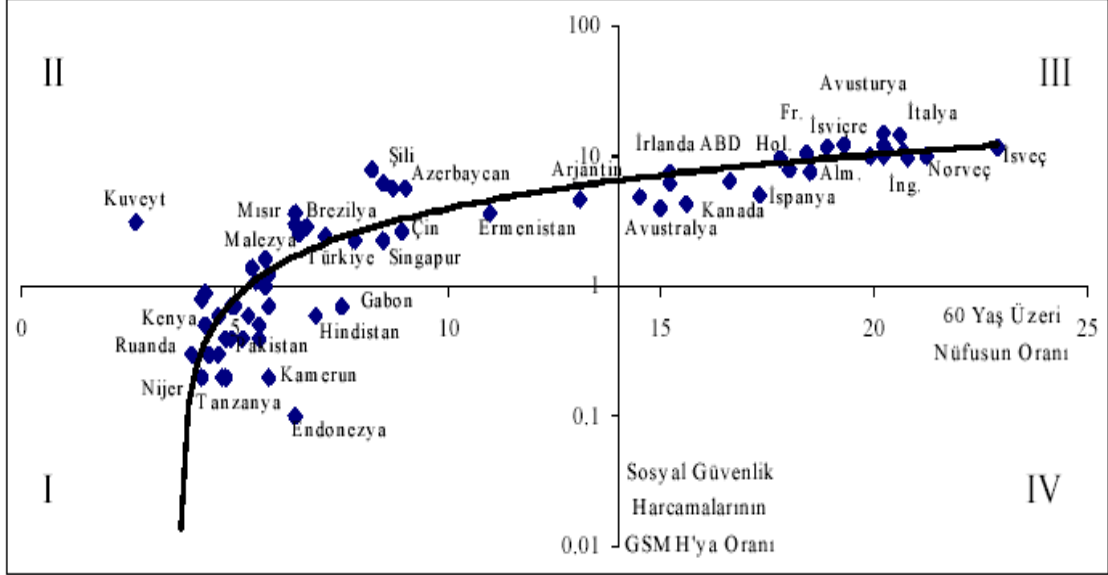
Geniş aile kültürü, hızlı sanayileşme, hızlı nüfus artışı ve insan ömrünün kısa olduğu dönemlerin bir ürünü olan sosyal güvenlik sistemi o dönemlerde mevcut şartların neticesi olarak yüksek bir aktif/pasif oranına sahipti⁵⁹. Ancak sanayileşme ile birlikte geniş ailelerin dağılması neticesinde aile içinde muhtaç durumda olanların bakımının sağlandığı güvenlik sisteminin yok olması, ortalama ömrün uzaması ve nüfus artış hızının düşmesi neticesinde ise toplam nüfus içinde yaşlıların payının artması aktif/pasif oranının düşmesine sebep olmuştur. Sanayileşme ile birlikte yaşanan bu değişimler sosyal güvenlik sistemlerini menfi yönde etkilemiştir. Gelirleri giderlerini karşılamayan sosyal güvenlik sistemlerine devletin katkısının giderek artması neticesinde sosyal güvenlik uygulamaları ülke ekonomisi üzerine ağır bir yük getirmiştir.

Yaşlıların toplum içerisindeki nispeti ile sosyal transfer harcamaları arasındaki ilişki itibariyle dünya ülkelerinin sınıflandırıldığı Şekil 2.2’de ülke nüfusunun yaşlanmasıyla sosyal güvenlik giderlerinin yükseldiği görülmektedir. Gelişmiş, yaşlı nüfus yapısına sahip ülkeler de sosyal güvenlik harcamalarının GSMH içindeki payının %10 seviyesine yaklaştığı görülmektedir. Ayrıca şeklin III. kartezyen düzlemindeki ülkelerin gelişmiş, II. kartezyen düzlemindeki ülkelerin ise gelişmekte olan ülkeler olduklarını ifade etmek mümkündür. Dolayısıyla sosyal transfer harcamaları ve

---

⁵⁹ Aktif / Pasif Oranı: Aktif sigortalıların diğer bir deyişle çalışanların sayısının pasif sigortalı (emekli) sayısına oranı.

yaşlıların toplam nüfus içindeki payı arasındaki bu korelasyon demografik geçiş ve sanayileşme ilişkisini de kanıtlar niteliktedir.

Şekil 2.2. Nüfusun Yaşlanmasıyla Sosyal Transferler Arasındaki Korelasyon

Kaynak: 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyon Raporu: Nüfus, Demografi Yapısı Göç 2001-2005, <http://www.plan8.dpt.gov.tr/nufus/>, s.65

Şekil 2.2 tahlil edildiğinde, gelişmiş ülkelerin sosyal güvenlik alanında yaşadıkları sorunlar ile gelişmekte olan ülkelerin yaşadıkları sorunların birbirinden farklı olduğunu görmek mümkündür. Nitekim 1970'li yılların ikinci yarısından itibaren gelişmiş ülkelerin sosyal güvenlik sistemlerinde kriz yaşanırken, gelişmekte olan ülkelere ise krizden ziyade sürekli problem yaşayan bir sosyal güvenlik sistemi mevcuttur. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin sosyal güvenlik problemlerinin nedenlerini tahlil etmek gelişmekte ve aynı zamanda nüfusu yaşlanmakta olan ülkelerin sosyal güvenlik sistemlerinin gelecekte yaşayacakları problemleri görmeleri ve gerekli tedbirleri almaları açısından faydalı olacaktır.

Şekil 2.2'den de görüldüğü üzere toplam nüfus içinde yaşlıların payı gelişmiş ülkelerde %15-20'ler seviyesinde, gelişmekte olan ülkelere ise %5-10'lar seviyesindedir. Bu durum gelişmiş ülkelere emekli nüfusun, toplam nüfus içinde

önemli bir pay teşkil ettiğini göstermektedir. Ayrıca emeklilik programlarının olgunlaşması da bu duruma katkıda bulunmaktadır. Zira primli sisteme dayanan emeklilik sistemlerinde yükümlülüklerini yerine getirerek aylık almaya hak kazananların sayısının zaman içinde artış göstermesi başlangıçtaki aktif/pasif sigortalı dengesinin azalmasına neden olmuştur. Dolayısıyla gelişmiş ülkelerin sosyal güvenlik sorununun genel olarak aktif/pasif oranındaki düşüklüğünden kaynaklandığını ifade etmek mümkündür.

Sağlık hizmetlerinde yaşanan hızlı ve pahalı teknolojik gelişmeler, nüfusun yaşlanması ayrıca sağlık hizmetlerinde maliyet endişesinin ikinci plana atılması neticesinde sağlık hizmetlerine talebin artması, koruyucu sağlık hizmetlerinden ziyade tedavi edici sağlık hizmetlerine temayül edilmesi gibi sebepler sağlık sigortası ödemelerinin sosyal güvenlik harcamaları içinde önemli bir paya sahip olmasına yol açmaktadır.

1970'li yılların ikinci yarısından itibaren artan ve sürekli hale gelen işsizlik, işsizlik sigortası ödemelerinin artmasına ve prim ödeyenlerin sayısının azalmasına sebep olmuştur.

Enflasyonun yüksek seyrettiği dönemler de fon esasına göre çalışan sosyal güvenlik sistemlerinin pozitif reel getiri sağlayamaz hale gelmesi sosyal güvenlik kurumlarının finansman dengelerinin bozulmasına neden olmuştur.

Boşanmaların artması, tek aile reisinin olduğu çekirdek ailelerin artması, evlilik sayısının azalması neticesinde aile kurumu sosyal güvenlik müessesesi olmaktan çıkmış ve sosyal güvenlik sisteminin aileye yönelik harcamaları artmıştır.

1960'lardan itibaren göçlerle birlikte kayıt dışı istihdamın artması neticesinde prim ödeyenlerin sayısının azalması sosyal güvenlik gelirlerinin artmasına engel olmaktadır.

Tablo 2.2. Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerin Sosyal Güvenlik Problemleri

Gelişmiş Ülkelerde Sosyal Güvenlik Sistemini Krize İten Nedenler	Gelişmekte Olan Ülkelerde Sosyal Güvenlik Problemlerine Yol Açan Nedenler
* Nüfusun yaşlanması	* Kısıtlı sosyal güvenlik harcamaları
* Emeklilik programlarının olgunlaşması	* Karmaşık ve istikrarsız sosyal güvenlik harcamaları
* Sağlık hizmetlerinin maliyetlerindeki artışlar	* Sosyal güvenlik kapsamındaki nüfus oranının azlığı
* İşsizlik	* Sosyal güvenlik garantisinin dar ve yetersiz olması
* Enflasyon	* Prim tahsilat oranının düşük olması
* Sosyal yapıdaki değişiklikler	* Popülist politikalarla belirlenen emeklilik yaşları
* Kayıt dışı sektörlerde çalışanların artması	* Aktüeryal dengelerin dikkate alınmaması

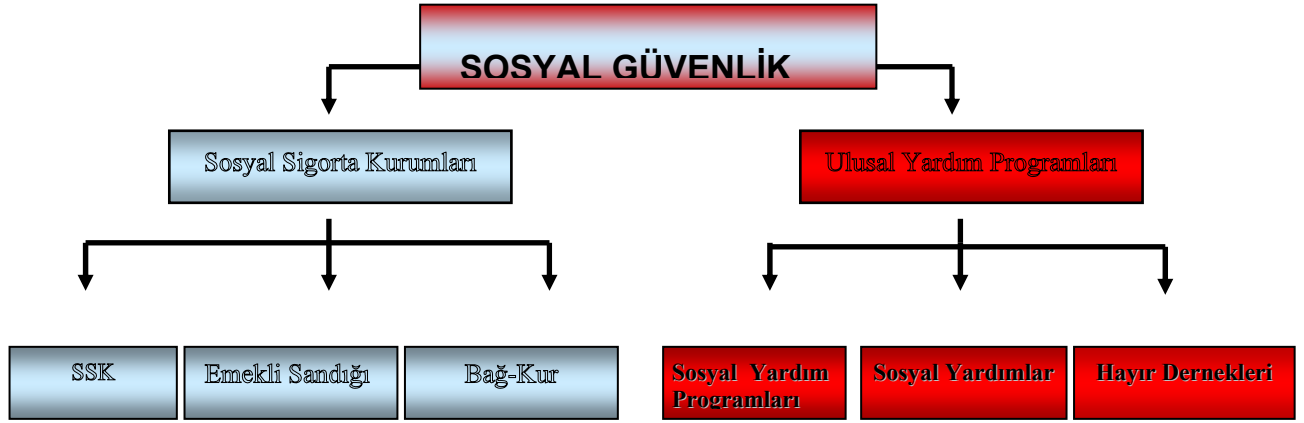
Gelişmekte olan ülkelerde ise problemler genellikle sosyal güvenlik faaliyetlerinin yetersiz seviyede kalmasından ileri gelmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde, kaynakların kısıtlı olması sebebiyle sosyal güvenliğe yapılan tahsisatın yetersiz olması, ekonomik istikrar programlar dahilinde kamu harcamalarının kısıtlanması bu neticeyi doğurmaktadır. Tahsis yetersizliği ayrıca garanti kapsamının dar ve yetersiz olmasına yol açmaktadır. Nitekim gelişmekte olan ülkelerde bu kapsam dahilinde verilen aylıkların seviyesinin düşüklüğü bu durumun bir göstergesidir. Ayrıca sağlık hizmetlerinin yetersizliği ve standardının düşüklüğü kaynak yetersizliğinden ileri gelmektedir. Prim tahsilatının yetersiz olması da gelir gider dengesini daha da bozmakta ve aktif/pasif oranı dengesinin işlerliğine sekte vurmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerde sosyal güvenlik problemlerinin başlıca nedenlerinden bir diğeri de karmaşık ve istikrarsız bir yapıya sahip olan sosyal güvenlik kurumlarıdır. Bu yapı sosyal güvenlik kurumlarının etkinliğini azaltarak faaliyetlerin aksamasına ve yönetim giderlerinin artmasına sebep olmaktadır. “Nitekim gelişmiş ülkelerde yönetim giderleri toplam gelirlerin %3-4’ü arasında iken bu oran gelişmekte olan ülkelerde %15-20’ye çıkmaktadır”⁶⁰Aktif nüfusun nispeten fazla olduğu gelişmekte olan ülkelerde nüfusun yaşlanmasıyla birlikte sosyal güvenlik kurumlarının yükü artacaktır. Yeni bir yapılanma ihtiyacı gösteren bu kurumlarda gerekli tedbirler alınmadığı, etkin politikalar

⁶⁰ Can, Tuncay , Alper Yusuf, “Sosyal Güvenlik Sisteminin Yeniden Yapılandırılması Tartışmaları ve Çözüm Önerileri”, Tüsiad, Yayın No: Tüsiad-T797-10/217 “, s.13

devreye sokulmadığı takdirde artan giderler sosyal güvenlik sisteminin çökmesine sebebiyet verebilir.

Gelişmekte ve aynı zamanda nüfusu yaşlanmakta olan Türkiye'nin bu çerçevede değerlendirilmesi sosyal güvenlik sisteminin sağlıklı bir yapıya kavuşması açısından faydalı olacaktır. Önümüzdeki yıllarda yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki payı ve aktif nüfus ile yaşlı bağımlı nüfus için yapılan tahminler dahilinde sosyal güvenlik sisteminin tahlil edilmesi sistemin sağlığı ve yaşlanan nüfusun ekonomi üzerine getireceği yükü belirlemek açısından önemlidir.

Şekil 2.3. Türkiye’de Sosyal Güvenlik Sistemi

Kaynak: Ergenekon, Çağatay, “Emekliliğin Finansmanı (Global Uygulamalar Işığında Türkiye İçin Bir Özel Emeklilik Modeli Önerisi)” Tügiad Yay. No:35-1, İstanbul, 2000, s.38

Türkiye’de sosyal güvenlik sistemi ikiye ayrılmaktadır:

- a) **Ulusal Yardımlar:** Belediyeler, genel bütçe ve çeşitli yardım kuruluşları ve vakıflar tarafından kimsesizlere, muhtaç durumda bulunan yaşlılara ve çocuklara, dul ve yetimlere karşılıksız yapılan sosyal yardım ve hizmetlerdir. “Bu tür harcamaların GSYİH’deki payı %1 ile sınırlıdır ve sağlanan yardım ve hizmetler yetersizdir.”⁶¹

⁶¹ Can, Tuncay , Alper Yusuf, a.g.m., s.18

- b) **Sosyal Sigorta Kurumları:** “Fertlerin karşılaştığı risklerin azaltılmasında ve ekonomik güvenliklerinin artırılmasında devletin sosyal güvenlik organizasyonunu kurup yönetmesine dayanan yöntem, sadece emekli ve çalışan kuşaklar arasında değil, aynı kuşak içerisinde farklı gelir grupları arasında da dayanışma sağlamaktadır. Yüksek gelir gruplarından toplanılan primler yoluyla dar gelirlerini asgari bir gelir düzeyine kadar desteklenmesine imkan veren dağıtım yönteminin hedefi, sosyal ve ekonomik risklere karşı toplumun tüm fertlerine güvence sağlamaktır.”⁶²

Devlet eliyle yönetilen, toplumun tüm üyelerini kapsayan sosyal güvenlik sistemi primlerin toplanmasındaki usul farklılığından dolayı üç temel kurum tarafından yürütülmektedir.

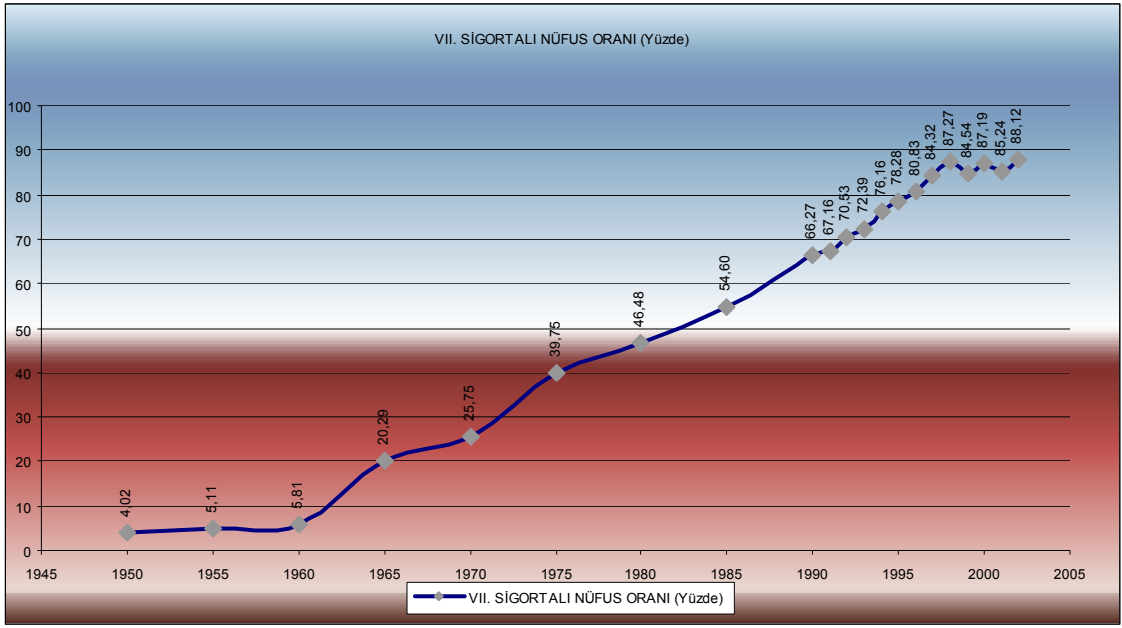
- 1) **Sosyal Sigortalar Kurumu:** 1945 yılında “İşçi Sigortaları Kurumu” olarak kurulan kurum 1964 yılında “Sosyal Sigortalar Kurumu” adını almıştır. Özel sektör çalışanları, tarım işçileri ve isteğe bağlı sigortalılara hizmet vermektedir. 1969 yılında avukatlar, 1972 yılında noterler sosyal güvenlikleri açısından SSK kapsamına alınmıştır. Primler çalışan ve işverenler tarafından belli oranda paylaşılarak ödenmektedir.
- 2) **Emekli Sandığı:** 1950 yılında kamu kesiminde çalışanların sosyal güvenliğini sağlamak amacıyla kurulmuştur. Primler, işveren konumunda olan devlet tarafından ödenmektedir.
- 3) **Bağ-Kur:** 1972 yılında esnaf, zanaatkâr, çiftçi ve diğer bağımsız çalışanlara sosyal güvenlik hizmet vermek amacıyla kurulmuştur. 1972 yılında köy ve mahalle muhtarları, 1979 yılında ev kadınları, 1983 yılında ise kendi namına ve bağımsız hesabına çalışanlar sigorta kapsamına dahil edilmiştir.

1982 Anayasası’nın 60. maddesine göre “Herkes sosyal güvenlik hakkına sahiptir. Devlet bu güvenliğini sağlayacak gerekli tedbirleri alır ve teşkilatı kurar” hükmü

---

⁶² Tügiad, a.g.e., s.31

ile devlet toplumun tüm üyelerini kapsayacak bir sosyal güvenlik sistemi kurmakla görevlendirilmiştir. Emekli Sandığı kamu kesiminde çalışanların tamamını kapsamaktadır. Ancak kayıt dışı çalışanlar nedeniyle SSK özel sektör çalışanlarının % 54'ünü, Bağ-Kur ise serbest çalışanların %63'ünü kapsamaktadır.⁶³ Dolayısıyla anayasanın 60.maddesinde sosyal güvenlik toplumun her üyesine tanınan bir hak olmasına karşın, kamu kesimi dışında çalışan kimselerin bu haktan faydalanmadığı ortaya çıkmaktadır.

Şekil 2.4. Yıllar İtibariyle Sigortalı Nüfus Oranı

Kaynak: Emekli, Sandığı, Bağ-Kur, DPT verileri

Tablo 2.3. Yıllar İtibariyle Sigortalı Nüfus Oranı

	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990	1991	1992
SİGORTALI NÜFUS ORANI (Yüzde)	4.0	5.1	5.8	20.3	25.8	39.7	46.5	54.6	66.3	67.2	70.5
	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	
	72.4	76.2	78.3	80.8	84.3	87.3	84.5	87.2	85.2	88.1	

Kaynak: Emekli, Sandığı, Bağ-Kur, DPT verileri

⁶³ Erkenegekon, Çağatay, a.g.e., s.39

Bu açıklamalara ek olarak, toplam nüfus içinde sigortalı olanların sayısı her yıl artmaktadır. Şekil 2.4'den ve Tablo 2.3'den görülebileceği gibi 1950 yılında %4 olan sigortalı nüfus oranı, sosyal güvenlik uygulamalarının kapsamının genişletilmesinin de tesiriyle hızla artarak 2002 yılı itibariyle toplam nüfusun %88.1'e ulaşmıştır.

Türkiye'de sosyal güvenlik sisteminin sorunları henüz gelişmekte olan ülkelerin sorunları ile benzerlik göstermektedir. Ancak tüm nüfus grupları içerisinde en hızlı yaşlı nüfusun payının artması, halihazırda malî kriz yaşayan sosyal güvenlik sisteminin çökmesine neden olacaktır. Dolayısıyla mevcut durumu tahlil etmek, önümüzdeki yıllar için tahminlerde bulunmak sosyal güvenlik alanında etkin politikaların ortaya konması açısından önemlidir.

Gelirleri ile giderlerini karşılayamayan sosyal güvenlik kurumlarının hizmetlerinin aksamaması için 1993 yılından bu yana düzenli olarak devlet bütçesinden transfer yapılmaktadır. Şekil 2.5.'ten de görüleceği üzere devlet bütçesinde yapılan transferler sürekli artmaktadır.

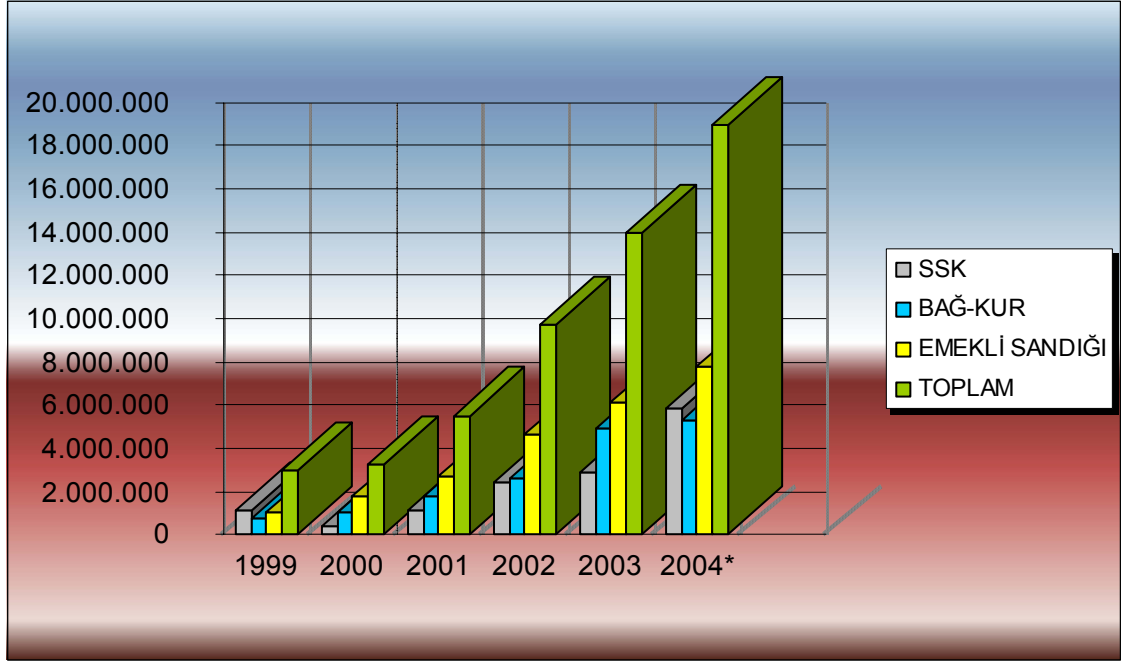
Tablo 2.4. Devlet Bütçesinden Sosyal Güvenlik Kurumlarına Yapılan
Bütçe Transferleri (Milyar TL)

YILLAR	SSK (*)	BAĞ - KUR	EMEKLİ SANDIĞI	TOPLAM
1999	1,111,000	796,145	1,035,000	2,942,145
2000	400,000	1,051,460	1,775,000	3,226,460
2001	1,108,000	1,740,000	2,675,000	5,523,000
2002	2,386,000	2,622,000	4,676,000	9,684,000
2003	2,865,576	4,930,000	6,145,000	13,940,576
2004(**)	5,842,000	5,336,000	7,800,000	18,978,000

Kaynak: SSK Aylık İstatistik Bülteni, 2004 Haziran

(*) 2003 yılında Hazineden alınan toplam para 4.808.617 Milyar TL olup, bunun 1.643.041 Milyar TL'si Sosyal Destek Ödemesi için, 300.000 Milyar TL'si 2002 yılı İlaç Borcu için ve 2.865.576 Milyar TL'si ise SSK adına yapılan Hazine yardımındır.

(**) 2004 yılı programında yer alan miktarlardır.

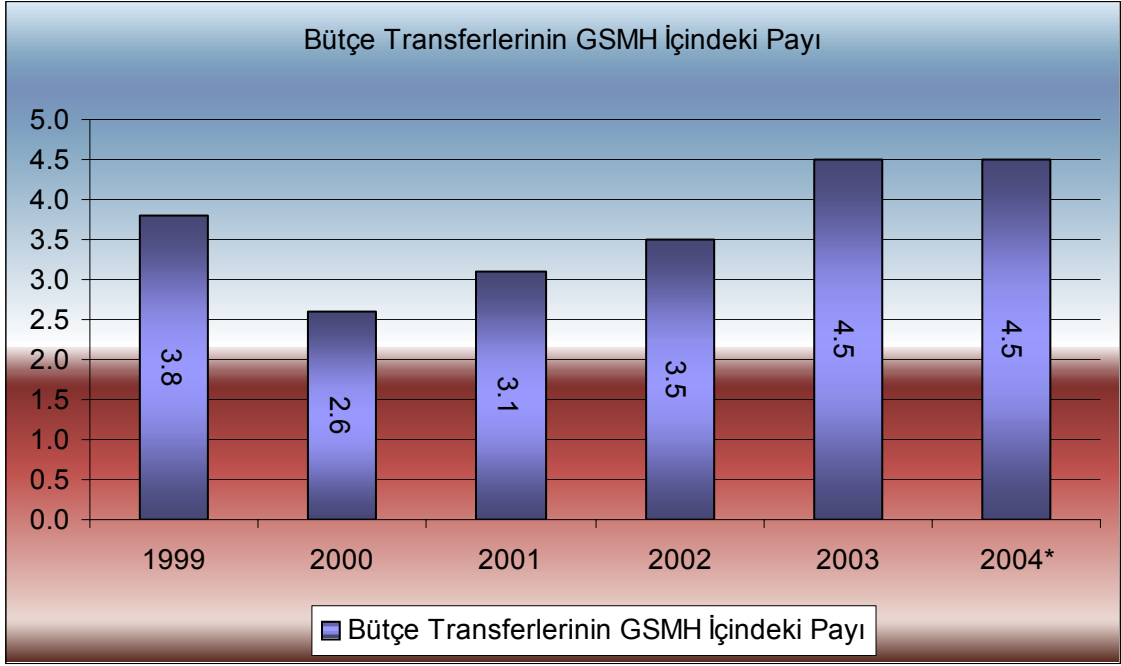

Şekil.2.5. Devlet Bütçesinden Sosyal Güvenlik Kurumlarına Yapılan Bütçe Transferleri (Milyar TL)

Kaynak: SSK Aylık İstatistik Bülteni, 2004 Haziran
2004 yılı Programında yer alan miktarlardır.

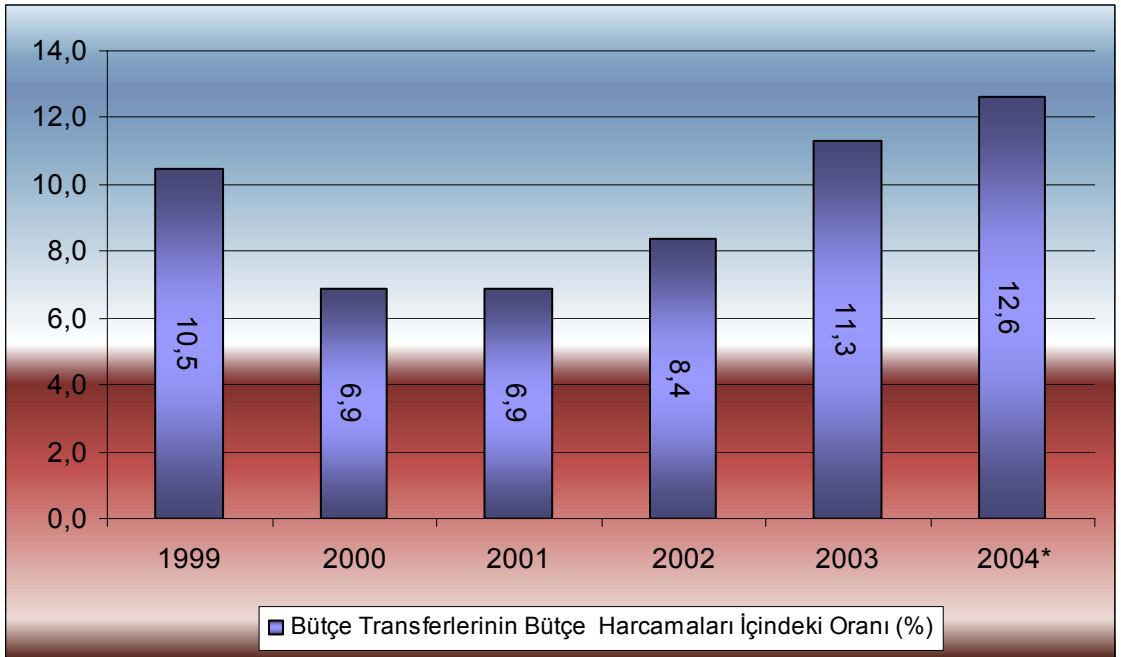
Sosyal güvenlik kurumlarının genel durumunu tahlil etmede ve devlet harcamaları üzerindeki yükünü belirlemede sosyal güvenlik kurumlarına yapılan bütçe transferlerinin GSMH'ya ve bütçe harcamalarına nispeti payı reel durumu göstermek açısından önemli bir ölçüdür. Nitekim Şekil 2.6'ya bakıldığında son beş yıl içinde sosyal güvenlik kurumlarına yapılan bütçe transferlerinin GSMH'nın % 2.5 ila 4.5'u arasında seyrettiği görülmektedir. Sosyal güvenlik hizmetlerinin aksamaması için devlet tarafından bu kurumlara yapılan transferlerin önemli ölçüde arttırıldığı grafikten anlaşılmaktadır.

Bütçe transferlerinin hükümetin toplam bütçe harcamaları içindeki payına Şekil 2.7.'den bakıldığında ise 2000 yılında düşüşü takiben oranın hızla yükselen bir seyir izlediği ve 2004 yılında %12.6 seviyesinde gerçekleştiği görülmektedir.

Şekil 2.6. Bütçe Transferlerinin GSMH İçindeki Payı

Kaynak: SSK Aylık İstatistik Bülteni, 2004 Haziran

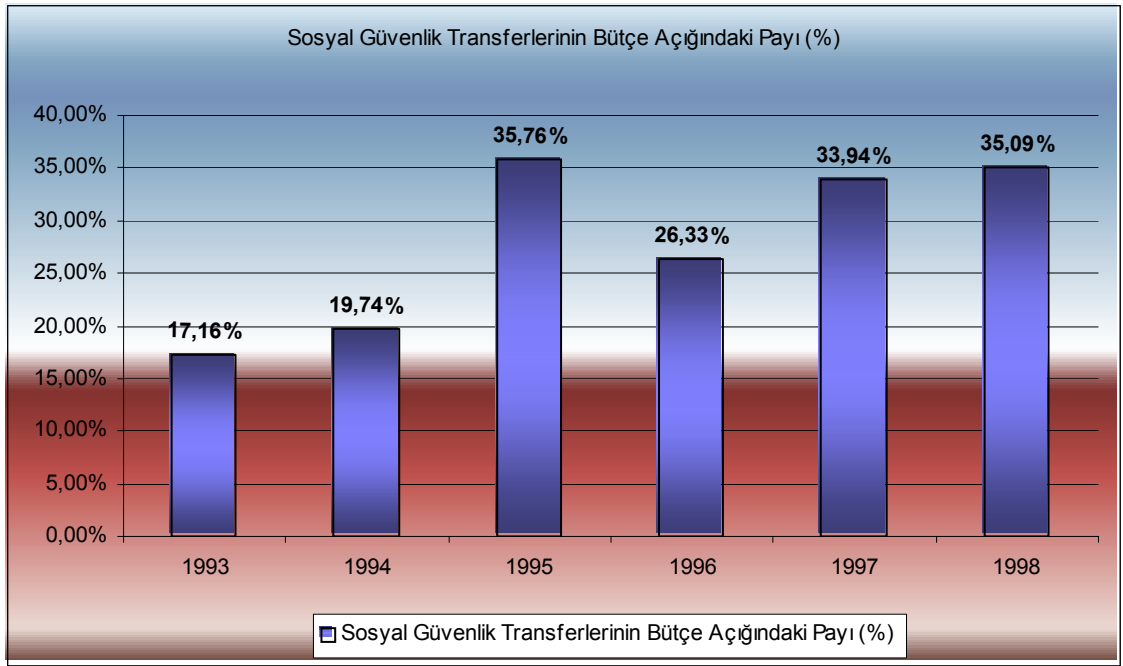

Şekil.2.7. Bütçe Transferlerinin Bütçe Harcamaları İçindeki Oranı

Kaynak: SSK Aylık İstatistik Bülteni, 2004 Haziran

Şekil 2.8.'den de görüleceği üzere sosyal güvenlik transferlerinin bütçe açığı içindeki payı beş yıl içinde yaklaşık iki kat artmıştır. Bu şekil sosyal güvenlik harcamalarının devlet üzerindeki yükünü tam anlamıyla göstermektedir. Zira 1998 yılına baktığımızda bütçe açıklarının %35 inin sosyal güvenlik sistemindeki aksaklıklardan kaynaklandığını görmek mümkündür.

Şekil 2.8. Sosyal Güvenlik Transferlerinin Bütçe Açığındaki Payı (%)

Kaynak:Ergenekon, Çağatay, “Emekliliğin Finansmanı (Global Uygulamalar Işığında Türkiye İçin Bir Özel Emeklilik Modeli Önerisi)” Tügiad Yay. No:35-1, İstanbul, 2000, s.42

Türkiye henüz genç bir ülke olmasına rağmen uzun dönemli aktüeryal dengelerin yeterince gözetilememesi ve kurumsal yetersizlikler gibi nedenlerle sosyal güvenlik sisteminin hızla bozulan mali dengesi ekonomik istikrarı tehdit eder niteliktedir.

Mevcut sistemin açıklarının artması ve verdiği hizmetlerin yetersiz kalmasının nedeni genel olarak aktüeryal ilkelere uyulmamasına bağlanmakla birlikte, sistemi krize sokan başlıca nedenler kısaca aşağıdaki gibi sıralanabilir.

1. Aktif/pasif oranının yüksekliği: Kayıt dışı istihdamın fazlalığı, popülist politikalarla erken yaşta tanınan emeklilik hakları, işgücüne

katılım oranının düşüklüğü gibi nedenlerle emekli sayısının çalışan sigortalı nüfusa nispeti, primli dağıtım sisteminin işlemesi için tahmin edilen oranının çok altında kalmıştır. Sistemin sağlıklı işlemesi için tahmin edilen oran 6 iken 2000 yılı itibariyle Türkiye’de oran 1.98’dir. Bu durum genç bir nüfusa sahip olmamıza rağmen gelişmiş ülkelerin yaşlı bir nüfusa sahip olmaları sebebiyle yaşadıkları sıkıntıların yaşanmasına neden olmaktadır.

2. Prim tahsilat oranının düşüklüğü: Aktif sigortalıklarının yükümlülüklerini tam olarak yerine getirmemesi sistemin gelir gider dengesini bozmaktadır. 2002 yılı itibariyle sigortalı nüfusun %59’unu kapsayan SSK’nın fon gelirleri içerisindeki en büyük pay gecikme ve ceza zamlarıdır. Sosyal güvenlik kurumlarının temel gelirlerini oluşturan primlerin zamanında toplanamaması halihazırda düşük olan A/P nispetinin sistem üzerindeki yükünü arttırmaktadır. Ayrıca ödenmeyen primlere uygulanan aflar ve primi alınmadan yapılan sağlık ödemeleri bu durumu pekiştirmektedir.
3. İdari ve Kurumsal Yetersizlikler: “Sosyal güvenlik sistemi içinde faaliyette bulunan kurumların farklı bakanlıklara bağlı olarak çalışması kurumlar arasındaki düzen ve standart birliğini engellemektedir.”⁶⁴ Bu durum neticesinde kurumlar arası sürekli yazışmalar yapılması gerekmektedir. Personel ve bilgisayar donanımı bakımından yaşanan yetersizlikler bu süreci geciktirdiği gibi sigorta ve prim kaçaklarının önlenmesine de mani olamamaktadır.

Tüm bu sorunların giderilmesi için hazırlanacak reform paketlerinin nüfusun yaş yapısındaki değişimler dikkate alınarak hazırlanması gerekmektedir. Örneğin ortalama ömür beklentisi dikkate alınmadan emeklilik yaşı için yapılacak düzenlemeler sistemin giderlerini arttırarak mali dengesini bozacak, dolayısıyla da sosyal güvenlik harcamaları artacaktır.

---

⁶⁴ Akalın, Güneri, a.g.m., s.25

Birleşmiş Milletler'in Türkiye için hazırladığı projeksiyonlara göre 2025 yılına kadar 65 ve üstü yaş grubunun toplam nüfus içindeki payının iki kat, 2050 yılında ise dört kat artması beklenmektedir. Dolayısıyla kaba bir tahminle elli yıl içinde her beş kişiden biri emeklilik yaşını geçmiş olacaktır. A/P oranının tersi olan bağımlılık oranı da aynı şekilde bu tahmini desteklemektedir. 2025 yılında %13 seviyesinde olması beklenen oranın 2050 yılında %34'e ulaşacağı tahmin edilmektedir. Bu oran şu anki yaşlı bağımlı nüfusun yaklaşık dört katıdır. Halihazırda mevcut emeklilerin ihtiyaçlarını karşılamada sorunlar yaşayan sosyal güvenlik sisteminin bu yükün altından kalkması çok zordur.

Üç çalışana bir emeklinin düştüğü bu döneme hazırlanmak için aktif nüfusun fazla olduğu dönemlerde gerekli fon birikiminin sağlanması emeklilik yaşının ortalama ömür beklentisine göre ayarlanması ve kayıt dışı istihdamın engellenmesi gerekmektedir. Nitekim elli yıl içerisinde toplam bağımlılık oranının Cumhuriyet tarihinde yaşanacak en düşük seviyelerde olması fon birikiminin sağlanmasını müspet yönde etkileyecektir.

Aktif nüfusun yaşlı bağımlı nüfusa kıyasla yüksek olacağı elli yıl boyunca sosyal güvenlik sisteminin etkin bir yapıya kavuşması sağlanabilir. Ancak şu andaki mevcut sorunlarla birlikte emekli sayısının bu süreç içerisinde yaklaşık dört kat daha artacağı göz önünde bulundurulduğunda acilen gerekli reformların yapılması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından 1996 yılında yapılan projeksiyonlarda gerekli yapısal reformlar yapılmadığı takdirde 2050 yılında sosyal güvenlik kurumlarının nakit açığının GSMH'ye nispetinin %10.1'e ulaşacağı tahmin edilmektedir.

2000–2050 dönemini kapsayan projeksiyon neticesinde Bağ-Kur, Emekli Sandığı ve SSK için tahmin edilen emeklilik sigortası açıklarının GSMH'ye oranı Tablo 2.5'de görülmektedir. Yapılan tahminlere göre SSK diğer kurumlara nazaran toplam Emeklilik sigortası içinde en fazla açığa sahip olacaktır. Elli yıllık süreç içerisinde SSK'nın emeklilik sigortası açıklarının GSMH'ye oranı yaklaşık dört kat artacaktır. Sadece SSK emekli aylıklarından kaynaklanan açık, 2000 yılı itibariyle üç kurumun toplam açığının yaklaşık üç katı (2.72) dir. Bu basit hesap durumun vahametini açıkça göstermektedir.

Tablo 2.5. Sosyal Güvenlik Kurumlarının Emeklilik Sigortası Açıklarının GSMH'ya Oranının Projeksiyonu (% , 2000-2050)

	SSK	Emekli Sandığı	Bağ-Kur
2000	1,74	0,85	0,13
2005	2,20	1,08	0,17
2010	2,85	1,24	0,22
2020	3,86	1,26	0,46
2030	4,77	1,61	0,60
2050	7,48	1,83	0,75

Kaynak: ILO, **Social Security Final Report**, 1996.

Halihazırda kamu açıkları içerisinde en büyük paya sahip olan sosyal güvenlik sisteminin açıkları gerekli yapısal reformlar yapılmadığı takdirde çok daha yüksek seviyelere ulaşacaktır. Kamu açıklarının artması ve açıkların kamu borçlanması ile finanse edilmesi tercih edildiğinde ülke ekonomisini menfi yönde etkileyen bir dizi tesir akımına sebep olacaktır. Nitekim artan kamu borçlanması faizleri yükseltecektir, yükselen faizler ise yatırımların düşmesine, düşen yatırımlarda istihdam alanlarının azalmasına sebep olur. Halbuki sosyal güvenlik sisteminin etkin bir şekilde işlemesi A/P oranının seviyesine bağlıdır. Dolayısıyla azalan istihdam alanları ile birlikte A/P' nin düşmesi kaçınılmazdır. Bu kısır döngü yapısal önlemler alınmadığı takdirde, sosyal güvenlik sisteminin çöküşünü hızlandıracaktır.

Nakit Açıkları ↑ Kamu Açıkları ↑ Kamu Kesimi Borçlanması ↑ Faiz Oranı ↑ Yatırımlar ↓ A/P ↓

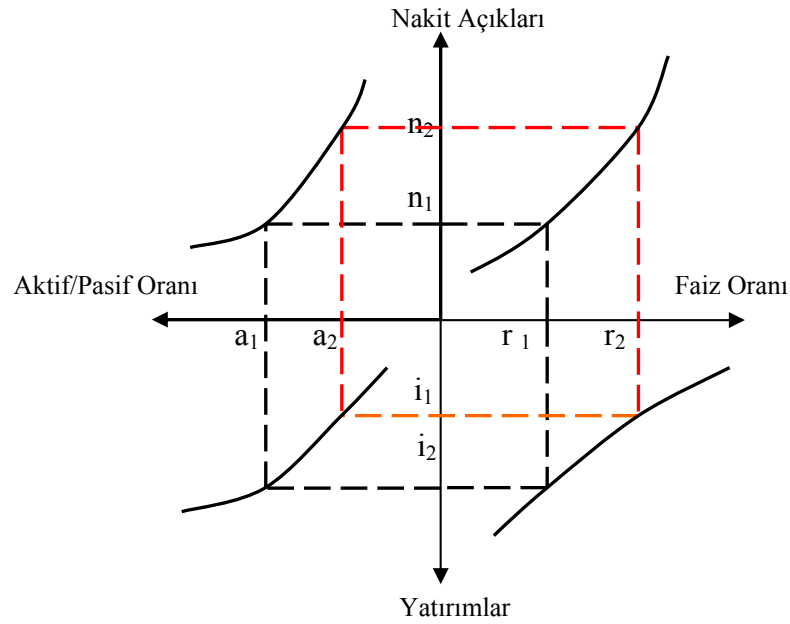
Bu izahat aşağıdaki fonksiyonel münasebetlerle de anlatılabilir:

$$\text{Faiz Oranı} = f(\text{Nakit Açıkları}) \quad c.p. \quad \frac{\delta(F.O.)}{\delta(N.A.)} > 0 \quad (2.1.)$$

$$\text{Yatırımlar} = f(\text{Faiz Oranı}) \text{ c.p.} \quad \frac{\delta(Y)}{\delta(F.O.)} < 0 \quad (2.2.)$$

$$\text{Aktif/Pasif Oranı} = f(\text{Yatırımlar}) \text{ c.p.} \quad \frac{\delta(A.P.)}{\delta(Y)} > 0 \quad (2.3.)$$

$$\text{Nakit Açıkları} = f(\text{Aktif/Pasif Oranı}) \text{ c.p.} \quad \frac{\delta(N.A.)}{\delta(A.P.)} > 0 \quad (2.4.)$$

Şekil 2.9. Sosyal Güvenlik Kurumları Nakit Açıklarının Muhtemel Tesirleri

Şekil 2.9.'da görüldüğü üzere, başlangıçta sosyal güvenlik kurumlarını nakit açıkları n_1 düzeyinde, faiz oranı r_1 , bu faiz oranına karşılık gelen yatırım seviyesi ise i_1 ve bu yatırım seviyesinde istihdam edilenlerin (aktif nüfus) edilmeyenlere oranı ise a_1 düzeyindedir.

Sosyal güvenlik kurumlarının nakit açıkları n_2 seviyesine çıktığında bu açıkların sebep olduğu kamu açıklarının kamu borçlanması yoluyla giderilmesi durumunda faiz

oranları r_2 düzeyine çıkar. Faiz oranlarının r_2 seviyesine çıkmasıyla yatırımın maliyeti artacağından yatırım seviyesi i_2 seviyesine inecektir. Yatırımların azalmasının akabinde istihdam edilenlerin sayısında gerçekleşecek düşüşler ise aktif/pasif oranının düşmesine sebep olur. A/P oranındaki düşüş ise, bir emeklinin maliyetini daha az çalışanın yüklenmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla etkin işlemeyen bir sosyal güvenlik sisteminde A/P oranındaki düşüşler nakit açıklarını arttıracaktır.

Gelirleri ile giderlerini karşılayamayan diğer bir ifadeyle topladığı primler ile emekli aylıklarını ödeyemeyen, enflasyonist dönemde fonlarından reel getiri sağlayamamış dolayısıyla da emekli nüfusun payının arttığı yıllar için fon birikimi olmayan bir sosyal güvenlik sistemi, sigorta primlerini yükseltmek gibi kısa vadeli çözümlere giderse sistemin çöküşü daha da hızlanacaktır. Zira artan primler, işverenin işgücü maliyetlerini arttırdığından üretime sekte vuracağı bir gerçektir. Bu durum işçinin eline geçen kullanılabilir gelirin de düşmesine sebep teşkil ettiğinden iş gücü arzı kısılabileceği gibi kayıt dışı istihdam da artacaktır. Netice itibariyle uzun vadede A/P oranının düşeceği aşikârdır.

Prim Oranı $\uparrow$ Üretim Maliyeti $\uparrow$ Kullanılabilir Gelir $\downarrow$ Emek Arzı $\downarrow$ Prim Oranı $\uparrow$

Bu durum aşağıdaki fonksiyonlarla daha ayrıntılı bir biçimde izah edilebilir.

$$\text{Üretim Maliyeti} = f(\text{Prim Oranı}) \text{ c.p.} \quad \frac{\delta(\dot{U}.M.)}{\delta(P.O)} > 0 \quad (2.5.)$$

Üretim maliyeti ($\dot{U}.M$), prim oranının ($P.O$) bir fonksiyonudur ve fonksiyonel münasebetin birinci dereceden türevi sıfırdan büyüktür. Dolayısıyla üretim maliyeti ve prim oranı arasında müspet bir fonksiyonel münasebet söz konusudur. Prim oranları yükseldiğinde, işverenin çalışan başına ödeyeceği miktarın artması üretim maliyetlerinin arttırıcı bir unsurdur.

$$\text{Kullanılabilir Gelir} = f(\text{Üretim Maliyeti}) \text{ c.p.} \quad \frac{\delta(K.G.)}{\delta(\dot{U}.M.)} < 0 \quad (2.6.)$$

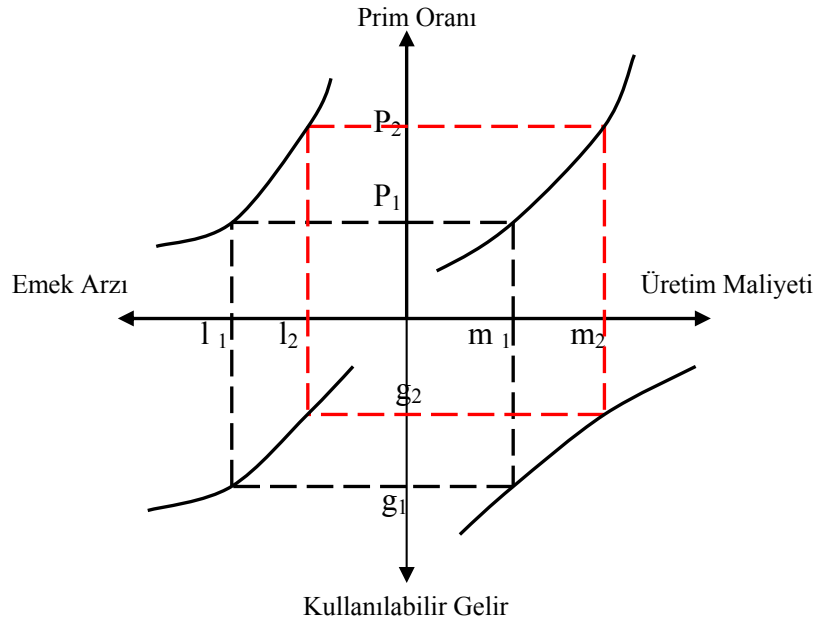
Üretim maliyeti artan işverenler, bu maliyeti ücret politikalarına yansıtacaktır. Dolayısıyla, artan üretim maliyeti neticesinde işgücü maliyetini de kısma eğiliminde olan işverenler, ücret artışlarını da kısacaktır. Bu durum neticesinde de işçilerin kullanılabilir gelirlerinde azalma meydana gelecektir. Dolayısıyla kullanılabilir gelir üretim maliyetinin bir fonksiyonudur ve fonksiyonel münasebetin birinci dereceden türevi sıfırdan küçüktür

$$\text{Emek Arzı} = f(\text{Kullanılabilir Gelir}) \quad c.p. \quad \frac{\delta(E.A.)}{\delta(K.G.)} < 0 \quad (2.7.)$$

Kullanılabilir gelir arttıkça fertler çalışma saatlerini arttırmalarıyla ya da ücret seviyesini yeterli bulmayanların istihdama katılımlarıyla daha fazla emek arz etmek isterler. Dolayısıyla kullanılabilir gelir seviyesinde bir birimlik bir artış emek arzını da arttıracaktır. Diğer bir ifadeyle aralarında müspet bir münasebet mevcuttur.

$$\text{Prim Oranı} = f(\text{Emek Arzı}) \quad c.p. \quad \frac{\delta(P.O.)}{\delta(E.A.)} < 0 \quad (2.8.)$$

Prim oranı, emek arzının bir fonksiyonudur. Emek arzının artması neticesinde, çalışan başına düşen emekli sayısı azalır. Bu durum ,ise şu şekilde de izah edilebilir; emeğini arz eden beş kişi olduğunu ve bir kişinin de emekli olduğunu farz edelim. Bu durumda bir emeklinin çalışan başına maliyeti $1/5 = 0.20$ 'dir. Emek arzının on kişiye çıktığını farz edelim. Bu durumda çalışan başına bir emeklinin maliyeti $1/10 = 0.10$ olacaktır. Dolayısıyla emek arzındaki değişikliklerin sosyal güvenlik sistemindeki aktif/pasif oranını önemli ölçüde etkilediği görülmektedir. Aralarındaki pozitif fonksiyonel münasebet neticesinde prim oranları değişmektedir.

Şekil 2.10. Prim Oranlarındaki Değişikliklerin Muhtemel Tesirleri

Şekil 2.10. üzerinde yapılacak tahlile göre, başlangıçta prim oranı p_1 seviyesindeyken işverenlerin prim oranı nedeniyle yükledikleri maliyet m_1 seviyesindedir. Üreticilerin m_1 seviyesinde, üretim maliyetinin bir kısmını çalışanların ücretlerine yansıtmaları neticesinde çalışanların ücret hadleri g_1 seviyesindedir. Bu ücret haddinden emeklerini arz etmek isteyenler ise l_1 kadardır.

Prim oranı p_2 seviyesine çıkarıldığında ise üreticilerin verdikleri ücretler ve istihdam seviyeleri veri iken devlete ödedikleri vergi miktarı artacaktır. Dolayısıyla üreticilerin, üretim maliyetlerinde bir artış söz konusu olacaktır. Üreticilerin, daha düşük ücret ödeyerek ödedikleri vergileri azaltmak istemeleri neticesinde çalışanların ücret haddi düşecektir. Ücret haddinin g_2 'ye düşmesi ile emek arzı l_2 seviyesine inecektir. Prim oranının emek arzının bir fonksiyonu olması neticesinde ise düşen emek arzı daha az prim geliri sağlayacağından prim oranları tekrar yükselecektir.

Primler dolayısıyla artan üretim maliyetleri, emek yoğun teknolojiyle çalışan sektörlerin rekabet gücünü azaltacaktır. Dolayısıyla bu durumda yatırımların ucuz işgücü olan ülkelere yönelmesi kuvvetle muhtemeldir.

2.2.2 Sağlık Harcamaları Üzerindeki Tesirleri

Ülkelerin sağlık harcama planlarını yaparken stratejik düşünceleri gereklidir. Bu durum özellikle ihtiyaçları olan ve bu ihtiyaçlarını karşılamada kısıtlı kaynaklara sahip hızla modernleşen ülkeler için daha geçerlidir. Ülkelerin epidemiolojik profiline bakarak tıbbi ve sosyal ihtiyaçlarını görmek mümkündür. Demografik geçiş gibi sağlık şartlarındaki gelişmelerde “epidemiolojik geçiş” ile izah edilmektedir. Epidemiolojik geçişin temel prensiplerini ve demografik geçişle olan ilişkisinin çerçevesi Omran (1971) ve Caldwell (1982) gibi yazarlar tarafından çizilmiştir. Omran, epidemiolojik geçişi sağlık sisteminin değişimi, nüfus gruplarının hastalık yapıları ve bu yapıların bazı demografik, sosyal, ekonomik, ekolojik ve biyolojik bağlantısını inceleyen teori olarak tanımlamaktadır.⁶⁵ Teori, ölümlerin özellikle hastalık kaynaklı ölümlerin çeşitli nedenleri ve toplumların modernizasyon sürecinde meydana gelen değişimleri arasındaki ilişkiyi incelemektedir. “Veba ya da kıtlık çağı” olarak adlandırılan teorinin ilk safhasından sonra sağlık alanında yaşanan gelişmeler ve fertlerin gelirlerindeki artış neticesinde sağlık şartları iyileşmeye başlar ancak dönemlere has sağlık sorunları devam etmektedir. Nitekim 20. yüzyılın ortalarında kalıcı hasar bırakan ve insanların neden olduğu hastalıklar çağı yaşanmaktadır.⁶⁶

Epidemiolojik geçişte de demografik geçişte olduğu gibi sağlık yapısının gelişimine paralel olarak ölüm oranındaki düşüş safhalarda belirleyici rol oynamaktadır. Dolayısıyla araştırmacılar, ölümlülüğü azaltan nedenlerde iyi sağlık hizmeti ve gelirin yanında başka belirleyiciler aramışlar ve yaşam şartlarının, fertlerin tutumlarının günümüzde fertlerin sağlık yapısının belirlenmesinde önemli rol oynadığını bulmuşlardır. Nitekim çevresel faktörlere karşı sanayileşme öncesinde ve başlarında olduğu gibi aciz olmayan fertler günümüzde pek çok hastalığın kaynağı konumundadır. Ancak gelişmiş bir sağlık sistemi koruyucu ve tedavi edici hizmetleriyle ölümlülüğü azaltan en önemli faktördür.

Bir ülkenin sağlık sistemi, tüm mal ve hizmetlerde olduğu gibi talebin teşekkülüne göre şekillenmektedir. Talebi meydana getiren ülke nüfusu, ihtiyaçlarına

---

⁶⁵ Phillips, David, “Epidemiological Transition: Implications for Health and Health Care Provision”, Geografiska Annaler. Series B, Human Geography, Vol.76, No:2, 1994, s.72 (71-89)

⁶⁶ A.g.m., s.73

binaen korunma yada tedavi amaçlı sağlık bakımı istemektedir. Kamu ve özel olmak üzere iki şekilde karşılanan talep için yapılacak yatırımlar büyük ölçüde nüfusun yaş yapısına bağlıdır. Zira genellikle yaşlı nüfus, genç nüfusa nazaran daha fazla sağlık bakımına ihtiyaç duymaktadır. Bunun altında yatan temel neden ise yaşlıların geçirmekte oldukları hastalıkların kronik ve kalıcı hasar bırakan yapıda olması, bunun sonucu olarak da hastaların sürekli kontrol altında tutulmaları gereğidir. Dolayısıyla da, yaşlanan ülke nüfusunun, sağlık sistemi üzerinde bir takım tesirlere haiz olacağı aşıkardır.

Philips Longman'a göre "Sağlık harcamalarındaki artışın başlıca nedeni nüfusun yaşlanmasıdır. Yaşlı insanlar ortalama olarak gençlerden daha fazla sağlık hizmetlerine ihtiyaç duymaktadırlar. Dolayısıyla da nüfus içinde yaşlı kesimin payı arttıkça sağlık hizmeti talebi de artacaktır".⁶⁷ Benzer görüşler çok sayıda akademisyen ve araştırmacı tarafından savunulmaktadır.

Yaşlıların sağlık hizmeti tüketimi, tüm ülkelerde yaşanan demografik değişimden daha hızlı artmaktadır. Barrer, Kanada için 1989'da yaptığı analizde 75 yaşın üzerindeki kişilerin doktor hizmeti kullanımlarını dökümante etmiştir. Yaşlıların sağlık hizmeti masraflarının gençlerden iki kat daha fazla arttığını bulmuştur. Bu artışın nedeni olarak da yaşlıların daha pahalı olan özel hizmet kullanımlarının artmasını öne sürmüştür.⁶⁸

Tıbbî bakım uygulanan nüfusun, sağlık maliyetlerinin tahmin edilmesi için kayıtlı kişilerin sayısı ve maliyetlere yansıyan sağlık durumları gerekmektedir. Hastalık ve sakatlık durumlarını belirlemede yardımcı faktörler ile sağlık statüsü tanımlanabilir. Bu kısıtlama modelin önemli bir özelliği olmakla birlikte model değerini korumaktadır. Yaş ise sağlık statüsünü belirlemede yetersiz kalmaktadır. Lubitz ve Pihoba (1984), Fuchs (1984), Lee'nin (1994) bulduğu neticelerle tutarlı olarak Tim Miller, sağlık durumunun alternatif belirleyicisi olarak kalan ömür süresinin kullanabileceğini ileri sürmektedir. Yaşla birlikte sağlık maliyetlerinin artması ve yaşlıların gençlerden ziyade ölüme daha yakın kuşak olmaları kalan ömür süresini belirleyici olarak almak için bir nedendir. Kuşak açısından bakıldığında ise hayatın son yılında ve yıllarında maliyetler

---

⁶⁷ Getzen, Thomas E., "Population Aging and The Growth of Health Expenditures", Journal of Gerontology, Vol:47, No:3, May 1992, s.98

⁶⁸ A.g.e., s.99

artmaktadır ve artan ortalama ömür beklentisi bu maliyetlerin ertelenmesini sağlayabilir. Dönem açısından bakıldığında ise, belirli yaş gruplarında ölümlülüğün azalması belirli yaşlar için sağlık maliyetlerinin azalmasına yardımcı olabilir. Çünkü azalan ölümlülük yüksek maliyetli kullanıcıların oranını azaltır.⁶⁹

Sağlık bakımının sosyal güvenlik sistemleri gibi primli sistemler ile finanse edilmesi yıllık mali durum ölçümlerini yapmak için elverişli bir durum yaratmaktadır. T, toplanmış toplam tasarrufları H, toplam harcamaları, W aktif nüfusu, y kişi başına gelirleri, z, tıbbi bakım vergi oranını ifade etmek üzere, ortalama sağlık gelirleri ve maliyetlerine dayanılarak şu izahat yapılabilir.

$$T = W * y * z \quad (2.9.)$$

$$H = E * h \quad (2.10.)$$

$$z = [E / W] * [h / y] \quad (2.11.)$$

Kayıtlı kişi başına sağlık maliyetlerindeki hızlı artışın hem fiyatların hem de tıp teknolojisinin kullanımının artması sebebiyle olduğu tahmin edilmektedir

1. eşitlikte toplam vergi gelirleri aktif nüfusun gelirlerinin belirli bir oranında sağlık bakım vergisi alınması neticesinde belirlenmektedir. Toplam sağlık harcamaları ise, 2. eşitlikte ifade edildiği gibi sağlık sistemine kayıtlı kişi sayısının (E), yine bu kişilerin ortalama sağlık harcamalarına çarpımı ile bulunmaktadır. 3. eşitlikte ifade edilen sağlık bakımı vergi oranı ise kayıtlı kişilerin aktif nüfusa oranının, kayıtlı kişilerin ortalama sağlık maliyetlerinin ortalama gelirlerine nispeti ile çarpımı neticesinde bulunmaktadır.

Eşitliklerden hareketle, toplam maliyetlerin iki şekilde artabileceği söylenebilir. Birincisi, sağlık sistemine kayıtlı nüfusun artmasıdır. İkincisi ise, kayıtlı kişilerin ortalama maliyetinin artmasıdır. Bilindiği üzere yaşla birlikte ortalama sağlık maliyeti artacağından ülke nüfusu içinde yaşlı kesimin payının artmasının toplam sağlık harcamalarını arttırması beklenmektedir. Modele göre, gelirlerin artması için ise sağlık sistemine kayıtlı kişilerin sayısında, vergi oranında yada kişi başına düşen ortalama

---

⁶⁹ Miller, Tim, “**Increasing Longevity and Medicare Expenditure**”, <http://www.demog.berkeley.edu/~tmiller>, November 2000, s.1-2

gelirde bir artış olması gerekmektedir. Demografik geçişin nihai safhasında nüfus sabitlendiği için kayıtlı kişilerin sayısında kayda değer bir artış beklenemez. (Türkiye gibi henüz son safhaya geçmemiş ülkelerde aktif nüfusun payı bir müddet yükselme trendinde olduğundan 3. safhadaki ülkeler için bu durum geçerli değildir). Ancak demografik geçiş sanayileşme ile paralel geliştiği için kişi başına düşen ortalama gelirin artması beklenen bir durumdur. Vergi oranının artması ise hükümet politikalarının tesiri altında olmakla birlikte, aktif nüfus içinde sağlık sistemine kayıtlı kimselerin artması ya da kayıtlı kişi başına düşen ortalama harcamaların artması neticesinde yükseltilebilir.

Toplam harcamalar fertlerin sağlık durumlarına göre belirlenmektedir. Bu konuda eşitlik 2'den daha ayrıntılı bir çalışma yapılabilir. Araştırmacılar, sağlık durumunu yaş ile bağlantılı olduğunu savunmaktadır. Bu durumda Miller, fertlerin yaşını temel alarak toplam sağlık harcamalarını şöyle hesaplamaktadır:

$$T(t) = Z(t) * e^{vt} * \sum_{a=20}^{64} y(a) * K(a, t) \quad (2.12)$$

$$H(t) = e^{it} * \sum_{a=65}^{120} h(a) * K(a, t) \quad (2.13.)$$

$$H(t) = e^{it} * E(t) * \sum_{a=65}^{120} h(a) * k(a, t) \quad (2.14.)$$

$T(t)$, t döneminde toplanan vergiler, t dönemindeki sağlık hizmeti vergi oranının $z(t)$, ekonomide verimlilik artış oranı ve t yılında 20 ila 64 yaş arasındaki nüfusun $K(a, t)$ t yılında a yaşındaki nüfusun kişi başına düşen ortalama geliri ile çarpımı neticesinde bulunmaktadır.

Toplam maliyetleri ise ekonomide tıbbî bakım enflasyon oranı ile t döneminde a yaşındaki nüfusun başlangıç kabul edilen yılda a yaşındakilerin ortalama sağlık harcamaları ile çarpımı neticesinde bulunur.

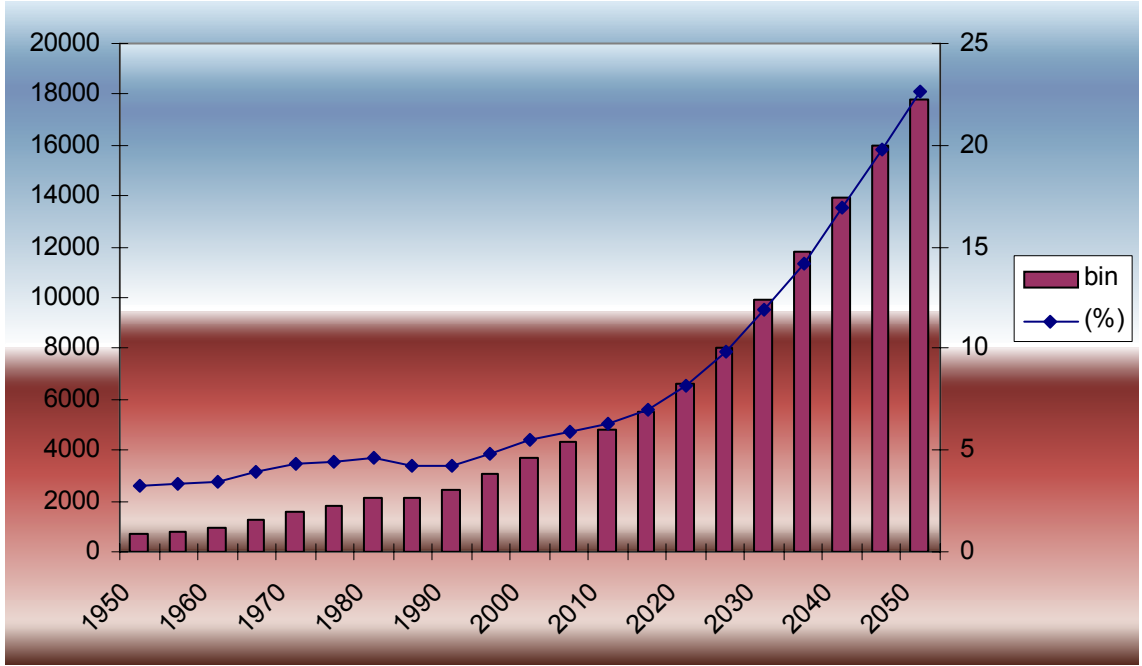
Sağlık durumunu belirlemede bir diğer faktör ölüme kadar kalan süredir. Nitekim hayatın sonuna yaklaşıldıkça kişilerin sağlık durumlarının daha da bozulması sağlık harcamalarını artmaktadır. Miller, ölüme kadar kalan süreyi dikkate alarak bir sağlık harcaması modeli daha kurmuştur.

$$\frac{l(a + \Omega) * \mu(a + \Omega)}{l(a)} \quad \Omega = 0, \dots, \infty \quad (2.15.)$$

$$H(t) = \sum_{\Omega} e^{i^* \Omega} * h(\Omega) K(\Omega, t) = [E(t)] * [e^{i^*}] * [\sum_{\Omega} k(\Omega, t) * h(\Omega)] \quad (2.16.)$$

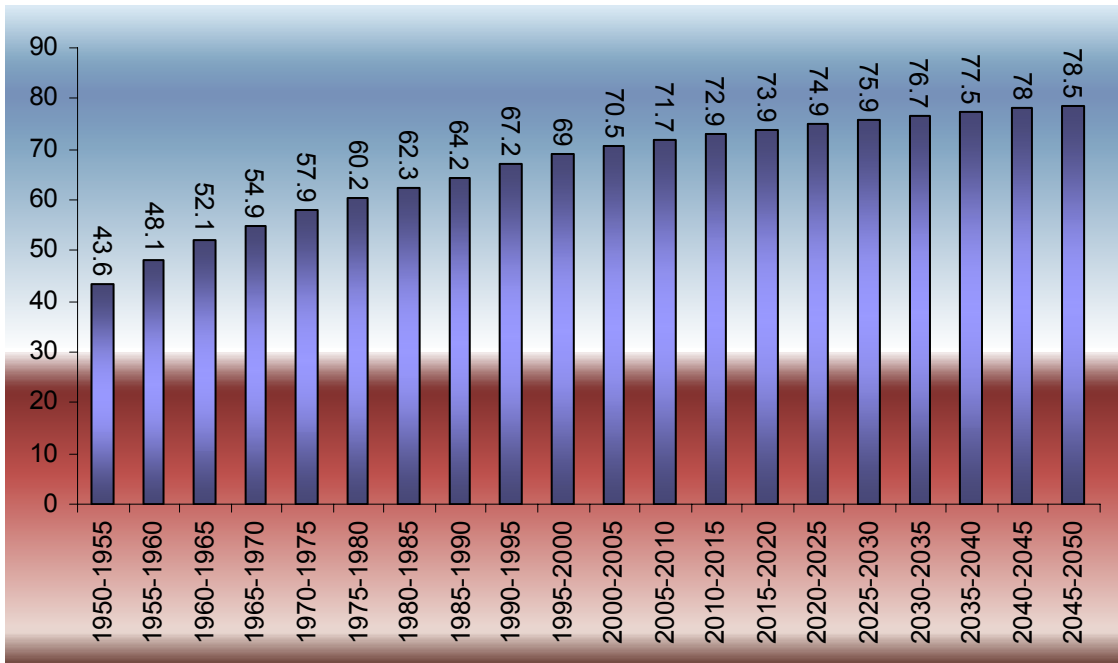
Modelde i ekonomide sağlık hizmetlerindeki enflasyon oranını, $h(.)$ ölüm yılı kabul edilen yıldan önceki yıllardaki sağlık hizmeti maliyetlerini, $K(.,t)$ t yılından (ölüm yılı) önceki yıldaki nüfus, $E(t)$ sağlık sistemine kayıtlı kişilerin sayısını göstermektedir. $k(.,t)$ t yılından önceki yıllarda kayıtlı kişilerin yüzdesini ifade etmektedir. Ölüme kadar kalan sürenin kullanıldığı harcamalar modeli ortalama maliyetlerin zaman içinde seyrinin değiştiği temeli üzerine kurulmuştur.

Modelden anlaşılacağı üzere kalan ömür süresi ve fertlerin yaşı sağlık maliyetleri üzerinde önemli ölçüde tesirlidir. Dolayısıyla makro düzeyde sağlık harcamalarının gelişimi hakkında tahminlerin yapılması için göz önünde tutulması gereken değişkenler nüfusun yaş yapısı ve ortalama ömür beklentisi olmalıdır. İnceleme altına alınan elli yıllık süre zarfında 0–14 yaş arası nüfusta ise düşüş söz konusu olacak, 15-64 yaş arası nüfusun toplam nüfus içindeki seviyesi ise bir müddet arttıktan sonra sabite yakın bir seyir izleyecektir. Nüfusun yaş yapısındaki bu değişim ve ortalama ömür beklentisinin uzaması neticesinde önümüzdeki yıllar boyunca sağlık harcamalarının sürekli artması beklenmektedir.

Şekil 2.11. Yıllar İtibariyle 65 ve Üstü Yaş Nüfusun Seyri

Kaynak: United Nations Population Division World Population Prospects: The 2002 Revision Population Database, <http://esa.un.org/un.pp/>, 01 March 2004

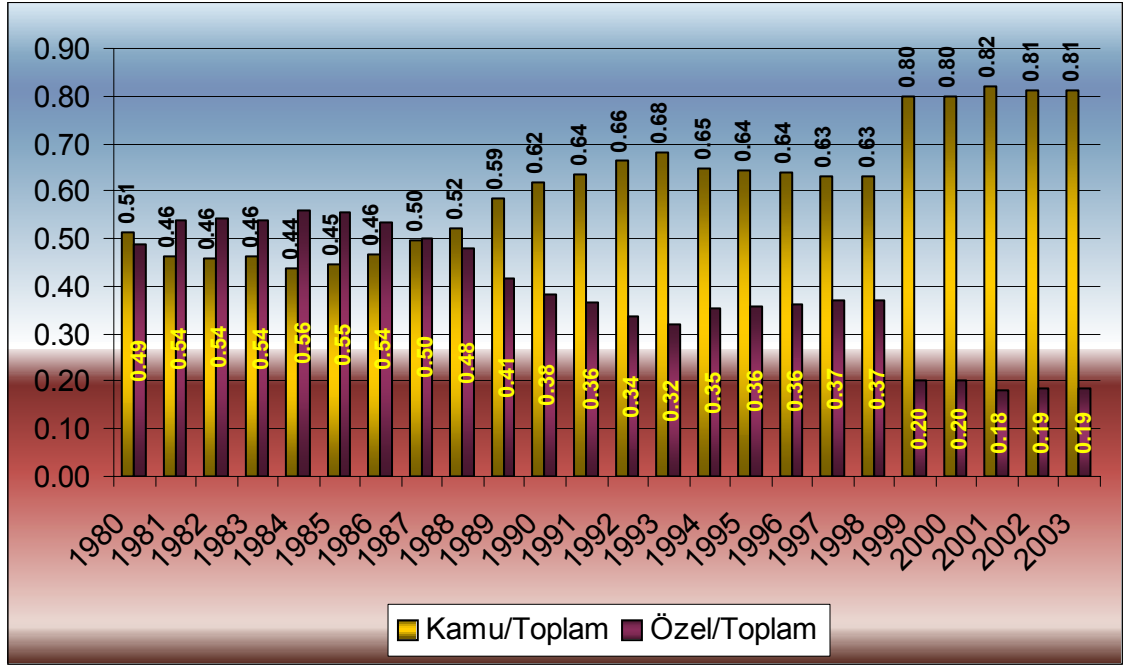

Şekil 2.12. Yıllar İtibariyle Ortalama Ömür Beklentisi

Kaynak: United Nations Population Division World Population Prospects: The 2002 Revision Population Database, <http://esa.un.org/un.pp/>, 01 March 2004

Toplumda koruyucu tedaviler yerine iyileştirici tedavilere yönelme temayülü sağlık harcamalarını arttıran bir diğer unsurdur. Zira tedavi edici hizmetler daha yoğun ilaç kullanımı hatta yatarak tedavi gerektirdiğinde daha masraflıdır.

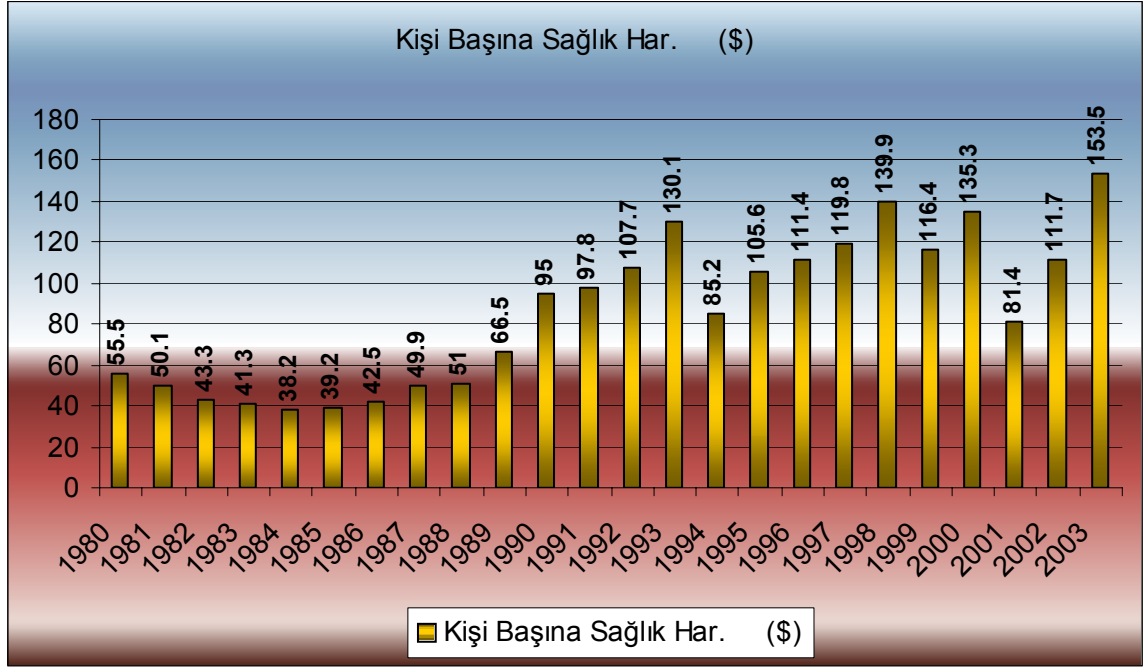
Şekil 2.13.'den 1980-2003 yılları itibariyle toplam sağlık harcamaları tahlil edildiğinde özel sağlık harcamalarının 1985 yılından bu yana sürekli düşüş gösterdiği, kamu sağlık harcamalarının ise 1980 yılında %51.4 olan payının 2003 yılı itibariyle %81'ye çıktığı görülmektedir. Dolayısıyla nüfusun yaşlanması sonucu artacak sağlık hizmet talebinden kamu sağlık harcamalarının önemli ölçüde etkileneceği söylenebilir.

Şekil 2.13. Toplam Sağlık Harcamaları İçinde Kamu ve Özel Sağlık Harcamalarının Seyri

Kaynak: Yıldırım, S., "Sağlık Hizmetlerinde Harcama ve Maliyet Analizi", DPT Yayın No:2350, Ankara, 1994 (1980-1994 yılları arası)

1980-2003 yılları DPT verileri

Şekil 2.14. Kişi Başına Toplam Sağlık Harcamaları

Kaynak: Yıldırım, S., “Sağlık Hizmetlerinde Harcama ve Maliyet Analizi”, DPT Yayın No:2350, Ankara, 1994 (1980-1994 yılları arası)

1980-2003 yılları DPT verileri

Nüfusun yaşlanması sağlık hizmet talebini artırırken, nüfusun kendini yenileyecek seviyede artması da nüfus artışı nedeniyle gerçekleşen talebi azaltacaktır. Ancak bu nedenle gerçekleşecek talep azalmasının yaşlanma nedeniyle doğacak talep artışını dengelemesi söz konusu değildir. Zira 2002 yılında doktor başına düşen nüfus 765 kişi iken yatak başına düşen nüfus ise 383 kişidir. Şekil 2.14. de gösterilen kişi başına düşen toplam sağlık harcamalarına bakıldığında da yirmi üç yıllık süreç içerisinde harcamaların yaklaşık üç kat arttığı görülmektedir. Ancak 155.5 dolarlık harcama seviyesi ile Türkiye tüm Avrupa ülkelerinin çok gerisindedir.⁷⁰ Dolayısıyla halihazırda ziyadesiyle yetersiz olan sağlık sistemi için yaşlanan nüfus ile birlikte daha çok yatırım yapılması ihtiyacı doğacaktır.

Ayrıca hızlı kalkınmayı sağlayacak beşeri sermayenin eğitim ve sağlık bakımından nitelikli bir nüfus olması gerekmektedir. Dolayısıyla sağlık alanında yapılacak yatırımlar beşeri sermayenin de kalitesini arttıracaktır.

⁷⁰ İsviçre 3.774\$, Almanya 2.412\$, Yunanistan 1.007\$, Slovenya 821\$, Macaristan 345\$

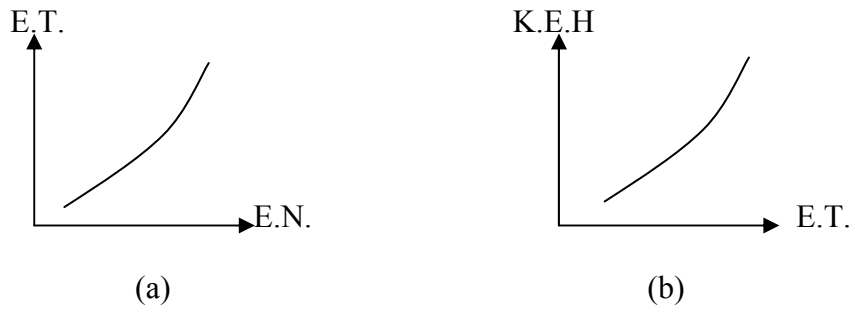
Sağlık sektörü alanında yapılacak yeni yatırımlar çarpan mekanizmasının devreye girmesi neticesinde yeni istihdam alanları yaratacaktır. Artan istihdam, sosyal güvenlik sisteminde aktif/pasif oranının artmasına sebep olacağından emekli nüfusun toplam nüfus üzerindeki yükünü de azaltıcı bir tesir de meydana gelecektir.

2.2.3.1. Eğitim Harcamaları Üzerindeki Tesirleri

Eğitim harcamaları yarı kamusal mal niteliğinde olması sebebiyle ağırlıklı olarak devlet tarafından karşılanmaktadır. Dolayısıyla bir ülkenin eğitim harcamaları, maliyeti gözetilmeksizin eğitim talebine bağlıdır. Yarı kamusal mal niteliğinde olan eğitim harcamalarının en önemli belirleyicisi eğitim talebidir ve aralarında müspet yönlü bir münasebet söz konusudur. Eğitim talebi ise eğitim çağındaki nüfusun bir fonksiyonudur. Eğitim çağındaki nüfusta yaşanan hareketler eğitim harcamalarının belirlenmesinde önemli rol oynadığı için kamu harcamaları içinde eğitim harcamalarının payı incelenirken eğitim çağındaki nüfusun artış hızı da dikkate alınmalıdır. Diğer faktörler veri iken eğitim çağındaki nüfusta yaşanacak bir artış mecmu eğitim talebini arttıracığından aralarında müspet bir ilişki söz konusudur. Dolayısıyla yukarıda değinildiği gibi kamu eğitim harcamaları dolaylı olarak eğitim çağındaki nüfusa da bağlıdır.

$$\text{Eğitim Talebi} = f(\text{Eğitim Çağındaki nüfus}) \text{ c.p.} \quad \frac{\delta(E.T.)}{\delta(E.N.)} > 0 \quad (2.17.)$$

$$\text{Kamu Eğitim Harcamaları} = f(\text{Eğitim Talebi}) \text{ c.p.} \quad \frac{\delta(K.E.H.)}{\delta(E.T.)} > 0 \quad (2.18.)$$

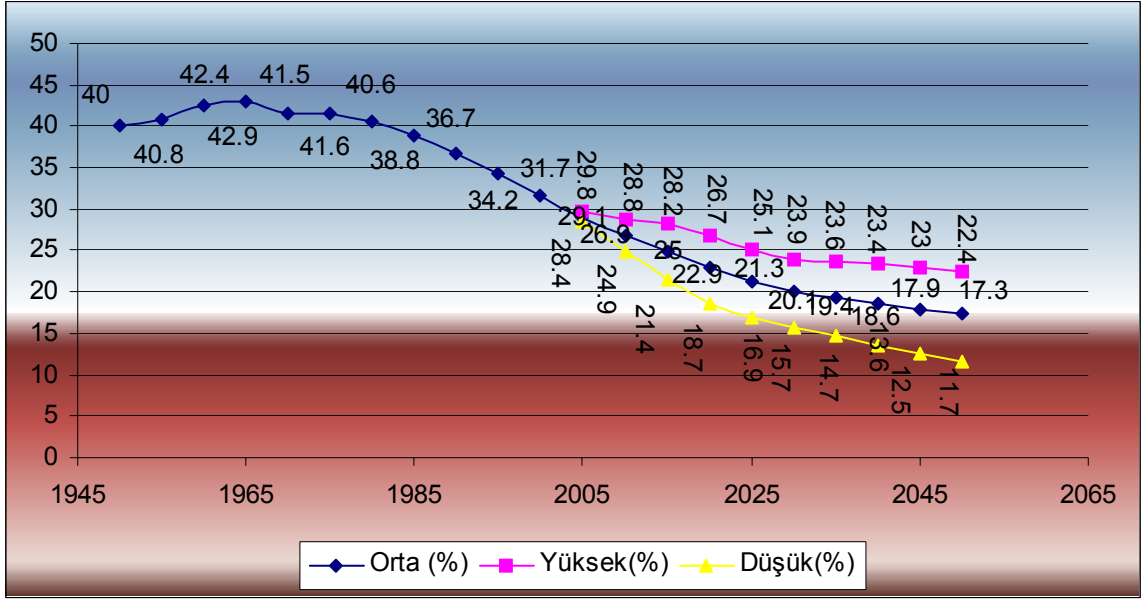
Şekil 2.15. Eğitim Çağındaki Nüfus Değişimlerinin Kamu Eğitim Harcamaları Üzerindeki Tesiri

Demografik geçişin ilk safhalarında yaşanan hızlı nüfus artışı sonucu, artan genç nüfusun eğitim ihtiyaçlarına yetişebilmek için devletler okul yapımına ağırlık vermektedir. Ancak demografik geçişin son safhasına doğru oransal olarak azalmaya başlayan genç nüfus, demografik geçişin son safhasında doğurganlığın iyice azalması neticesinde mutlak olarak azalmaya başlamaktadır. Dolayısıyla da bu safhaya geçişle birlikte eğitim harcamalarının şekli değişmesi beklenmektedir. Artan okul çağındaki nüfusun taleplerine yetişebilmek için sürekli okul sayısını arttırmak yerine eğitim kalitesini artırıcı ya da bölgesel farklılıkları ortadan kaldırıcı yatırımlar yapılacaktır.

Tablo 2.16'dan görülebileceği gibi Türkiye'de genç nüfusun 1965 yılından itibaren toplam nüfus içindeki payı azalmaya başlamıştır. 1965 yılında 0-15 yaş arası nüfus toplam nüfusun %40'ını oluştururken, 2000 yılında payı %31.7'ye düşmüştür. Birleşmiş Milletlerin nüfus projeksiyonlarına göre yüksek doğurganlık varsayımı altında bu oran %22.4, orta doğurganlık varsayımı altında %14.3, düşük doğurganlık varsayımı altında ise % 11.7'ye düşecektir. Diğer bir ifadeyle 1965 yılında 2 kişiden biri eğitim çağındayken 2050 yılında ise yüksek doğurganlık varsayımı dahilinde 4 kişiden biri, düşük doğurganlık varsayımı altında ise 10 kişiden biri, eğitim çağında olacaktır.

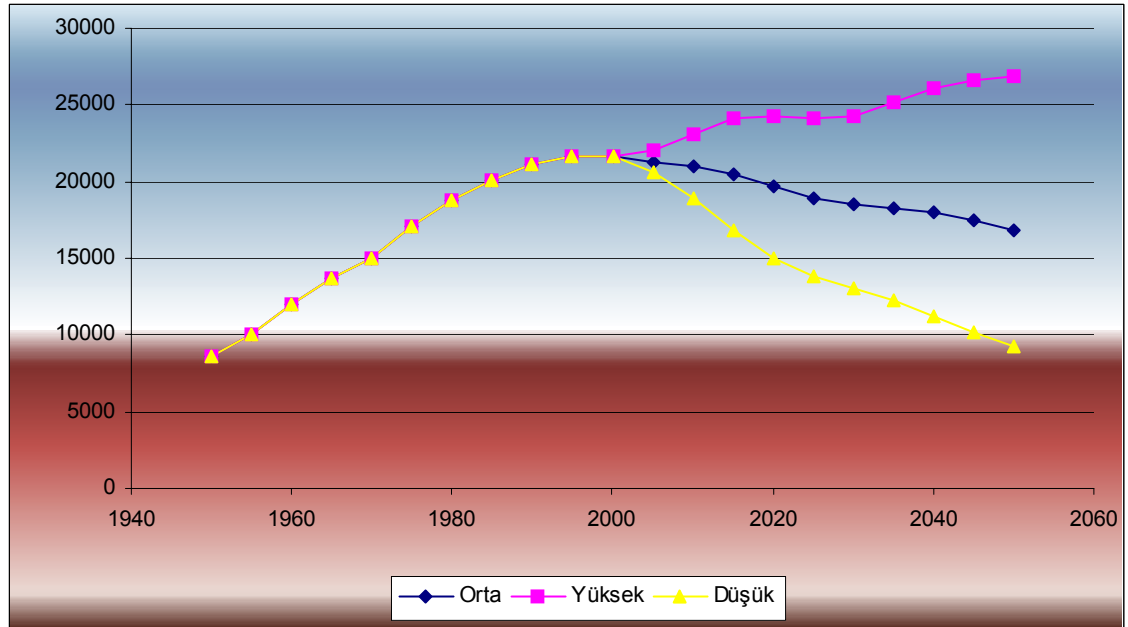
Şekil 2.17'den mutlak rakamlara bakıldığında ise eğitim çağındaki bu nüfusun 2000 yılından itibaren azalmaya başlayacağı tahmin edilmektedir. Nitekim Birleşmiş Milletlerin nüfus projeksiyonlarına göre 2000 yılında 21.688 milyon olan eğitim çağındaki nüfus yüksek doğurganlık varsayımı altında 26.914 milyon, orta doğurganlık varsayımı altında 16.874 milyon, düşük doğurganlık varsayımı altında ise 3.230 milyon kişi olarak tahmin edilmektedir.

Bu rakamlar dahilinde önümüzdeki yıllarda eğitim açığındaki nüfusun payının azalması neticesinde eğitim harcamalarının azalacağı yada yönünün değişeceği tahmininde bulunmak mümkündür. Zira eğitim çağındaki nüfusun arttığı dönemlerde eğitim talebine yetişebilmek için okul inşasına ağırlık veren devlet, eğitim çağındaki nüfusun azalmaya başlamasıyla yeni okul inşaatına ihtiyaç kalmayacaktır. Dolayısıyla yaşlanan nüfusun eğitim harcamaları üzerinde olumlu etkisi olacağını ifade etmek mümkündür. Zira nüfus artışına yetişebilmek için yapılan harcamalar beşeri sermayenin kalitesini artırıcı olmaktan ziyade ihtiyaçlara yetişebilmek için olmuştur.

Şekil 2.16. 0- 15 Yaş Arası Nüfusun Toplam Nüfus İçindeki Payının Seyri (Yüksek, Orta, Düşük Doğurganlık Varsayımları Dahilinde)

Kaynak: United Nations Population Division World Population Prospects: The 2002 Revision Populatio Database, <http://esa.un.org/un.pp/>, 01 March 2004

Şekil 2.17. 0 – 15 Yaş Arası Nüfusun Seyri (Yüksek, Orta, Düşük Doğurganlık Varsayımları Dahilinde)

Kaynak: United Nations Population Division World Population Prospects: The 2002 Revision Populatio Database, <http://esa.un.org/un.pp/>, 01 March 2004

Ayrıca kamu eğitim harcamaları dönem zarfında hakim olan ekonomi-politik şartlarla da yakından ilişkilidir. Nitekim Tablo 2.6 dan da görüleceği üzere 2. Dünya Savaşı yıllarında savunma harcamalarının arttırılması, eğitim harcamalarının payının düşmesine sebep olmuştur. Eğitim harcamaları artan genç nüfus ile birlikte artma eğilimine girmiştir. 1935 yılında % 4.5 olan eğitim harcamalarının savaşın sona ermesi ve tesirinin azalması neticesinde 1950 yılında 2 kat arttırılarak %10 seviyelerine çıkmıştır.

Tablo 2.6. Eğitim Harcamalarının GSMH İçindeki Payı ile Nüfus Artış Hızının Seyri

YIL	Harcama	Nüfus Artış Hızı %	YIL	Harcama	Nüfus Artış Hızı %
1935	4.5	21.10	1975	16.4	25.00
1940	5.0	19.59	1980	14.9	20.65
1945	7.3	10.59	1985	13.3	24.88
1950	10.7	21.73	1990	19.1	21.71
1955	13.8	27.75	1995	12.3	
1960	14.2	28.53	2000	10.1	18.33
1965	16.5	24.62	2001	14.5	
1970	12.4	25.19	2002	11.4	

Kaynak: Başol, Koray, “Demografi”, Anadolu Matbaası, İzmir, 1994, s.169 (1935-1990)

Ceteris Parbus Veri Tabanı,

http://www.ceterisparibus.net/veritabani/dpt50_02/9a.htm, 5 Ocak 2004 (1995-2002)

2.2.4 İslah Harcamaları Üzerindeki Tesirleri

Demografik geçişin nihayetinde yaşanan nüfusun kamu harcamaları üzerinde pek çok menfi tesirleri olmasına rağmen, bazı müspet tesirleri de mevcuttur. Bunlardan birisi de yaşla birlikte suç işleme temayülünün azalması neticesinde doğmaktadır. Bu görüşün dayandığı Hobbessian varsayıma göre, insanın tabiatı her toplumun karşı

karşıya kaldığı “sosyal düzen” problemine uymamaktadır. Her toplumun devamlılığını sürdürebilme kabiliyeti, gençlere yetişkin rolü ve sorumluluğu yükleyecek bir kurumsal yapı gerektirir. Nitekim toplumsal kontrol ve bütünleşme suçun faydasını azaltırken maliyetini arttırmaktadır. Zira fertler evlenme, askere gitme ve iş hayatına katılmaları neticesinde toplumsal düzenin içine tamamen girmektedir. Bunun neticesi olarak da işlenecek suçun maliyeti artarken faydasının azalacak olması yaş ilerledikçe suç işleme temayülünün düşmesine neden olmaktadır.⁷¹ Yaş ve suç arasındaki ilişki üzerindeki geleneksel araştırma ve teoriler, bu çerçevedeki saptamaya ek olarak sanayileşme ile birlikte suç işleme temayülünün en üst seviyede olduğu ortalama yaşın düşme temayülüne girdiğini, aynı zamanda suç işleme oranlarının da değiştiğini belirtmektedir.⁷² Bu görüşlere ilave olarak, Easterlin (1987), Greenberg (1977), Friday ve Hage (1976), ve Steffensmeier de (1989) son zamanlarda gençlerin ve orta yaşlıların sosyal ve iktisadî durumlarındaki değişimlerin, yaş yapısı ve suç işleme arasındaki ilişkiyi güçlendirdiğini ileri sürmektedir.⁷³

Bu izahatlar kapsamında, Türkiye'nin durumu incelenecek olursa suç işleme temayülü ile fertlerin yaşları arasında güçlü bir münasebetin mevcut olduğu görülecektir. Nitekim bu durum Şekil 2.18 ve Şekil 2.19'den de açıkça kendisini göstermektedir. Şekil 2.18'den de görüldüğü gibi 2000 yılında suç işleyenlerin %82.69'u 22 ila 49 yaşları arasındadır. Yıllar itibariyle yaş gruplarının suç işleme oranlarında değişiklik olup olmadığını anlamak için ise Şekil 2.19'un tahlil edilmesinde fayda vardır. Nitekim Şekil 2.19'dan da görüleceği gibi bu üç grubun işlenen toplam suçlarda ki paylarının sürekli olarak diğer yaş gruplarından daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'de yetişkin nüfusun toplam nüfus içindeki payının en fazla olacağı önümüzdeki 20-30 yıl boyunca suç oranlarında artış görülmesi muhtemeldir. Bu bakış açısından hareketle toplam nüfus içinde yaşlıların payının ağırlık

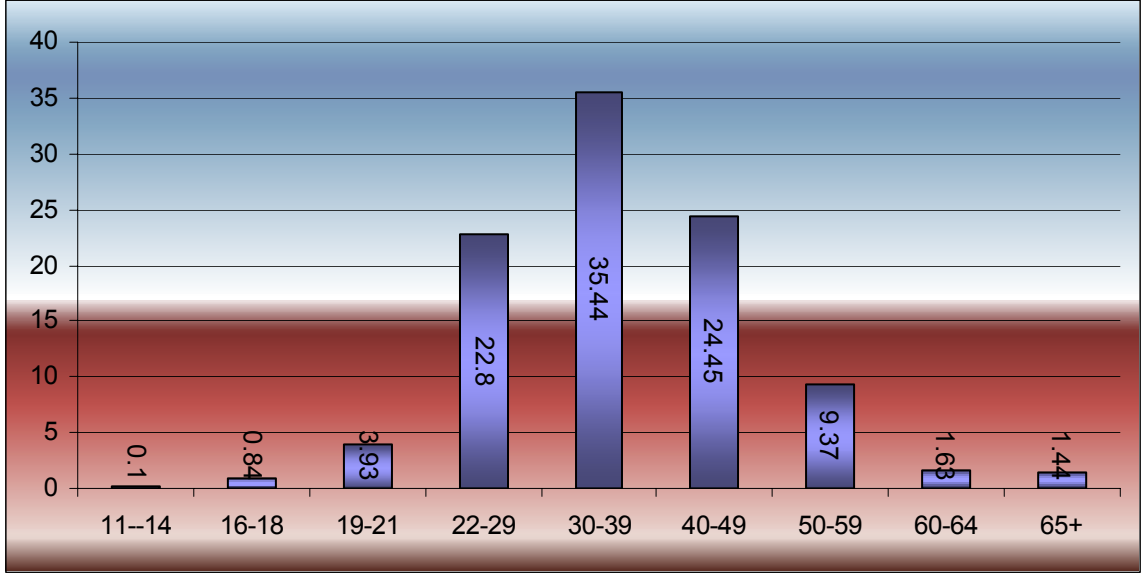
---

⁷¹ Darrell J. Steinfmeier, Andersen, Emilie Allan, - Harrer, Miles D., - Streifel, Cathy, “Age and Distribution of Crime”, **The American Journal of Sociology**, Vol. 94, No:4 (Jan 1989) Ocak 1994, p. 804

⁷² A.g.m., s. 806

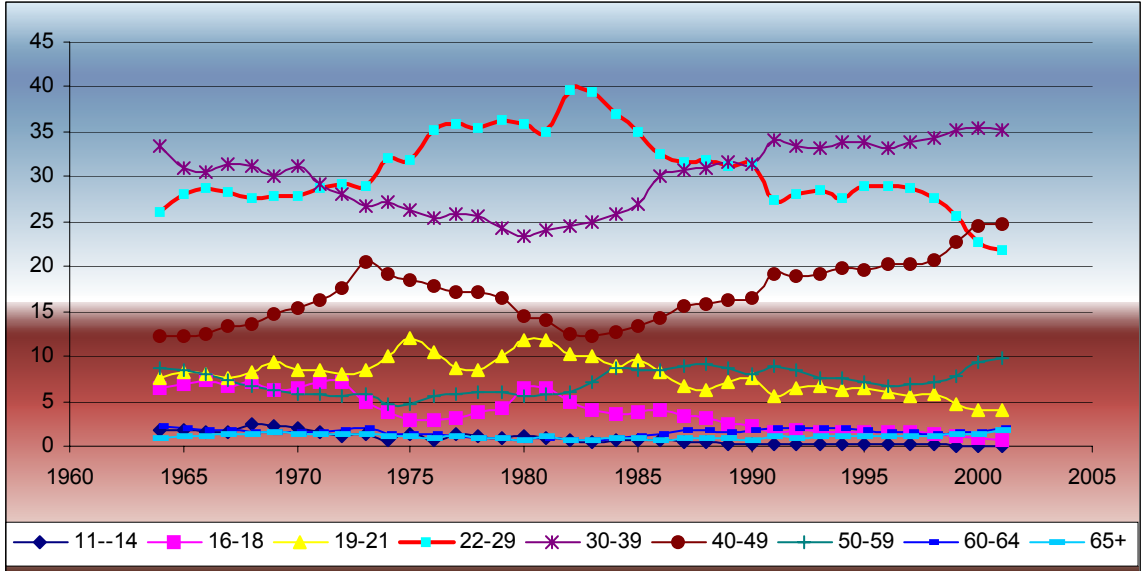
⁷³ Parker, Robert N., Gartner Rosemary, “Cross-National Evidence on Homicide and The Age Structure of The Population”, **Social Forces** Vol.69, No:2, December 1990, p.353

kazanmasıyla suç oranları da düşme temayülüne girecektir. Nitekim şekilden de görüleceği üzere 65+ yaş grubunun toplam suçlar içindeki payları incelenen dönemlerde sürekli en düşük seviyededir. Aynı şekilde bu süreçte istikrarlı bir seyir izleyen 11-64 yaş grubunun da suç işleme oranı oldukça düşüktür.

Şekil 2.18. Yaş Dağılımlarına Göre Suç İşleme Oranları

Kaynak: DİE, İstatistik Göstergeler 1923-2002, s.102

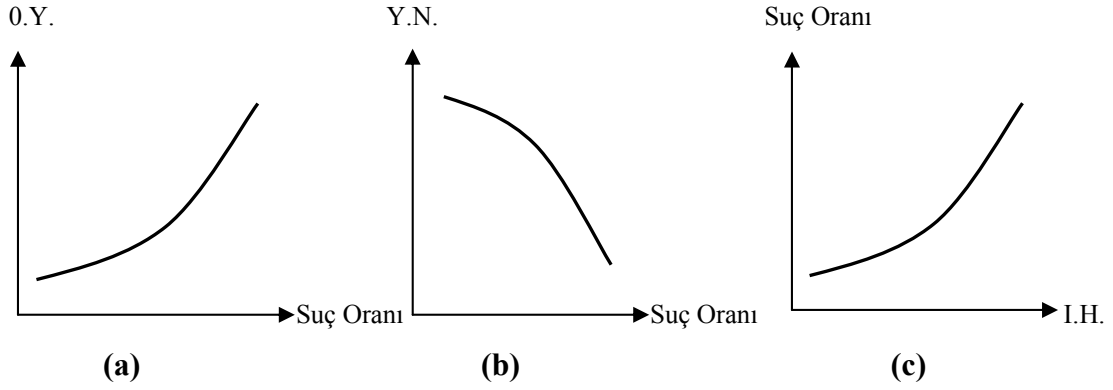

Şekil 2.19. Yıllar İtibariyle Yaş Gruplarının Suç İşleme Oranları

Kaynak: DİE, İstatistik Göstergeler 1923-2002, s.98

Bu göstergelerden ve teorilerden hareketle 22-49 yaş arası nüfus sayısı (O.Y. – orta yaş-) ile suç oranı (S.O.) arasında müspet bir ilişki olduğunu söylemek mümkündür.

$$\text{Suç oranı} = f(22-49 \text{ yaş arası nüfus sayısı}) \text{ c.p.} \quad \frac{\delta(S.O.)}{\delta(O.Y.)} > 0 \quad (2.19.)$$

Şekil 2.20. Nüfusun Yaş Yapısındaki Değişimlerin İslah Harcamaları Üzerindeki Muhtemel Tesiri

Yaşlı nüfus ile suç oranı arasındaki ilişkiye bakıldığında ise tablolardan da görüleceği üzere 65 ve üstü yaş grubunun sayısı ile suç oranı arasında yaşlı nüfustan suç oranına doğru menfi yönlü fonksiyonel bir münasebet mevcuttur.

$$\text{Suç oranı} = f(\text{Yaşlı nüfus}) \text{ c.p.} \quad \frac{\delta(S.O.)}{\delta(Y.N.)} < 0 \quad (2.20.)$$

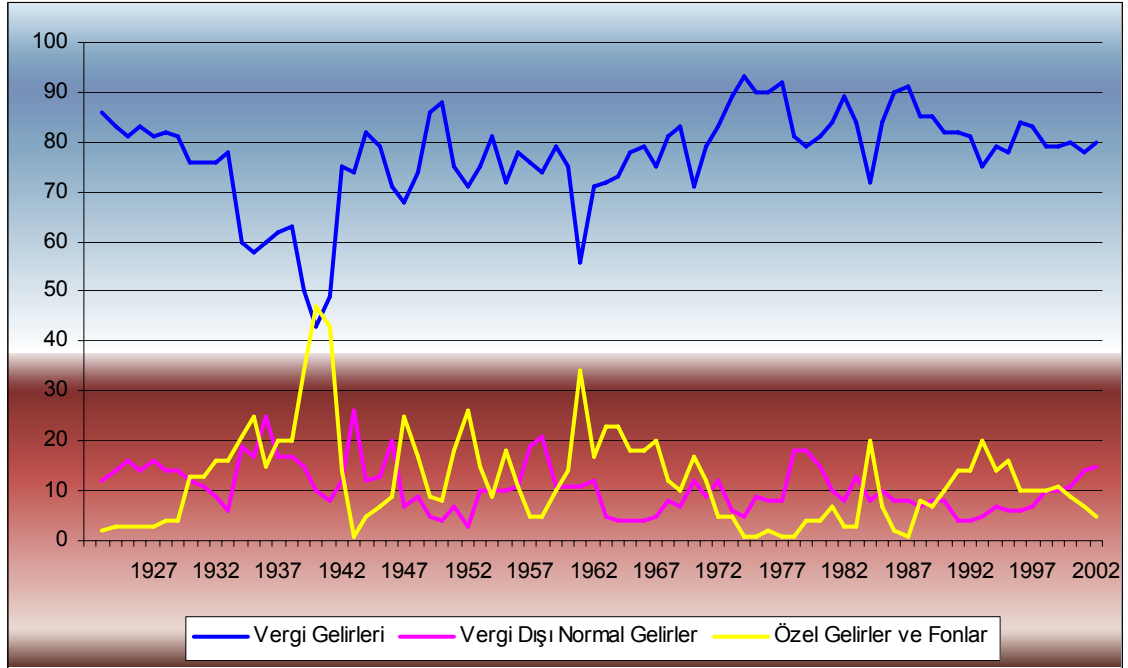
Suç oranının artması ise güvenlik önlemleri için yapılan harcamaları, cezaevi harcamalarını ve adli harcamaları arttıracığından genel olarak ıslah harcamaları da arttıracaktır. Dolayısıyla ıslah harcamalarının suç oranına göre birinci dereceden türevi sıfırdan büyüktür, diğer bir ifadeyle aralarında müspet yönde bir fonksiyonel ilişki mevcuttur.

$$\text{İslah Harcamaları} = f(\text{Suç oranı}) \text{ c.p.} \quad \frac{\delta(I.H.)}{\delta(S.O.)} > 0 \quad (2.21.)$$

Bu tahminler dahilinde, suç işleme temayülüne tesir eden diğer faktörler veri iken, yetişkin nüfusun Türkiye nüfusu içinde en büyük paya sahip olacağı demografik geçişin 3. safhası süresince işlenen suç oranının artması muhtemeldir. Bu ihtimal dahilinde üretken yaştaki bir grup nüfusun işgücünden çekilmesi ve ıslahları için devletin yaptıkları harcamalar ülke ekonomisi üzerinde olumsuz bir etki yaratacaktır. Ancak toplam nüfus içinde yaşlıların payının artmasıyla beraber, suç işleme temayüllerinin düşmesi beklendiğinden devletin güvenlik ve ıslah masraflarındaki azalma ve bu konuda yeni yatırımların gerekmemesi ülke ekonomisi üzerinde müspet bir tesir yaratacaktır.

2.2.5 Ülke Gelirleri Üzerindeki Tesirleri

Ülke gelirleri vergi gelirleri, vergi dışı gelirler ve özel gelirler ve fonlardan oluşmaktadır. Yıllar itibariyle genel bütçe gelirleri içerisinde en büyük pay ise Tablo 2.7. ve Şekil 2.21'den de görüleceği üzere yaklaşık % 80'lik nispetle vergi gelirlerine aittir.

Şekil 2.21. Genel Bütçe Gelirleri Tahsilatı % (1923–2002)

Kaynak: T.C.Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü,
<http://www.gelirler.gov.tr/gelir.2.nsf>, 10 Mayıs 2004

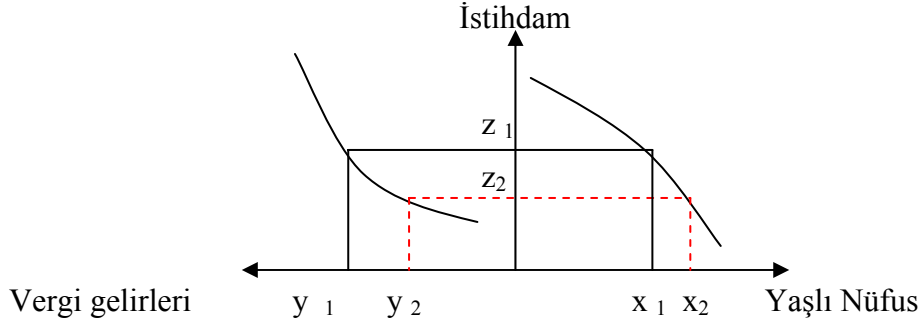

Tablo 2.7. Genel Bütçe Gelirleri Tahsilatı % (1923-2002)

Yıllar	Genel Bütçe Gelirleri Nispet (%)	Vergi Gelirleri Nispet (%)	Vergi Dışı Normal Gelirler Nispet (%)	Özel Gelirler ve Fonlar (*)Nispet(%)
1923	100	86	12	2
1930	100	76	12	13
1940	100	43	10	47
1950	100	88	4	8
1960	100	75	11	14
1970	100	71	12	17
1980	100	81	15	4
1990	100	82	8	10
2000	100	80	11	9
2001	100	78	14	7
2002	100	80	15	5

Kaynak: T.C.Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü,
<http://www.gelirler.gov.tr/gelir.2.nsf>, 10 Mayıs 2004

Vergi gelirlerindeki artışlar ise vergi mükelleflerinin sayısına ve vergi matrahına bağlıdır. Dolayısıyla ülke gelirlerinin beşte dördü vergi gelirlerinden elde edilen Türkiye’de, aktif nüfus sayısı ve istihdam durumu, ülke gelirlerinin belirleyicisi durumundadır. Yaşlı nüfus sayısındaki artış neticesinde demografik geçişi tamamlamış ekonomilerde pasif nüfusun sayısının yüksek seviyelere çıkması vergi gelirlerini azaltacaktır. Zira pasif nüfus olarak ifade edilen emekli kesimin işgücünden çekilmesi neticesinde istihdam azalacaktır. Dolayısıyla istihdam yaşlı nüfus sayısının bir fonksiyonudur ve aralarında menfi yönlü bir ilişki mevcuttur. Vergi gelirleri ise vergi mükellefi sayısı ve üretim ile ilişkili olarak istihdamın bir fonksiyonudur. İstihdamda yaşanacak bir değişikliğin vergi gelirlerine de aynı yönde tesir etmesi sebebiyle aralarında müspet bir ilişki sözkonusudur. Bu durum şekil 2.22 ile daha açık izah edilebilir.

Şekil 2.22. Yaşlanan Nüfusun Vergi Gelirleri Üzerindeki Muhtemel Tesiri

$$\text{İstihdam} = f(\text{Yaşlı Nüfus}) \text{ c.p.} \quad \frac{\delta(\text{istihdam})}{\delta(Y.N.)} < 0 \quad (2.22.)$$

$$\text{Vergi Gelirleri} = f(\text{İstihdam}) \text{ c.p.} \quad \frac{\delta(V.G.)}{\delta(Y.N.)} > 0 \quad (2.23.)$$

Başlangıçta, yaşlı nüfus toplam nüfus içindeki payının x_1 olduğunu farz edelim. Bu durumda istihdam edilenler z_1 kadar olacaktır. z_1 kadar istihdamdan y_1 vergi geliri elde edilecektir. Yaşlı nüfusun toplam nüfus içinde payının x_2 'ye çıkması durumunda ise pasif nüfusun artması ile istihdam z_2 seviyesine düşecektir. İstihdamın z_2 seviyesine düşmesi ile vergi mükelleflerinin sayısı düşeceğinden vergi gelirleri y_2 seviyesine inecektir.

Nüfusun yaşlanması neticesinde işgücü sayısı önce nisbi daha sonra da mutlak olarak azalmaktadır. Bu, gelir vergileri açısından vergi tabanındaki değişimlerin önceden görülebilmesi için makul bir durumdur. Mali yükün yükselmesi ile hükümetler, dengeyi nasıl sağlayacakları ve yaşlanan bir nüfusu desteklemek için sayısı azalan çalışan nüfus üzerindeki vergi yükünün artırılması konusunda bir karar verme zorunluluğu ile karşı karşıya kalacaktır. Gelirler üzerindeki herhangi bir vergi matrahı değişikliği yapılırken işgücü katılım oranı, tüketim ve tasarruf motifi, sermaye

birikiminin şekilleri ve seviyeleri üzerinde yaratacağı tesirlerin dikkate alınması gerekmektedir. Genelde odaklanılan nokta yaşlanmayla birleştirilen mali yükler üzerindedir ve gelirlerin nasıl olabileceği konusundaki beklentiler için nisbi olarak oldukça az sayıda işaret bulunmaktadır.⁷⁴

Türkiye için inceleme altına alınan 2050 yılına kadarki süreç içerisinde, yaşlı nüfusun payının artması ile birlikte henüz toplum içinde nispi olarak ağırlığının ulaşabileceği en üst seviyeye erişmemesi ve üretken nüfusun bu süreçte azalma göstermemesi nedeniyle ülke gelirleri açısından yaşlı nüfusun menfi tesiri az olacaktır. Zira yaşlı bağımlı nüfus, genç bağımlı nüfusun ekonomik üzerindeki tesirleriyle benzerlik göstermektedir. Dolayısıyla Türkiye'nin Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana yüksek seviyede genç bağımlı nüfus oranına sahip olması ile mevcut durum arasında büyük farklılık yoktur. İnceleme altına alınan süreç içerisinde bağımlılık oranının Cumhuriyet tarihinin en düşük seviyelerinde olması beklendiğinden istihdamın ve verimliliğin yeter seviyede olması şartıyla vergi gelirlerinin artması da beklenmektedir.

---

⁷⁴Stephenson John, Scobie Grant, "The Economics of Population Aging", **New Zealand Treasury Working Paper 02/04**, March 2002, s.14.

BÖLÜM 3

YAŞLANAN NÜFUS VE İKTİSADİ BÜYÜME

3.1 Teorik Yaklaşım

Sanayileşmiş olsun ya da olmasın bir çok ülke hızlı nüfus artışının yaşandığı bir safhadan düşük nüfus artışına geçmek suretiyle meydana gelen önemli bir demografik geçiş tecrübesini yaşamaktadır. Başlangıçta ülkeler önce nüfus artışında yükselmeye neden olan ölümlülük düşüşü ve doğurganlık artışı ile karşılaşmaktadırlar. Belirli bir zaman gecikmesiyle, ölümlülükteki azalma, doğurganlıktaki kararlı ve sürekli bir düşüşü tetiklemektedir. Bu yapı daha önceden Notestein'in (1945) formüle ettiği "demografik geçiş" olarak adlandırılmaktadır.

Geçiş teorisi modern bilimsel demografinin merkezine yerleşmişken, iktisatçılar demografik geçişi oluşturan nedensel ilişkileri anlamak için bir çok girişimde bulunmaktadırlar. Kirk (1996)ve Van da Kaa gibi demograflar, demografik geçişin nedensel bir açıklamasını vermeye çalışan teorileri özetlemektedirler. Demografik teorinin bağımsız değişkeni olan doğurganlık üzerindeki çalışmalar uzun zamandır, iktisadî perspektiften değerlendirilmektedir. Malthusian teorinin takipçileri ve neoklasik iktisatçıların arasındaki tartışma, doğurganlık, ölümlülük ve iktisadî büyüme arasındaki kesin bağlantıyı göstermektedir. Ancak, modern nüfus teorisi, iktisadî davranış teorisinin genel koşulları içerisinde bebek ölümlülüğü ve doğurganlık arasındaki karşılıklı bağımlılığı vurgulamaktadır (Sah 1991, Cigno 1998). Son zamanlarda doğurganlıktaki değişim üzerinde yapılan çalışmalarda iktisadî büyüme ile demografik değişim arasında doğrusal bir ilişki olduğu kabul edilmekte ve dikkate alınmaktadır.

Becker, (1960,1973) öncü çalışmalarında, doğurganlık oranının iktisadî sistem için endojen bir değişken olduğunu desteklemekte ve doğurganlık ile çocuk sahibi olmaya teşvik, çocukların niteliği, özel sermaye piyasalarının etkinliği ve aile içindeki nesiller arası transferler gibi sosyo- iktisadî faktörlerin sayısına bağlı olan iktisadî büyüme arasındaki ilişkiyi açıklayan teorik bir çatı geliştirmektedir. Son zamanlarda Becker (1988,1992), Becker ve Barro (1988), Barro ve Becker (1989) , Elrich (1990) ,

Becker ve diğeri (1990), Elrich ve Lui (1991) ve Wang ve diğeri (1994) gibi birçok iktisatçı, iktisadî büyümenin tutarlı bir modelini geliştirme çalışmalarını nüfus ve gelir büyümesini endojen değişken olarak bir arada ele alan ve dinamik iktisadî büyüme sürecini açıklayan ekonominin mikro temellerine dayandırmaktadırlar.

Bugün literatürdeki temayül farklı iktisadî sistemlerin sonuçlarından ziyade nüfus büyümesini ve gelişimini eş-zamanlı belirlenen endojen değişkenler olarak ele alan teorik dinamik modellerin geliştirilmesidir. Son yirmi yıl boyunca nüfus ve iktisadî büyüme üzerindeki çalışmaların çoğu teorik olmaktadır. Sadece Yamada (1985), Elrich ve Lui (1991), Wang ve diğeri (1994), özellikle ABD için nüfus artışı ve doğurganlığın iktisadî büyüme üzerindeki tesirlerini test etmişlerdir. Ancak Batı Avrupa'daki sanayileşmiş diğeri ülkeler için sınırlı sayıda ampirik örnek mevcuttur. (Yamada 1985; Winegarden ve Wheeler 1992 ; Brander ve Dowrich 1994 ; Barlow 1994).

En nihayetinde, daha önceki çalışmaların büyük bir kısmı metodolojik noksanlıklardan muzdariptir. Bu çalışmalar, emek piyasaları ve tüm iktisadî faaliyetlerin performansları ile birlikte düşünülen azalan doğurganlık ve bebek ölümlülüğü oranları şeklindeki demografik değişiklikleri açık bir şekilde hesaba katmamaktadırlar. Buna ilave olarak, bazı çalışmalar standart Granger-Sims metodolojisini uygulamış ancak analizlerde kullanılan dataların zaman serisi özellikler irdelenmemiş ya da değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkilerin varlığı araştırılmamıştır (Yamada 1985; Simon 1989; Barlow 1994). Daha ötesi bebek ölümlülüğü doğurganlık ve iktisadî büyüme arasındaki çeşitli bakışlar bu değişkenlerin endojen ya da ekzojen olup olmaması konusunda açık bir teşhise gitmemişlerdir. Son zamanlarda geliştirilen en önemli tekniklerden biri olan vektör-hata düzeltme modelleri (VECM), geçmiş çalışmalarda kullanılan tüm metodlara karşı birçok avantaja sahiptir. Bu hususta, bu tip bir çok değişkenli analiz çoklu koentegrasyon (uzun dönem) ilişkisini, dolayısıyla da hata düzeltme terimlerini ve ekzojen ve endojen değişkenler arasındaki tartışmayı açık bir şekilde ortaya koyabilir⁷⁵.

---

⁷⁵ Hondroyiannis George, Papapetrou Evangelia, "Demographic Transition and Economic Growth: Empirical Evidence from Greece", **Population Economics**, 2002. s. 223.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye için ilk olarak demografik geçiş teorisinin geçerliliğini test etmek müteakiben doğurganlık tercihi ve bebek ölümlülüğünün iktisadî büyüme ile arasındaki uzun dönemli ilişkilerden elde edilen neticelerin incelenmesidir. İkinci olarak bu çalışma, ülkelerin iktisadî büyümesine katkıda bulunan demografik değişimin dinamiklerini ortaya koymaktır. Bunun için çalışmada VECM, ve etki-tepki fonksiyonlarından (Impulse-Response Functions) yararlanılmaktadır.

3.2. Ampirik Temeller

Son yıllarda, bebek ölümlülüğü ve doğurganlık arasındaki sebep münasebeti çeşitli araştırmacılar tarafından tartışıla gelmektedir. Rostow (1990),⁷⁶ ülkenin verilerini kullanarak doğum ve doğum ve ölüm oranlarının kişi başına gayri safi milli hasıla ile negatif korelasyonlu olduğunu bulmuştur. Bu neticeler, ülkelerin gelişimi ile birlikte hem doğurganlığın hem de ölümlülüğün düşme temayülüne girdiğini öne sürmektedir.

Shultz (1985) 1860 ila 1910 dönemi için İsveç verilerini kullanarak doğurganlıktaki azalmanın %25'inin çocuk ölümlülüğündeki %50 azalmaya bağlı olduğunu ifade etmiştir. Shultz aynı zamanda, zirai malların dünya fiyatlarındaki değişimlerini, emek arzının ve gelirin dışsallığını ortadan kaldırmak için bir araç olarak kullanarak İsveç'in doğurganlık geçişinde çalışan kadınların ücretlerindeki artışın önemli bir rol oynadığını bulmuştur.

Yamada (1985) bebek ölümlülüğü ve doğurganlığın birlikte belirlendiğini ifade etmiştir. Kişi başına reel gelirdeki bir artışa bağlı olan bebek ölümlülüğündeki azalmanın doğurganlıktaki müteakip azalmaya sebep teşkil ettiğini bulmuştur. Diğer çalışmalar daha çok direkt olarak kişi başına gelir ve nüfus arasındaki nedensel ilişkiyi ele almıştır. Coale ve Hoover (1958) yüksek doğurganlığın bağımlılık yükünü arttırdığını ve özel tasarruflar ile yatırım oranlarını düşürdüğünü bulmuştur. Dolayısıyla tüketici başına gelirden bir düşüş söz konusudur.

Simon (1989) kişi başına gelirin büyüme oranı ve nüfus artış oranı arasında önemli bir korelasyon olmadığını gözlemlemiştir. Barlow (1994) ise 86 ülkenin

verilerini kullanarak üç değişkenli bir model ile kişi başına gelir artışının cari nüfus artışı ile negatif, gecikmeli doğurganlık ile ise pozitif ilişkili olduğunu göstermiştir.

3.3 Metodolojik Yaklaşım

Çalışmada ampirik analizin ilk adımı, demografik geçiş teorisini Türkiye için geçerliliğinin test edilmesidir. 1968 ila 2000 dönemi için yıllık veriler kullanılarak toplam doğurganlık hızı (TDH) ve bebek ölüm oranı (BOO) arasındaki uzun dönemli ilişki Engle-Granger (1987) tek denklemlili koentegrasyon modeli ile tahmin edilecektir. İkinci adım olarak da iktisadî büyüme ile demografik geçiş arasındaki uzun dönemde ilişkinin mevcudiyeti Johansen (1988), Johansen ve Juselius (1990–1992), tarafından geliştirilen çok değişkenli koentegrasyon testi uygulanarak araştırılacaktır. Bu çok değişkenli koentegrasyon yaklaşımından hareketle vektör hata-düzeltilme modelleri (VECM) kullanılarak zayıf ve katı ekzojenlik testleri yapılacaktır. Ayrıca, kurulacak olan vektör otoregresyon (VAR) modeliyle değişkenlerin kısa dönemli şoklara karşı duyarlılıkları etki-tepki (impulse-response) fonksiyonları kullanılarak incelenecektir.

3.4 Modelde Yer Alan Değişkenler ve Değişkenlere Ait Verilerin Toplanması

LKGSYH, iktisadî büyümeyi temsilen, kişi başına reel gayri safi yurt içi hasılanın doğal logaritmasıdır. Bu değişkene ait veriler Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın Elektronik Veri Dağıtım Sistemi'nden (EVDS) elde edilmiştir.

LTDH, Nüfusun yaşlanmakta olmasını temsilen iki değişken kullanılmıştır. Bunlardan ilki toplam doğurganlık hızıdır. Toplam doğurganlık hızı verileri Devlet İstatistik Enstitüsü ve Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdüleri Enstitüsü'den alınmıştır. Mevcut olmayan ara yıllar için e tabanında enterpolasyon uygulanarak yıllar itibariyle Toplam Doğurganlık Hızı hesaplanmıştır. Ardından toplam doğurganlık hızının doğal logaritması alınmıştır.

LBOO, Nüfusun yaşlanmakta olmasını temsile kullanılan ikinci değişken ise bebek ölüm oranıdır. Bebek ölüm oranı, yıllar itibariyle İstatistik Enstitüsü ve

Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdüleri Enstitüsü'den alınmış ve e tabanında enterpolasyonu da mevcut olmayan ara yıllar hesaplanmıştır. Yine, bebek ölüm oranının doğal logaritması alınmıştır.

LCORU, Aile gelirlerini ve tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişi temsilen kullanılan çalışan başına ortalama yıllık reel ücretler, imalat sanayiinde çalışanlara yıllık ödenen toplam ücretlerin çalışan kişi sayısına nispetinin doğal logaritmasıdır.

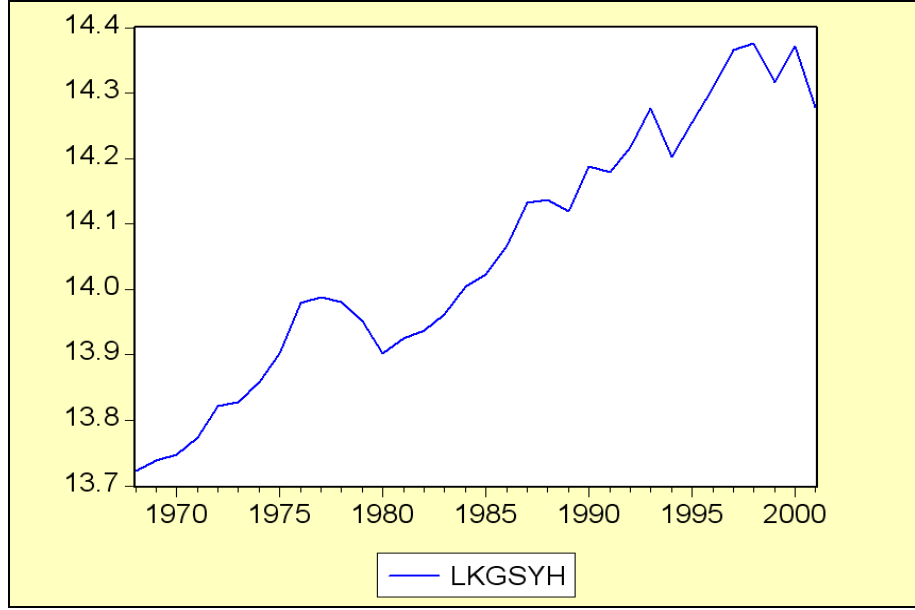
Dikkat edilirse, logaritmaların birinci farklarının yaklaşık olarak (%10'dan küçük olmak suretiyle) büyümeyi göstermesi ve varyanslardaki mevcut olabilecek heteroskedastik yapıyı ortadan kaldırmak için değişkenlerin doğal logaritmalarıyla çalışılacaktır.

3.5. Verilerin Tasviri Olarak İncelenmesi

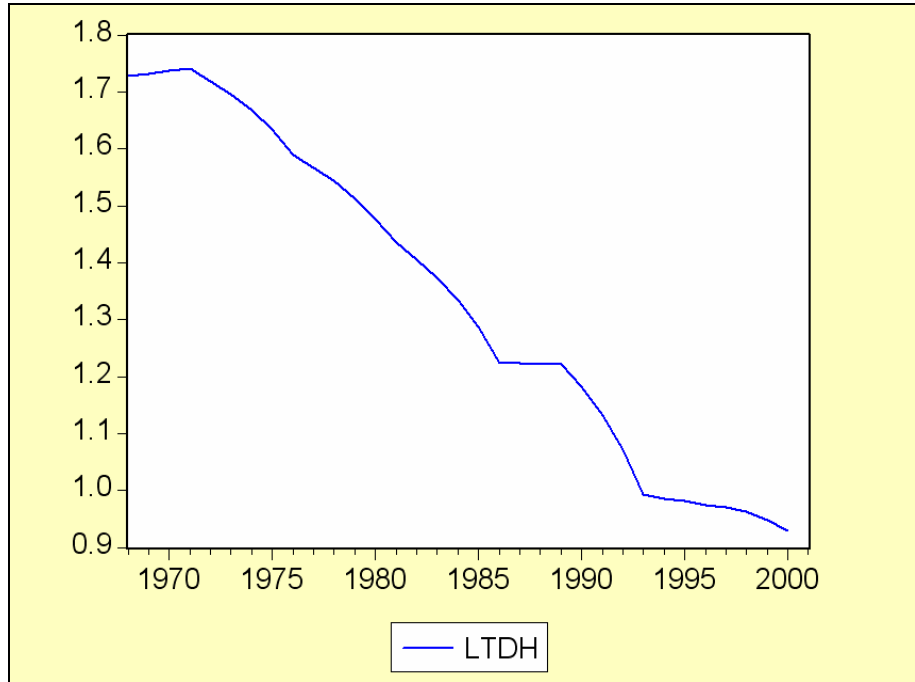
Burada, LKGSYH, LTDH, LBOO, ve LCORU değişkenlerinin zaman yolu grafikleri ile otokorelasyon ve kısmî otokorelasyon fonksiyonlarını ifade eden korelogramları çizilerek durağanlıkları ile ilgili fikir edinilecektir. Buna göre, değişkenlere ait zaman yolu grafikleri şu şekildedir:

Zaman yolu grafikleri incelendiğinde, LKGSYH ve LCORU serilerinin zaman içerisinde pozitif, LTDH ve LBOO' nun ise negatif trende sahip oldukları gözlemlenmektedir. Ancak, bu trendlerin deterministik mi yoksa stokastik mi olduğunun anlaşılması için bu grafikler yeterli olmayabilir. Dolayısıyla, serilerin korelogramları da incelenmelidir.

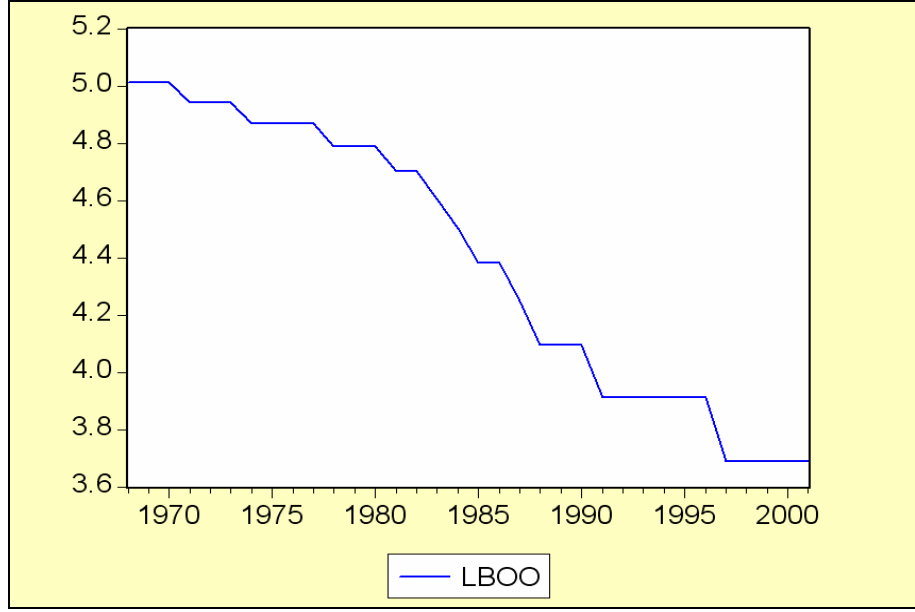

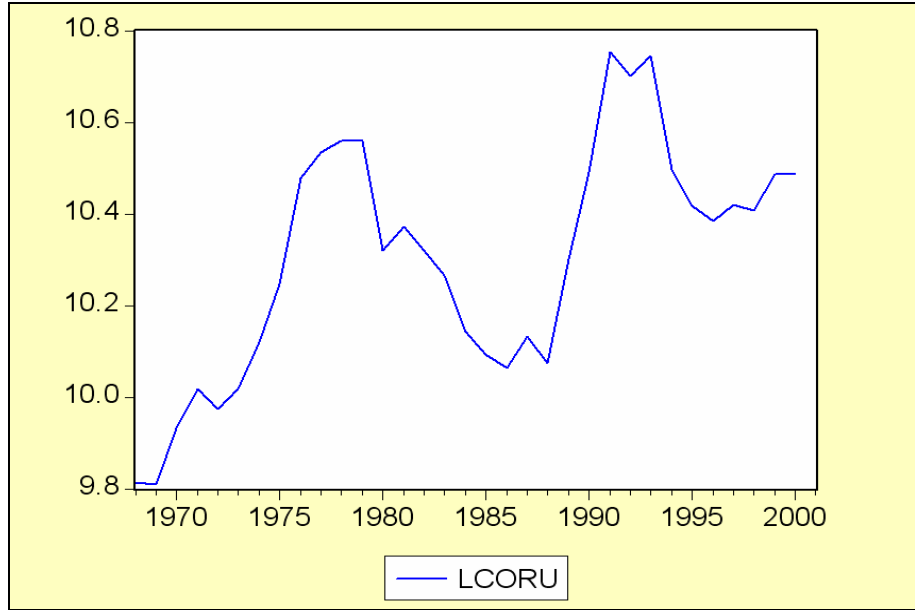
Şekil 3.1. Kişi Başına Gayri Safi Yurt İçi Hasılabın Zaman Yolu Grafiği

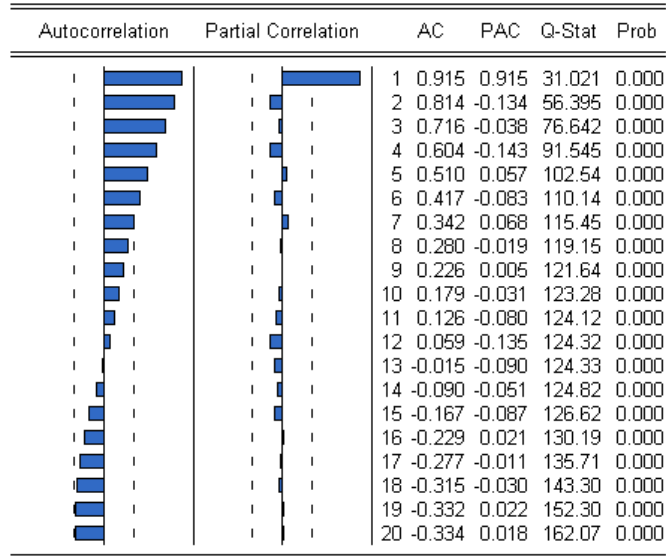
Şekil 3.2. Toplam Doğurganlık Hızının Zaman Yolu Grafiği

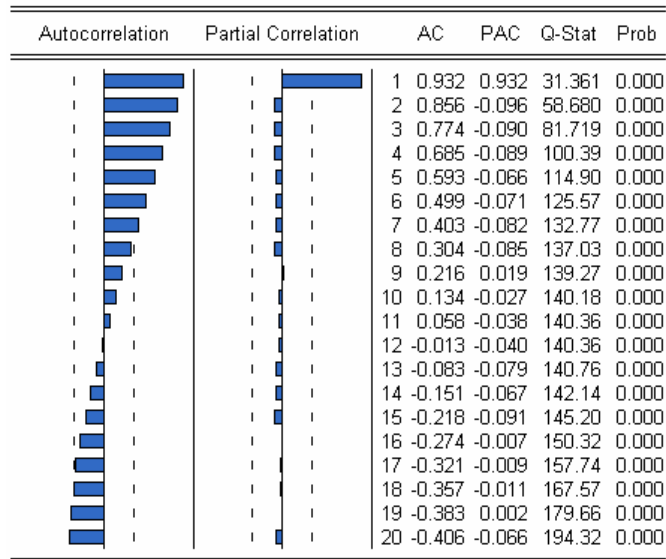
Şekil 3.3. Bebek Ölümlülük Oranının Zaman Yolu Grafiği

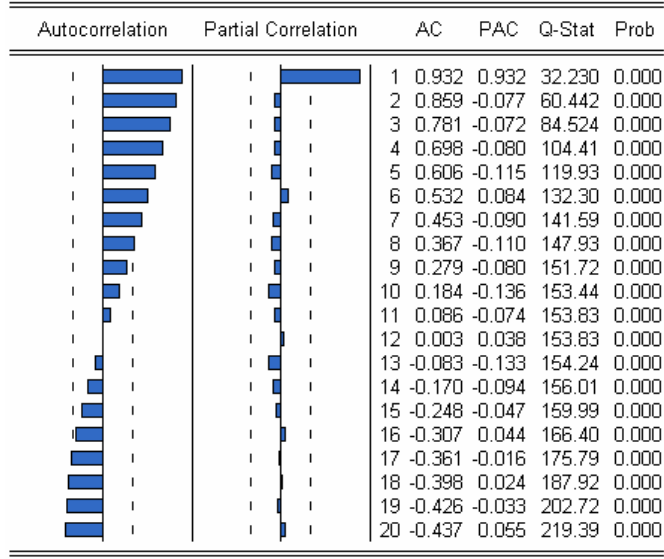
Şekil 3.4. Çalışan Başına Ortalama Reel Ücretin Zaman Yolu Grafiği

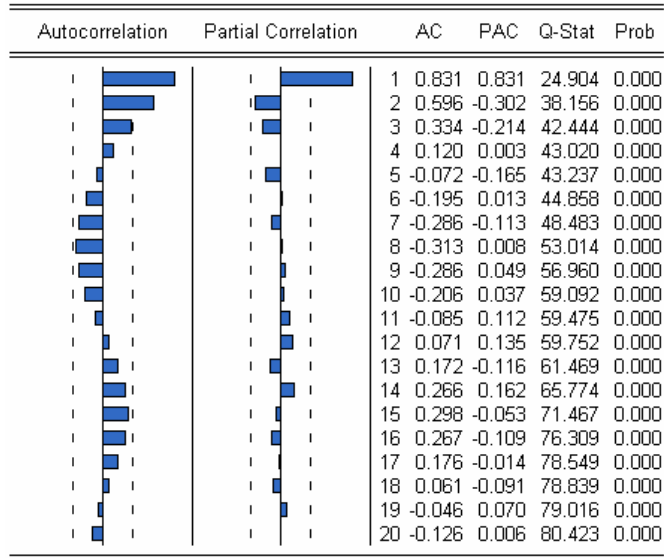
Şekil 3.5. LKGSYH'nin Korelogramı

Şekil 3.6. LTDH'nin Korelogramı

Şekil 3.7. LBOO'nun Korelogramı

Şekil 3.8. LCORU'nun Korelogramı

Korelogramlar incelendiğinde LKGSYH, LTDH ve LBOO serilerine ait otokorelasyonların benzer yapıda ve nispeten uzun bellekli şoklara sahip oldukları ancak LCORU serisi için şoklarda uzun bir belleğin mevcut olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla korelogramlar birim kök konusunda güçlü işaretler vermemektedir. Bu yüzden istatistiksel birim kök testlerine başvurulmalıdır.

3. 6. Birim Kök Testleri

Burada serilerin durağanlığı ADF (k) ve KPSS birim kök testleri ile araştırılacaktır. ADF (k) birim kök testi için geçerliliği öne sürülen regresyon denklemi;

$$\Delta y_t = \delta_0 + \delta_1 y_{t-1} + \delta_2 (Zaman) + \sum_{i=1}^k \phi_i \Delta y_{t-i} + u_t \quad (3.1)$$

şeklindedir. ADF (k) testi için boş hipotez birim kök vardır, alternatif hipotez ise birim kök yoktur şeklindedir. Burada istatistiksel anlamlılığı test edilen katsayı δ_1 'dir. $H_0 : \delta = 0$ ve $H_1 : \delta < 0$ boş ve alternatif hipotezleri sırasıyla birim kök vardır ve birim kök yoktur anlamına gelmektedir. Bu testler trendli kaymalı, kaymalı ve pür rassal yürüyüş modeli için yapılmaktadır.⁷⁶ Hesaplanan test istatistikleri için MacKinnon (1996) kritik değerler tablosundan faydalanılmaktadır.

KPSS birim kök testi için ise boş hipotez, birim kök yoktur, alternatif hipotez ise, birim kök vardır, şeklindedir. Bu test trendli ve kaymalı olarak iki ayrı model için uygulanmaktadır. Buna göre KPSS birim kök istatistiği;

$$\eta_{\mu,\tau} = T^2 \sum S_t^2 / s^2(k) \quad (3.2)$$

şeklindedir. Burada

$$S_t = \sum_{i=1}^t e_i \quad (i = 1, 2, \dots, t) \quad (3.3)$$

ve e_t , kaymalı veya olası bir zaman trendi üzerine regres edilen kalıntıların kısmi toplamını ifade etmektedir. $s^2(k)$, bozukluk teriminin varyansının tutarlı tahmini ve T ise gözlem sayısıdır.⁷⁷ Kritik değerler için ise Kwiatkowski (1992) tablosundan faydalanılmıştır. Buna göre ADF (k) ve KPSS birim kök test sonuçları Tablo 3.1'de verilmektedir.

Tablo 3.1'den de görüldüğü gibi yapılan birim kök testleri gerek ADF (k) ve gerekse KPSS testlerinde seviyeler için bir birim kök söz konusu iken birinci farklarda

⁷⁶ Kutlar Aziz, "Ekonometrik Zaman Serileri", Gazi Kitabevi, Ankara, 2000, s. 166.

⁷⁷ Patterson Kerry, "An Introduction To Applied Econometrics: A Time Series Approach", St. Martin's Press, New York, 2000, s. 269.

birim kökün olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla, bütün değişkenler için koenteegrasyon analizinin yapılmasında herhangi bir sakınca olamadığı görülmektedir

Tablo 3.1. Birim Kök Hipotezinin Testleri

Değişkenler	Augmented Dickey-Fuller				KPSS	
	τ_β	τ_μ	τ_τ	k	η_β	η_μ
LKGSYH	-2.37534	-1.25923	-2.28843	0	0.06480	0.66312 ^b
LTDH	-3.28940 ^c	-0.66787	-2.67230 ^a	1	0.09313	0.64881 ^b
LBOO	-2.25733	-0.02444	-3.58547 ^a	0	0.12385 ^c	0.65699 ^b
LCORU	-3.54418	-2.83797 ^c	0.96946	2	0.07093	0.39430 ^c
Δ LKGSYH	-5.68440 ^a	-5.71489 ^a	-4.87938 ^a	0	0.07418	0.117987
Δ LTDH	-3.09374	-3.17820 ^b	-1.73274	0	0.21671 ^a	0.22213
Δ LBOO	-5.89931 ^a	-5.99500 ^a	-4.38077 ^a	0	0.12322 ^c	0.17872
Δ LCORU	-4.05329 ^b	-4.02926 ^a	-3.99040 ^a	0	0.07288	0.119521

Not: a, %1 seviyesinde b, %5 seviyesinde c, %10 seviyesinde istatistiksel olarak anlamlılığı göstermektedir. Ayrıca, ADF (k) testinde kalıntıların serisel korelasyondan arındırılması için gereken gecikmeli fark sayısı Schwartz Information Criterion (SIC) kullanılarak belirlenmiştir. Kullanılan testler olağan en küçük kareler (OLS) tahmin yöntemine dayanmaktadır.

3.7. Demografik Geçiş ve Yaşlanan Nüfusun Türkiye İçin Geçerliliğinin Test Edilmesi

Demografik geçişin Türkiye için geçerliliği Engle-Granger tek eşitlikli koenteegrasyon testi ile aşağıdaki şekilde gerçekleştirilebilir. Bunun için geçerliliği öne sürülen uzun dönem ilişkisi;

$$LTDH_t = \alpha + \beta LBOO_t + u_t \quad (3.4)$$

şeklinindedir. Buna göre tahmin denklemi;

$$\widehat{LTDH} = -1.244268 + 0.584959LBOO_t + \hat{u}_t$$

olarak elde edilmektedir. İki değişkenin koentegre olabilmesi için tahmin edilen kalıntıların birim kök içermemesi yani durağan olması gerekmektedir. Kalıntılara uygulanan ADF (k) test sonuçları Tablo 3.2' de verilmektedir.

Tablo 3.2. İki Değişkenli Koentegrasyon Testi

	τ_τ	k
$\Delta\hat{u}$	-2.26845 ^b	0

Tablo 3.2'den de görüldüğü üzere denklem 3.2'nin tahmininden elde edilen kalıntılara uygulanan ADF (k) testi sonuçlarına göre birim kök söz konusu değildir. Diğer bir ifadeyle, toplam doğurganlık hızı ve bebek ölümlülük oranı koentegredir. Buna göre demografik geçiş Türkiye için geçerlidir. Dolayısıyla uzun dönem ilişkisinden kısa dönem sapmalarını ortadan kaldırmak için geliştirilen tek eşitlikli Hata Düzeltme Modeli (ECM) kullanılarak kısa dönem dinamikleri tahmin edilebilir. Bunun için tahmin edilmesi gereken model;

$$\begin{aligned} \Delta LTDH &= \alpha_1 \Delta LTDH_{t-1} + \alpha_2 \Delta LBOO_{t-1} + \alpha_{3LTDH} \hat{u}_{t-1} + v_{1t} \\ \Delta LBOO &= \alpha_1 \Delta LTDH_{t-1} + \alpha_2 \Delta LBOO_{t-1} + \alpha_{3LBOO} \hat{u}_{t-1} + v_{2t} \end{aligned} \quad (3.5)$$

şeklinindedir.⁷⁸ Yapılan tahmin sonucunda LTDH için bulunan hata düzeltme katsayısı -0.09526, LBOO için ise -0.30455 olarak hesaplanmıştır. Buradaki hata düzeltme katsayısı her dönem için uzun dönem dengesine ne kadar yaklaşıldığını söylemektedir. Buna göre LTDH kısa dönem için uzun dengesinden yaklaşık olarak %0.1 oranında

⁷⁸ Patterson Kerry, a.g.e., s. 343.

uzaklaşmakta LBOO ise yaklaşık olarak % 0.3 oranında uzaklaşmaktadır. Ancak burada Hata düzeltme katsayılarının istatistiksel olarak anlamlı olmadıkları görülmektedir.

Tablo 3.3 LTDH ve LBOO için Engle- Granger ve Hata düzeltme tahminleri

Metod	Bağımlı Değişken		Bağımlı Değişken	
	k	$t - test$	k	$t - test$
Engle-Granger	0	-2.26845 ^b	0	-2.22585 ^b
		Parametre Tahmini		Parametre Tahmini
Hata Düzeltme Tahminleri	1	- 0.09526	0	-0.30455

3.8. Demografik Geçiş İle İktisadi Büyüme Arasındaki Uzun Dönemli ve Kısa Dönemli Dinamik İlişkilerin Tahmini

Toplam doğurganlık hızı ile bebek ölümlülük oranı arasındaki ilişki araştırıldıktan sonra çalışmanın ikinci safhası olan Türkiye için demografik geçiş ile iktisadî büyüme arasındaki uzun dönem ilişkisi Johansen ve Juselius koentegrasyon testi olarak bilinen test süreci ile gerçekleştirilecektir. Bunun nedeni Engle-Granger koentegrasyon testinin çok değişkenli modeller için keskin faraziyeler içermesidir. Johansen ve Juselius koentegrasyon testi, Engle-Granger koentegrasyon testi üzerinde birkaç önemli avantaja sahiptir. İlk olarak Johansen ve Juselius metodu değişkenler arasındaki koentegre edici vektörleri test etmektedir. Bu test vektör otoregresif modelin katsayı matrisinin izi ve maksimum karakteristik köküne dayanmaktadır. Bu katsayı matrisinin rankı koentegre edici vektörlerin sayısına eşittir. Eğer matrisin aşaması tamsa değişken sayısı kadar koentegre edici vektör vardır. Eğer matrisin aşaması sıfır ise hiç koentegre edici vektör yok demektir. İkinci olarak, bağımlı değişkenin keyfi olarak belirlenmesinden kaçınmak amacıyla tüm değişkenler endojen kabul edilmektedir. Son olarak, vektör hata düzeltme modeli çerçevesindeki koentegre edici katsayıların tahmini

ve test edilmesi için tek bir çerçeve sağlar.⁷⁹ Buna göre Johansen ve Juselius koenteegrasyon testi sonuçları Tablo 3.4.' te verilmektedir.

Tablo 3.4. Johansen ve Juselius Maksimum Karakteristik Kök ve İz Test Sonuçları

<i>Boş Hipotez</i>	<i>Alternatif Hipotez</i>	<i>Karakteristik Kök</i>	<i>Maksimum Karakteristik Kök İstatistiği</i>	<i>Kritik Değerler</i>	
				<i>% 95</i>	<i>%99</i>
$r = 0$	$r = 1$	0.954713	86.65264 ^a	27.07	32.24
$r \leq 1$	$r = 2$	0.822927	48.47343 ^a	20.97	25.52
$r \leq 2$	$r = 3$	0.471390	17.85014 ^b	14.07	18.63
$r \leq 3$	$r = 4$	0.203775	6.380450 ^b	3.76	6.65

<i>Boş Hipotez</i>	<i>Alternatif Hipotez</i>	<i>Karakteristik Kök</i>	<i>İz İstatistiği</i>	<i>Kritik Değerler</i>	
				<i>% 95</i>	<i>%99</i>
$r = 0$	$r = 1$	0.954713	159.3567 ^a	47.21	54.46
$r \leq 1$	$r = 2$	0.822927	72.70401 ^a	29.68	35.65
$r \leq 2$	$r = 3$	0.471390	24.23059 ^a	15.41	20.04
$r \leq 3$	$r = 4$	0.203775	6.380450 ^b	3.76	6.65

Tablo 3.4 incelendiğinde hem Maksimum Karakteristik hem de İz istatistiklerinin tüm boş hipotezlerin reddi için yeterli seviyede kanıt oluşturduğu görülmektedir. Diğer bir deyişle bu denklem sistemi için dört adet koentege edici vektör mevcuttur. Buna göre aranılan uzun dönem ilişkisi için tahmin edilmesi gereken denklem;

⁷⁹ Hondroyiannis George, - Papapetrou Evangelia, a.g.e. s.239.

$$LKGSYH_t = \alpha + \beta LTDH_t + \gamma LBOO + \delta LCORU + u_t \quad (3.6)$$

şeklinde olacaktır. Yapılan koentegre edici vektör tahmini;

$$\widehat{LKGSYH}_t = 14.17995 - 0.21841LTDH_t - 0.23878LBOO + 0.11788LCORU + \hat{u}_t$$

olarak hesaplanmıştır. Buradaki tahminler, uzun dönem elastikiyetleri olup, işaretleri iktisadî beklentilerimize uygundur. Buna göre toplam doğurganlık hızındaki %1 artış, kişi başına reel gayri safi yurt içi hasılayı uzun dönemde % 0.21841 azaltacaktır. Bebek ölümlülük oranındaki %1 artış, kişi başına reel gayri safi yurt içi hasılayı uzun dönemde % 0.23878 azaltacak, çalışan başına ortalama yıllık reel ücretlerdeki %1 artış ise kişi başına reel gayri safi yurtiçi hasılayı uzun dönemde % 0.11788 arttıracaktır.

Uzun dönem katsayılarının (koentegre edici vektör) tahmininden sonra bu değişkenlerin birbirleri ile olan kısa dönem etkileşimlerinin tesbiti için vektör hata düzeltme (VECM) katsayılarının hesaplanması ve zayıf ekzojenliklerinin test edilmesi gerekmektedir. Bu tahminlere yönelik hesaplamalar Tablo 3.5.'te sunulmaktadır.

Tablo 3.5 Kısa Dönemli Dinamikler ve VECM katsayıları

	<i>Kısa Dönemli Dinamikler</i>				<i>Zayıf Ekzojenlik</i>
	$\Delta LKGSYH$	$\Delta LTDH$	$\Delta LBOO$	$\Delta LCORU$	<i>(ECT Katsayısı)</i>
$\Delta LKGSYH$		0.00398	0.11299	1.38334 ^c	Z=0 0.86178 ^a
$\Delta LTDH$	0.12994 ^a		0.01704	0.20859	0.00600
$\Delta LBOO$	0.03346 ^a	0.00015		0.05372	0.00439
$\Delta LCORU$	-0.57512 ^c	-0.00267	-0.07547		-0.92326 ^c

Tabloda görüldüğü üzere zayıf ekzojenlik yoktur boş hipotezi kişi başına gayri safi yurtiçi hasıla ve çalışan başına ortalama yıllık ücretler için reddedilmektedir. Bu değişkenlerin katı ekzojenliklerinin ve nedenselliklerinin testi için Granger nedensellik ve katı ekzojenlik testinin yapılması gerekmektedir. Granger nedensellik test istatistikleri aşağıdaki tabloda verilmektedir.

Tablo 3.6 Granger Nedensellik Test İstatistikleri

<i>Boş Hipotez</i>	<i>k</i>	<i>F-İstatistiği</i>
LTDH, LKGSYH'nin Granger nedeni değildir	1	4.32104 ^b
LKGSYH, LTDH'nin Granger nedeni değildir	1	0.01717
LTBOO, LKGSYH'nin Granger nedeni değildir	1	4.07536 ^c
LKGSYH, LBOO'nun Granger nedeni değildir	1	1.52266
LCORU, LKGSYH'nin Granger nedeni değildir	3	1.06915
LKGSYH, LCORU'nun Granger nedeni değildir	3	2.89072 ^c
LBOO, LTDH'nin Granger nedeni değildir	1	0.01957
LTDH, LBOO'nun Granger nedeni değildir	1	6.63857 ^b
LCORU, LTDH'nin Granger nedeni değildir	1	8.44443 ^a
LTDH, LCORU'nun Granger nedeni değildir	1	0.01813
LCORU, LBOO'nun Granger nedeni değildir	4	3.48869 ^b
LBOO, LCORU'nin Granger nedeni değildir	4	1.19498

Granger nedensellik testleri, zayıf ekzojenlik boş hipotezi reddedilen LKGSYH değişkeninden sadece LCORU değişkenine doğru bir nedensellik söz konusu iken, LTDH ve LBOO değişkenlerinden ise LKGSYH'ye doğru bir nedenselliğin mevcut olduğunu göstermektedir. Ayrıca zayıf ekzojenlik boş hipotezi reddedilen LCORU değişkeninden LTDH ve LBOO değişkenlerine doğru bir nedensellik mevcuttur.

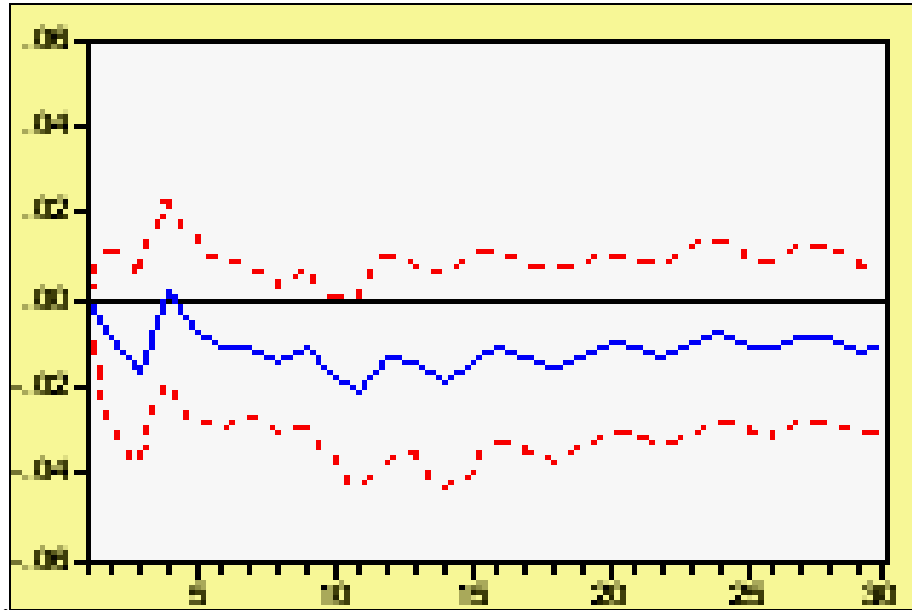
3.7 Kısa Dönemli Şoklara Karşı Duyarlılıklar

Vektör hareketli ortalama (VMA) modelleri, vektör otoregresyom (VAR) modellerinin alternatif bir gösterimi olarak geliştirilmiştir. VMA modellerine dayanılarak tahmin edilen etki-tepki (Impulse-Response) fonksiyonları, VAR modellerinde tümüyle endojen kabul edilen değişkenlerin meydana gelebilecek şoklara

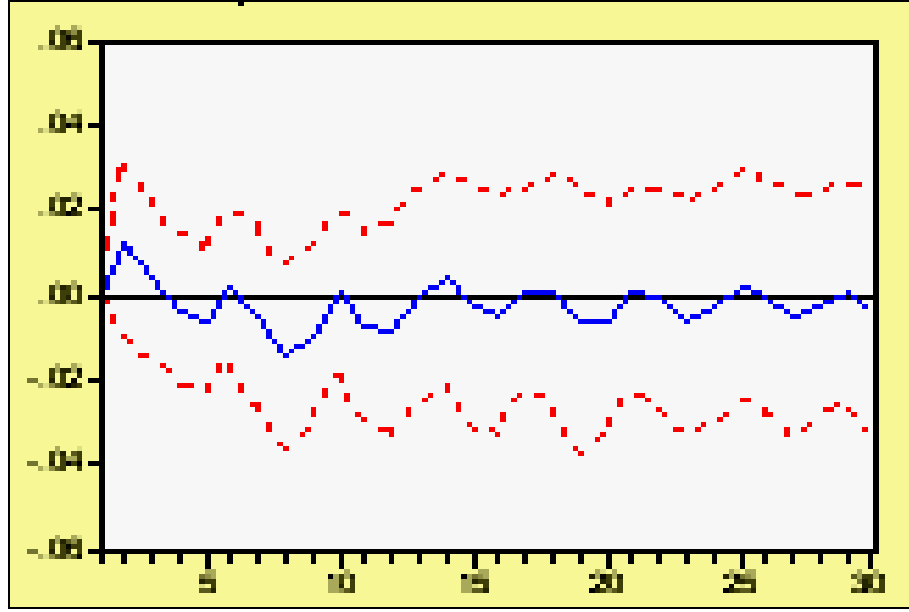
karşı verdikleri tepkilerin bir sunumu olarak ortaya konabilir. Buradan yola çıkılarak, modelde ihtiva edilen değişkenlerde meydana gelebilecek bir standart sapmalık şoka (± 2 standart sapmalık tolerans aralığı içerisinde) dönemler itibariyle diğer değişkenlerin verdikleri tepkileri belirlemek konu açısından caziptir.

Şekil 3.9'dan da görüldüğü üzere, LKGSYH'deki 1 standart sapmalık negatif şok, toplam doğurganlık hızının orta vadede düşmesine neden olmaktadır. LTDH, ancak 5. dönemden sonra ortalama seyrini yakalamaktadır. Nitekim LTDH'nın, iktisadî koşullardan ve beklentilerden etkilendiği bilinmektedir. Zira , sanayileşme devrinde, kötüleşen iktisadî koşullar söz konusu iken nitelikli çocuk yetiştirmenin maliyeti arttığından doğurganlık temayülünde bir düşüş gerçekleşmektedir. Dolayısıyla negatif gelir etkisi, çocuk talebini azaltacaktır.

LKGSYH'deki 1 standart sapmalık negatif şok, bebek ölümlülük oranında ise 1 dönem için artışa neden olmaktadır. Bu artışın bu kadar kısa vadede gerçekleşmesi ölüm hızlarının iktisadî değişimlerden doğurganlık hızlarından daha çabuk etkilendiği bulgusunu da kanıtlar niteliktedir. Ölüm hızındaki değişimin orta vadede ortalamaya geri dönmesi ise halihazırda tıbbi ve teknolojik gelişimlerin belirli bir seviyeye erişmiş olmasıdır.

Şekil 3.9. LKGSYH' deki Bir Standart Sapmalık Şoka LTDH'nin Tepkisi

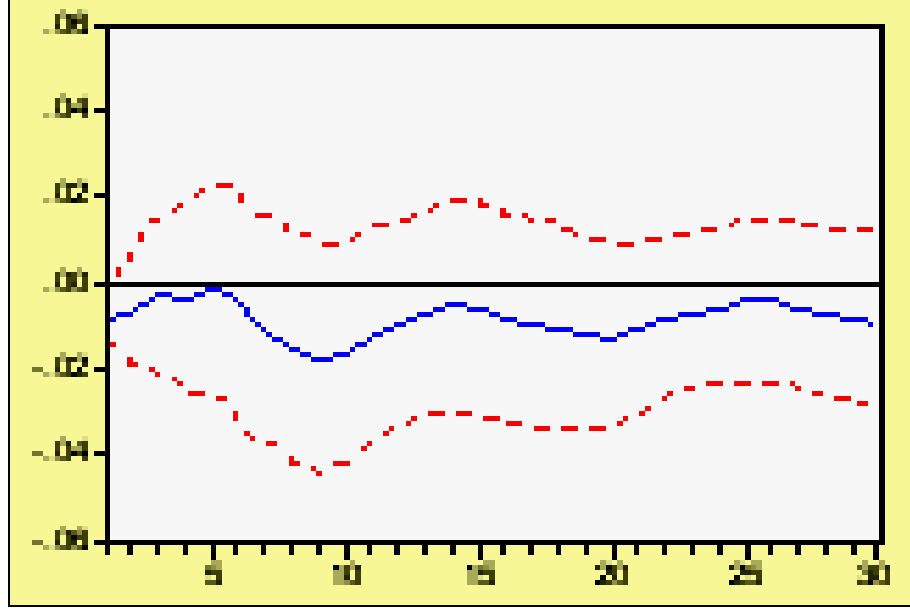
Şekil 3.10. LKGSYH’ deki Bir Standart Sapmalı Şoka LBOO’nun Tepkisi

LTDH’deki 1 standart sapmalı pozitif şok, LKGSYH’i orta vadede arttırmaktadır. Ancak Şekil 3.11’den de görüldüğü üzere, bu artış düşük seviyededir ve ortalamaya çabuk dönmektedir. Bunun altında yatan temel neden ise doğurganlığın artmasıyla beraber üretimin artmasıdır. Bu artışın çok yüksek olmamasının nedeni ise, teknoloji ve makineleşmenin artmasıyla birlikte verimin sadece işgücüne bağlı olmaktan çıkıp teknoloji yoğun bir hal almasıdır.

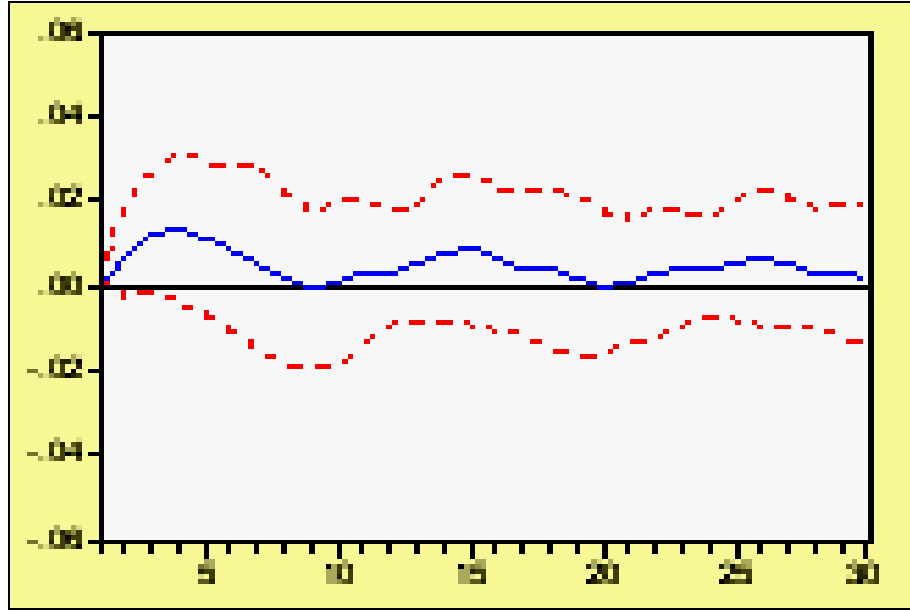
Toplam doğurganlık hızındaki pozitif şok bebek ölümlülüğünü arttırmaktadır. bu başlangıçta olağan dışı bir durum gibi görünse de ailelerin sahip oldukları çocuk sayısı artması aile gelirini ve bakımını daha çok çocuğun paylaşması anlamına gelir. Bunun sonucu olarak özellikle orta ve düşük gelirli ailelerde çocuk başına düşen gıda ve sağlık harcamaları azalacağından bebek ölümlülüğü artmaktadır.

Ücretler ise toplam doğurganlık hızındaki pozitif bir şoktan negatif etkilenmektedir. Zira orta vadede nüfusun artmasının sonucu olarak emek arzının artması ücretlerin düşmesine sebep olmaktadır. Ancak uzun vadede, ucuz işgücünün yerli ve yabancı yatırımları çekmesi aynı şekilde artan nüfusla beraber tüketimin artması

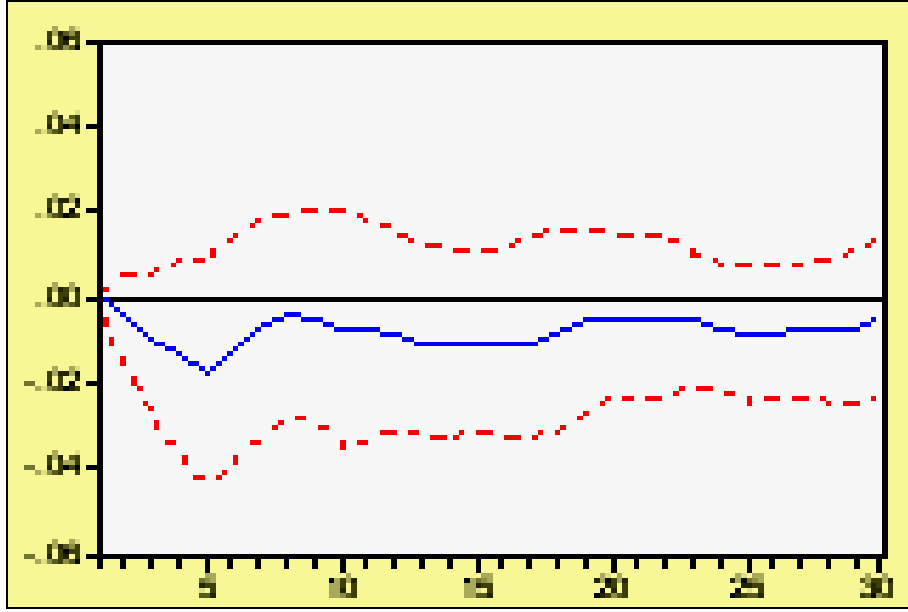
yeni istihdam alanları yaratılmasına neden olacaktır. Dolayısıyla uzun vadede çalışan başına reel ücretler artma temayülü gösterecektir.

Şekil 3.11. LTDH' deki Bir Standart Sapmalılık Şoka LKGSYH' nin Tepkisi

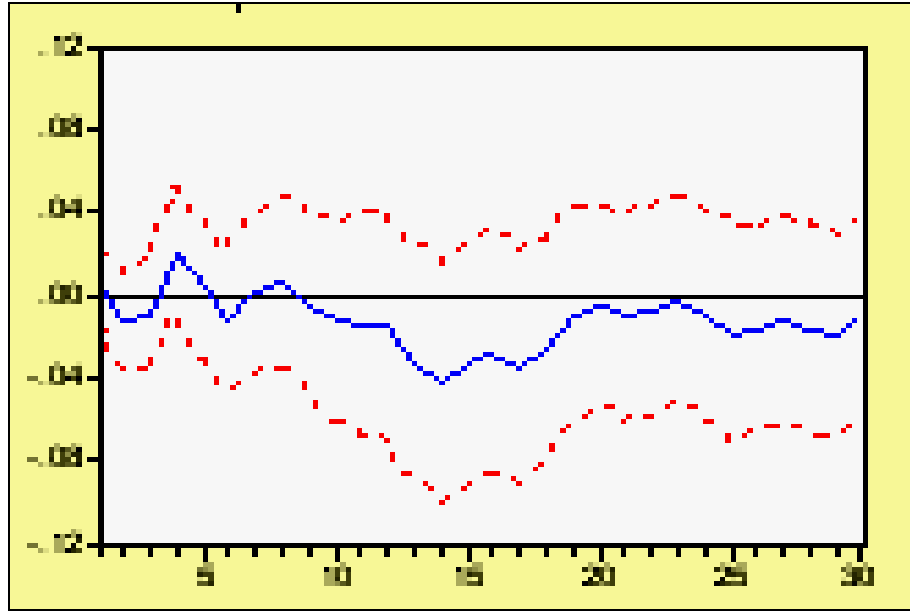
Şekil 3.12. LTDH' deki Bir Standart Sapmalılık Şoka LBOO' nun Tepkisi

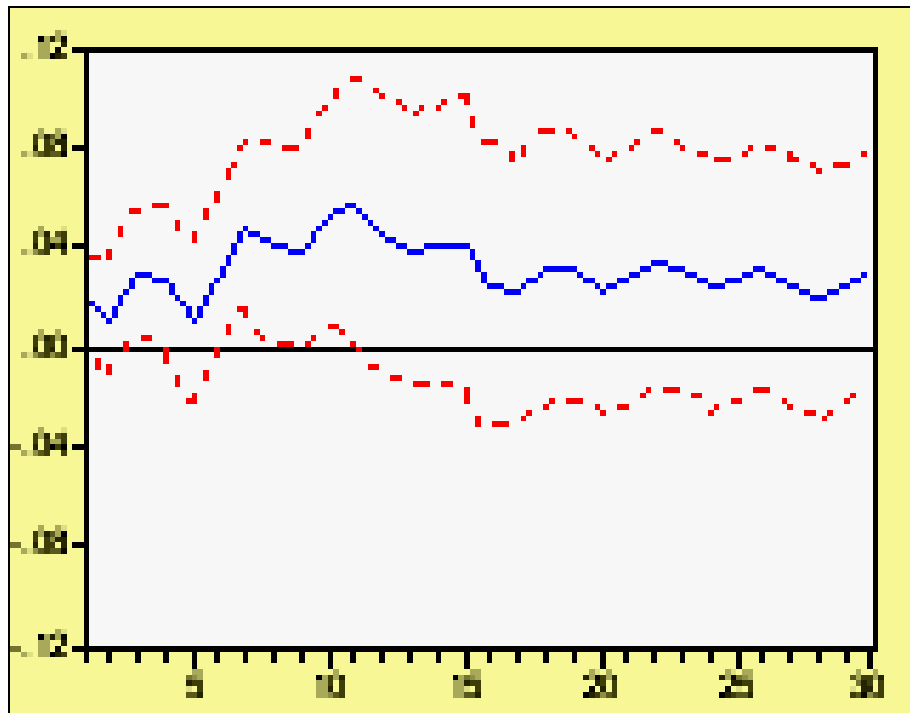
Şekil 3.13. LTDH' deki Bir Standart Sapmalı Şoka LCORU' nun Tepkisi

Bebek ölüm oranında yaşanacak negatif bir şok Şekil 3.14'ten de görülebileceği gibi, LKGSYH'de bir düşüşe neden olmaktadır. Bunun temel nedeni ise KGSYH' nin formülasyonunda yatmaktadır. Gayri safi yurt içi hasılanın toplam nüfusa nispeti olan KGSYH, paydanın büyümesiyle birlikte azaltmaktadır

LBOO'daki negatif bir şok, kısa vadede doğurganlığı çok az etkilerken uzun vadede doğurganlığı artma temayülüne sokmaktadır. Bu davranış biçimi ailelerin ve nüfusun devamı diğer bir ifadeyle nüfusu dengede tutabilme kaygısından kaynaklanmaktadır. Zira insan nüfusunun tarihine bakıldığında, bebek ölümlüğünün yüksek olduğu dönemlerde doğurganlığında yüksek bir seyir izlediği görülmüştür.

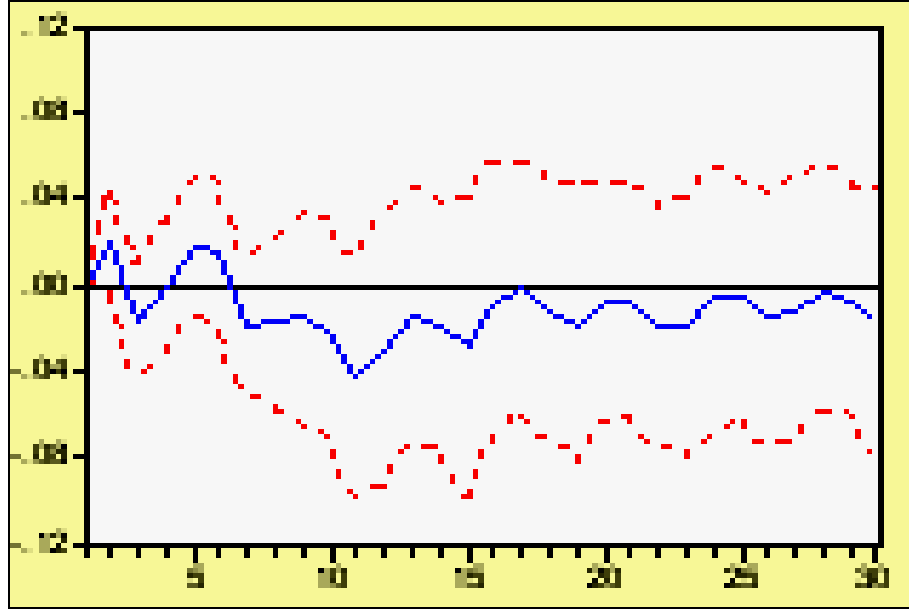

Şekil 3.14. LBOO' daki Bir Standart Sapmalı Şoka LKGSYH' nin Tepkisi

Şekil 3.15. LBOO' daki Bir Standart Sapmalı Şoka LTDH' nIn Tepkisi

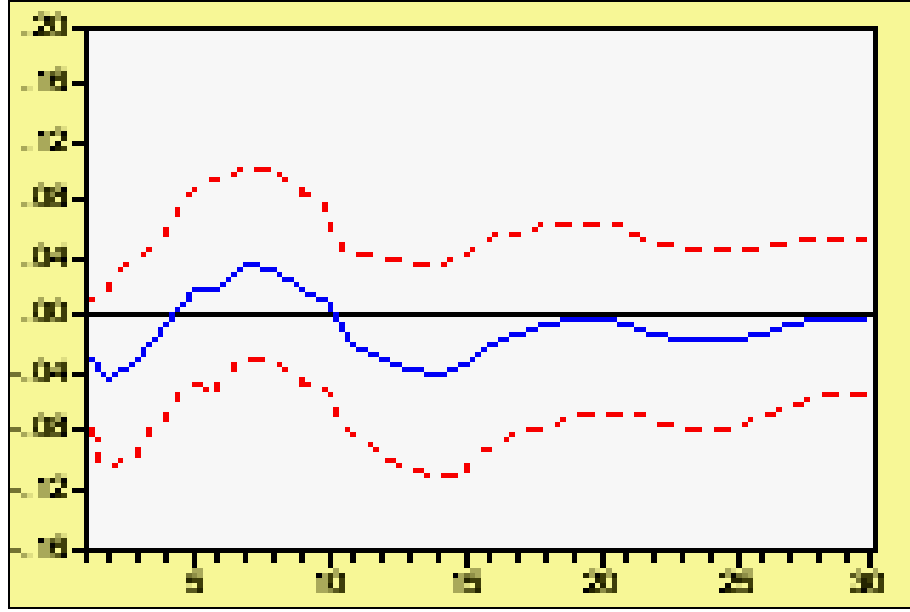

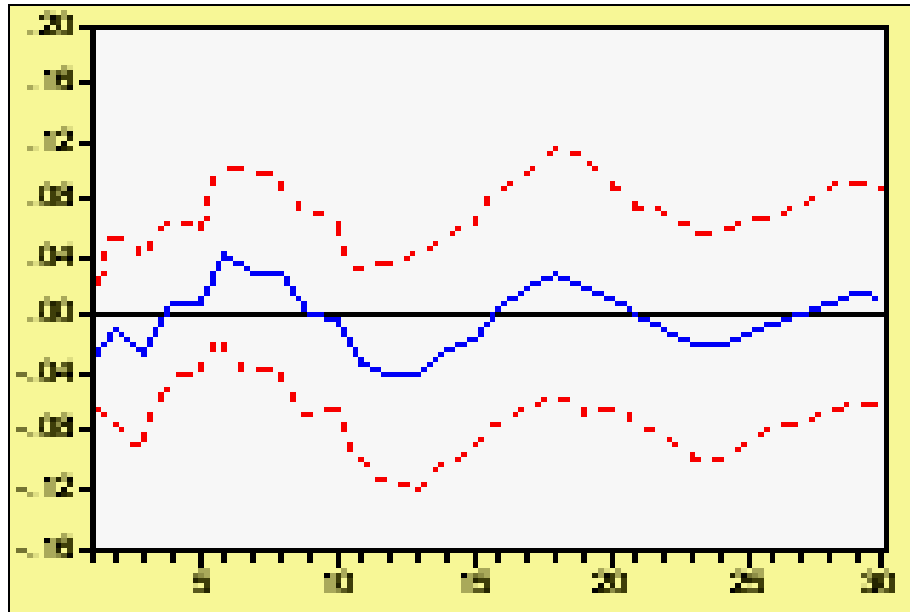
Şekil 3.16. LBOO' daki Bir Standart Sapmalı Şoka LCORU' nun Tepkisi

Çalışan başına reel ücretlerde yaşanacak 1 standart sapmalı negatif şok, LTDH'yi kısa dönem de azaltırken orta vadede LTDH tekrar yükselme temayülüne girmektedir. Bu durum TDH'nin, LKGSYH'ye kıyasla çalışan başına reel ücretlerden daha az etkilendiğini göstermektedir. Nitekim Şekil 3.9'da da görüldüğü üzere, LKGSYH, LTDH'yi 3 dönem için düşürürken , LCORU sadece LTDH'yi sadece bir dönem için düşürmekte ve bir dönem sonunda ise ailelerin iktisadî sıkıntılar nedeniyle erteledikleri çocuk sahibi olma düşüncesine tekrar geri döndükleri görülmektedir.

Ücretlerdeki 1 standart sapmalı negatif şok, bebek ölümlülüğünü hızlı bir şekilde arttırmaktadır. Zira, ücretlerde yaşanan düşüklük ailelerin çocuklarının beslenme ve sağlık harcamalarına daha az para harcayabileceklerini göstermektedir. Hızlı ve yüksek seviyede etkilenme ise, bebek ölüm oranlarının iktisadî koşullardan daha çabuk etkilendiğini kanıtlar niteliktedir.

Şekil 3.17. LCORU daki Bir Standart Sapmalı Şoka LTDH' nin Tepkisi

Şekil 3.18. LCORU'daki Bir Standart Sapmalı Şoka LBOO' nun Tepkisi

Değişkenlerin şoklar karşısında birbirlerine olan tesirleri kıyaslandığında ise kişi başına gayri safi yurt içi hasılda yaşanan bir şokun, toplam doğurganlık hızı üzerinde ücretlerden daha etkili olduğu, ücretlerde yaşanan bir şokun ise bebek ölüm oranı üzerinde daha etkili olduğu gözlemlenmektedir.

Toplam doğurganlık hızının, kişi başına gayri safi yurt içi hasılayı ve çalışan başına ücretleri bebek ölüm oranından daha az etkilemesinin nedeni ise muhtemelen incelenen dönemde bebek ölüm oranının toplam doğurganlık hızından daha hızlı bir değişim göstermesidir. Zira bu süre zarfında TDH 5.6'dan 2.53'e düşerken bebek ölüm oranı %152'den %41'e düşmüştür.

Etki-tepki fonksiyonları sayesinde değişkenlerin şoklar karşısında birbirlerine tesiri beklentilerimize uygun gerçekleşmektedir. Bu durum, demografik göstergelerle iktisadî göstergeler arasında bir bağlantı olduğunu göstermektedir. Buradan hareketle, bir ülkenin iktisadî -politik kararlar alırken nüfusun değişen yapısını göz önünde bulundurmasının mühim bir durum arz ettiği anlaşılmaktadır.

Sonuç

Nüfus yapısı, ülkelerin iktisadî ve sosyal politikalarının önemli bir belirleyicisidir. Nüfus yapısında yaşanan değişimler, ülke ekonomisinin arz ve talep yapısını, kamu gelirlerini ve harcamalarını, tüketim ve tasarruflarını, bütün bunlara bağlı olarak da yatırımlarını büyük ölçüde etkilemektedir. Dolayısıyla bir ülkenin değişen nüfus yapısı çeşitli açılardan değerlendirilerek, ülkenin gelecekte doğabilecek ihtiyaçlarını belirlemek ve bu doğrultuda politikalar geliştirmek küreselleşme ile birlikte artan rekabet koşulları içerisinde dünya piyasaları içinde yer almak isteyen gelişme sürecindeki ülkeler açısından son derece büyük bir önemi haizdir.

Nüfus yapısı, sosyo-iktisadî yapıyı şekillendirdiği gibi sosyo-iktisadî değişimler de nüfus yapısını bir miktar gecikme ile etkilemektedir. Demografik geçiş teorisi ile izah edilen bu durum, toplumların sanayileşme ile birlikte değişen yaşam tarzlarının, sahip oldukları doğum ve ölüm davranışlarını etkilediği tezi üzerine kurulmuştur. Teoriye göre sanayileşme ile birlikte nüfus giderek yaşlanmaktadır. Nitekim Avrupa ülkelerinin yaşadıkları deneyimlerden hareketle geliştirilen teori, sanayileşme sürecini nüfus yapısında neden olduğu değişimler itibariyle safhalara ayırarak izah etmektedir.

Sanayileşme ile birlikte toplam nüfus içinde yaşlı nüfusun ağırlığının giderek artması şeklinde de izah edilebilecek yaşlanan nüfus, sanayileşmiş ülkelerin sahip oldukları bir özellik gibi görülmektedir. Ancak sanayileşmenin bir süreç olması gibi nüfus yapısındaki değişimde yaşam tarzlarındaki değişimin bir miktar gecikme ile doğum, ölüm oranlarına ve ortalama hayat beklentilerine yansımaları neticesinde belirli bir zaman almaktadır. Bu sürecin sonunda nüfusun istikrarlı bir yapıya kavuşması neticesinde de yaşlanan nüfusun toplam nüfus içindeki ağırlığı artmaktadır. Nüfusun yaşlanması bu değişimi tamamlamış ya da tamamlamak üzere olmaları itibariyle sanayileşmiş ülkeler de bu durum daha belirgindir. Ancak sanayileşmiş ülkelerin geçirdikleri bu süreci geliştirmekte olan ülkeler çok daha hızlı bir şekilde yaşamaktadır. Dolayısıyla sanayileşmekte olan ülkelerin uzun vadeli nüfus projeksiyonları dahilinde nüfus yapısında yaşanan değişimin makro iktisadî neticelerini belirlemeye çalışmanın önemi aşikar bir hal almaktadır.

Türkiye açısından durum değerlendirildiğinde, ülke nüfusu içinde 65 yaş ve üzeri nüfus grubunun diğer gruplara nazaran daha hızlı arttığı görülmektedir. Doğum ve ölüm oranlarında yaşanan düşüşler, ortalama hayat beklentisinde yaşanan artışlar ve nüfus artış hızının istikrarlı bir yapıya yaklaşmış olması ve Avrupa ülkelerinin 100 yılda tamamladıkları bu sürecin 50 yılda tamamlanmış olması Türkiye’de yaşanan nüfus vakasını gözler önüne sermektedir. Dolayısıyla yaşanan bu değişim neticesinde değişecek ihtiyaçlara binaen geliştirilecek politikalara ışık tutmak açısından yaşanan nüfusun makro iktisadî tesirlerini değerlendirmek önemli bir faydayâ haizdir.

Yaşlı nüfusun ülke nüfusu içinde ağırlığının artması ile birlikte daralan emek arzı ve değişen tüketim-tasarruf ve üretim-yatırım davranışları, yaşanan nüfusun ülke ekonomisi üzerindeki doğrudan tesirleridir. Dolaylı tesirler ise doğrudan tesirlerin bir neticesi olarak gelişen sosyal güvenlik, sağlık, eğitim, ıslah harcamaları ve ülke gelirleri üzerindeki tesirleridir.

Nüfusun yaşlanması ile emek arzında daralma beklenmektedir. Ancak bu sürecin sona ermesinden bir önceki safhada toplam nüfus içerisinde üretken nüfusun payı ulaşabileceği en yüksek seviyeye çıkmaktadır. Çünkü bu safhadaki üretken nüfusun doğurganlığın yüksek seyrettiği dönemlerde doğmuş olması sebebiyle bu nüfus, halihazır yüksek sayıdaki emek arzını teşkil edecektir. Türkiye’de, üretken nüfusun en fazla, bağımlı nüfusun en düşük olacağı bu safhadadır. Ancak bu süre kısıtlı bir zaman aralığıdır. Dolayısıyla bu safha süresince, artan üretken nüfusa yeterli istihdam imkanları sağlandığı ve beşeri sermayenin kalitesi arttırıldığı takdirde ekonominin performansı artacaktır.

Ülke nüfusunun geliri, zevk ve tercihleri mecmu talebin teşkilinde rol oynayan en önemli faktörlerden bazılarıdır. Dolayısıyla yaşla birlikte gelir düzeyi, zevk ve tercihlerin de önemli ölçüde değiştiği göz önünde bulundurulduğunda ağırlıklı talep tercihlerinin değişeceği aşikardır. Buna binaen nüfusun yaşlanması ile birlikte emekli nüfusun payının artması neticesinde azalan gelirler tüketimin bir miktar kısılmasına neden olacaktır. Bu kesimin yaşlarının özellikle dayanıklı tüketim malları kullanımı için elverişli olmaması nedeniyle mecmu talep içerisinde dayanıksız tüketim malları talebinin ağırlık kazanacağı beklenmektedir.

Fertlerin hayatları süresince tasarruf etme eğilimleri yaşla birlikte değişme göstermektedir. Emeklilik dönemleri için tasarruf etme temayülünde olan fertler bu döneme geldiklerinde tasarruflarını çözmektedirler. Dolayısıyla yaşlanan nüfus neticesinde toplam tasarruflarda bir düşüş beklenmektedir. Ancak tasarruf oranlarındaki düşüş toplam bağımlılık oranı ile yakından ilişkilidir. Dolayısıyla yaşlı bağımlı nüfustaki artışın genç bağımlı nüfustaki azalıştan daha düşük seviyede gerçekleşeceği 2030'lu yıllara kadar tasarruflarda düşüşten ziyade bir artış beklenmektedir.

Toplam nüfus içerisinde yaşlı nüfusun payının artması neticesinde emekli nüfusun üretken yaştaki nüfusa nispetinde bir azalma görüleceği açıktır. Dolayısıyla halihazırda hazine yardımlarıyla sosyal güvenlik ödemelerini gerçekleştiren ve düşük aktif/pasif oranına sahip kurumlar önemli bir mali külfet altına gireceklerdir. Üretken yaştaki nüfusun bağımlı nüfusa oranının Cumhuriyet tarihindeki en yüksek değeri alacağı önümüzdeki 20 ila 30 yıl içerisinde aktif/pasif oranındaki artışın rahatlatıcı tesiriyle gerekli politikalar devreye sokulduğu takdirde sosyal güvenlik sistemi üzerindeki yaşlı nüfusun yaratacağı mali külfet azaltılabilir.

Makro düzeyde sağlık harcamalarının gelişim hakkında tahminler yapılabilmesi için göz önünde tutulması gereken başlıca değişkenlerin nüfusun yaş yapısı ve ortalama ömür beklentisi olduğu çeşitli çalışmalarda tespit edilmiştir. Dolayısıyla ortalama ömrün uzaması ve yaşlı nüfusun payının artması neticesinde sağlık harcamalarının artması beklenmektedir. Ancak nüfusun yaşlanması sağlık hizmeti talebini arttırırken nüfusun kendini yenileyecek seviyede artması nüfus artışı nedeniyle gerçekleşen sağlık hizmeti talebini azaltıcı bir rol oynayacaktır. Bununla birlikte bu talep azalmasının yaşlanma nedeniyle gerçekleşecek talep artışını dengelemesi söz konusu değildir. Zira halihazırda yetersiz olan sağlık sistemi için yaşlanan nüfus ile birlikte daha çok yatırım yapılması gerekecektir.

Bir ülkede eğitim harcamalarını belirleyen başlıca unsur eğitim çağındaki nüfusun sayısıdır. Doğum, bebek ve çocuk ölüm oranlarında yaşanan hızlı düşüşler neticesinde başlangıçta eğitim çağındaki nüfusta yaşanan nispi düşüşler yerini mutlak düşüşlere bırakmaktadır. Dolayısıyla geçmiş yıllarda eğitim çağındaki nüfus artış hızını karşılayabilmek amacıyla yapılan okul inşası harcamalarının düşmesi beklenmektedir.

Buradan hareketle yapılacak olan eğitim harcamaları nicelikten ziyade eğitimin niteliğinin artması yönünde olacaktır.

İslah harcamaları açısından durum değerlendirildiğinde, yapılan araştırmalardan yaş ile suç işleme temayülünün büyük ölçüde birbiri ile ilişkili olduğu görülmektedir. 22 ila 50 yaşları arasında suç işleme oranlarının yüksek olması neticesinde diğer faktörler dikkate alınmaksızın önümüzdeki 20 ila 30 yıl boyunca suç oranlarında artış görülmesi muhtemeldir. Dolayısıyla bu dönemde ıslah harcamalarının da artması beklenmektedir. Ancak bu süreçten sonra, yaşlı nüfusun suç oranlarının çok düşük olması nedeniyle ıslah harcamalarının düşmesi beklenmektedir.

Ülke gelirleri açısından yaşlı nüfusun menfi tesirinin az olması beklenmektedir. Çünkü ülke ekonomisi üzerinde yaşlı bağımlı nüfus ile genç bağımlı nüfusun mali tesiri benzer niteliktedir. Önümüzdeki 20 ila 30 yıllık süreç içerisinde toplam bağımlılık oranının en düşük seviyelerde gerçekleşecek olması nedeniyle ülke gelirleri açısından vergi gelirlerinin, istihdam edilen nüfusun artacağı farzedilirse yükseleceği beklenebilir.

Tüm bu bilgiler ışığında yaşlanan nüfusun Türkiye için söz konusu olup olmadığı ve makro iktisadî büyümeye olan tesirinin nasıl bir seyir izlediğinin ampirik bir çalışmayla incelenmesi daha da önemli bir hale gelmiştir. 1968 ila 2000 yılları için yapılan ekonometrik çalışma sonucunda Türkiye için demografik değişimin yaşanmakta olduğu dolayısıyla da nüfusun yaşlandığı sonucuna varılmıştır. Buna binaen yaşlanan nüfusun iktisadî büyüme üzerindeki tesirleri uzun dönem ve kısa dönem için ayrı ayrı incelenmiş sonuçta demografik değişimi temsil eden doğurganlık oranı ve bebek ölüm oranı ile iktisadî büyümeyi temsil eden kişi başına gayri safi yurt içi hasıla arasında uzun dönemde menfi bir ilişki bulunmuştur. Bunun yanında kısa dönem dinamikleri ve buna bağlı olarak zayıf ekzojenlik testleri üzerinde durulmuş ve kişi başına gayri safi yurt içi hasıla için zayıf ekzojenlik boş hipotezi reddedilmiştir. Granger nedensellik test sonuçları incelendiğinde ise toplam doğurganlık hızı ile bebek ölüm oranından kişi başına gayri safi yurtiçi hasılaya doğru bir nedenselliğin söz konusu olduğu ancak kişi başına gayri safi yurtiçi hasıladan toplam doğurganlık hızı ve bebek ölüm oranına doğru bir nedenselliğin söz konusu olmadığı görülmektedir.

Özetle, genç bir nüfusa sahip Türkiye nüfusu, sanayileşme ile birlikte giderek yaşlanmaktadır. Bu durum, Türkiye'nin alışık olduğu türden sorunların yerini çok daha farklı sorunların olmasına sebep olacaktır. Zira, Cumhuriyet' in kurulmasından bu yana hızlı nüfus artışının yarattığı sorunlarla boğuşan Türkiye'nin nüfus artış hızının yenilenme seviyesine düşmesiyle ve nüfusun yaşlanmasıyla sorunlarının da yapısı değişecektir. Yaşlı nüfusun ülke ekonomisi üzerine getireceği külfet gerekli ve yeterli politikalar yürürlüğe konulmadığı takdirde ülke ekonomisini darboğaza sokacak ve büyümeyi yavaşlatacaktır. Ancak, Türkiye'nin üretken yaştaki nüfusun en yüksek seviyelerde olacağı bir zaman aralığındadır. Literatürde “fırsatlar aralığı” olarak adlandırılan bu süre zarfında istihdamı ve beşerî sermaye kalitesini arttırıcı politikalar ayrıca sosyal güvenlik sistemi reformları gerçekleştirdiği takdirde yaşlı nüfusun yaratacağı sorunlara karşı hazırlıklı olunacaktır. Bu fırsatlar aralığının iyi şekilde değerlendirilmesi iktisadî büyümeyi hızlandıracaktır.

Bibliyografya

Kitaplar

Alvarado,J., Creedy, J., “Population Ageing, Migration And Social Expenditure”, Edward Elgar Publsishing Ltd., Cheltenham, 1998

Başol, Koray , “Demografi”, Anadolu Matbaası, İzmir, 1994

Behar, Cem, “Osmanlı İmparatorluğu’nun ve Türkiye’nin Nüfusu, 1500-1927” DİE Tarihi İstatistikler Dizisi, Cilt 2, 2. Baskı, Ankara, 2003

Branson William H., ”Makro İktisat Teorisi ve Politikası”, Çev: İbrahim Kanyılmaz, Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2. Baskı, İstanbul, 1999

Can, Tuncay , Alper Yusuf, “Sosyal Güvenlik Sisteminin Yeniden Yapılandırılması Tartışmaları ve Çözüm Önerileri”, Tüsiad, Yayın No: Tüsiad-T797-10/217, Ekim 1997

Cerit, Sevil , “Türkiye’de Nüfus, Doğurganlık ve Ölümlülük”, Yeniçağ Basım -Yayın Sanayi ve Tic. Ltd. Şti, Ankara, 1989

Cillov Haluk, “Nüfus İstatistikleri ve Demografinin Genel Esasları”, İstanbul Üniversitesi Yayınlarından No: 839, İktisat Fakültesi No:111, İstanbul, 1960

Cipolla, Carlo (1960), “Tarih Boyunca Ekonomi ve Nüfus”, Çev: Mehmet Sırrı Gezgin, Tur Yayınları, İstanbul, 1980

Coale, Ansley J., “The History of Human Population”. in The Human Population (A Scientific American Book)”, W.W. Freeman & Company, San Francisco, 1974.

Creedy, John, “Pensions and Population Ageing”, Edward Elgar Publsishing Ltd., Cheltenham, 1998

Danışoğlu, Emel, “Sosyal Yapı –III Nüfus Grupları A. Yaşlı Nüfus”, DPT Yayın No: 2135-SBP:415, Ankara, Nisan 1998

DİE, “ İstatistiklerle Türkiye 2001”, Yay No: 2620, DİE Matbaası, Mayıs 2002

Dilik, Sait, “Sosyal Güvenlik”, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991

- Disney, Richard, "Can We Afford To Grow Older? A Perspective on The Economics of Ageing", Massachusetts Institute of Technology, y.y., 2. Baskı, 1998
- DPT, "Memur, İşçi ve Emeklilerin Nominal Ücret Serileri (1963-1987), Yayın No: DPT: 2119-SBP:411, Mart 1988
- Dündar, Faik Birol, "Sosyal Güvenlik Araçlarının Makro Ekonomik Etkileri", Ankara İ.T.İ.A Yayın No: 76, Ankara, 1976
- Gökdere, Ahmet, "Yabancı Ülkelere İşgücü Akımı ve Türk Ekonomisi Üzerine Etkileri" Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1978
- Erkenegekon, Çağatay, "Emekliliğin Finansmanı (Global Uygulamalar Işığında Türkiye İçin Bir Özel Emeklilik Modeli Önerisi)", Tügiad Yay. No:35-1, İstanbul, 2000
- Hacettepe Ün. Nüfus Etüdüleri Enstitüsü, T.C. Sağlık Bakanlığı, "Nüfus ve Sağlık Araştırması Türkiye 1993", Ankara, Ekim 1994
- , "Nüfus ve Sağlık Araştırması 1998", Ankara, Ekim 1999
- İLO, "21. Yüzyıla Doğru Sosyal Güvenlik", Uluslararası Çalışma Ofisi Genel Direktörüne, Sanayileşmiş Ülkelerde Sosyal Güvenlik Sistemlerinin Ekonomik ve Sosyal Değişimi Hakkında Sunulan Rapor (Çev:Yusuf ALPER ve İsmail TATLIOĞLU), Kutuyay, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Bursa, 1994 (21.Yüzyıl) Bağırkan, Şemsettin, "Demografinin Temelleri, Türkiye'nin Demografik Yapısı, Uluslararası Demografi", Set Yayınları, İstanbul, Mayıs 2003
- Johnson, P., -Falkingham, J., (1992). "Ageing and Economic Welfare", Sage Publications Ltd., London, 1992
- Kutlar Aziz, "Ekonometrik Zaman Serileri", Gazi Kitabevi, Ankara, 2000
- Mcfalls, Joseph, "Population A Lively Introduction", Third Edition, Population Reference Bureau, 53(3), 1998,
- National Research Council, "Preparing For An Aging World", National Academy Press, Washington D.C., 2001

- Özbay F., -Yücel B., -Sezal İ. ve diğerleri, “ Nüfus ve Kalkınma: Göç, Eğitim, Demokrasi, Yaşam Kalitesi”, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdüleri Enstitüsü, Yayın No. HNEE_Hü.01.02, Ankara, 2001
- Pampel, Fred C., “Aging, Social Inequality and Public Policy”, Thousand Oaks, Pine Forge Press, 1998
- Patterson Kerry, “An Introduction To Applied Econometrics: A Time Series Approach”, St. Martin’s Press”, New York, 2000,
- Serper, Özer, “Demografiye Giriş” Filiz Kitabevi, İstanbul, 1980
- Shorter, Fredic C., - Macura, Miroslav, “Türkiye’de Nüfus Artışı (1935-1975) Doğurganlık ve Ölümlülük Eğilimleri”, Yurt Yayınları, Ankara, 1983
- SSK Aylık İstatistik Bülteni, 2004 Haziran
- Şen, Faruk, - Koray, Sedef, “Türkiye’den Avrupa Topluluğuna Göç Hareketleri” Önel Yayınevi, Köln, Kasım,1993
- TC Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu, “Genel Rapor 1999 Kamu İktisadi Teşebbüsleri, Sosyal Güvenlik Kuruluşları, Fonlar, Diğer Kuruluşlar”, Ankara, 2001
- Tufan, İsmail (2002), “ Antik Çağdan Günümüze Yaşlılık –Sosyolojik Yaşlanma “ , Aykırı Yayıncılık, İstanbul, 2002
- Tuncer, Baran, “Ekonomik Gelişme ve Nüfus”, Hacettepe Üniversitesi Yayınları D-20, Ankara, 1976
- Türkoğlu Faruk, “Umudun Yol Haritası,Hızlı Büyüme Mümkün” Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2003
- Tüsiad, “Türkiye’nin Fırsat Penceresi –Demografik Dönüşüm ve İzdüşümleri-”, Yay No: TÜSİAD-T/99-1-251, İstanbul, Ocak1999
- Yazgan, Turan, “İktisatçılar İçin Sosyal Güvenlik Ders Notları”, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1992
- Yenal, Oktay, “Cumhuriyet’ in İktisat Tarihi” , Homer Kitabevi ve Yayıncılık Ltd. Şti., İstanbul, 2003

Yıldırım, S., “Sağlık Hizmetlerinde Harcama ve Maliyet Analizi”, DPT Yayın No:2350, Ankara, 1994

Wisre, A. David, “Advances in The Economics Of Aging”, NBER, The University of Chicago Press, USA, 1996

Makaleler

Abadan- Unat, Nermin, “Türkiye’nin Dış Göç Akımı ve Sosyal Hareketlilik”, Ankara Üniversitesi SBFD, C.27, Nr,4, Aralık, 1977, s. 17 - 52

Akalın, Güneri “Sosyal Güvenlik Sistemimiz: Sorunlar Ve Çözüm Önerileri” , Liberal Düşünce Dergisi, Sayı: 18, Cilt: 5, Bahar 2000

www.liberal.dt.org.tr/dergiler/ldsayi18/1802.html

Akın, Levent, “Demographic Future and Some Health Problems in Turkey”, Nüfus Bilim Dergisi, No:23, 2001, p.3-25

Alper, Yusuf, “Yeni Bir Yüzyıla Girerken Yeniden Yapılanmanın Eşiğindeki Sosyal Güvenlik”, Çimento İşveren Dergisi, Sayı:3, Cilt:13, Mayıs 1999, s. 10-33

Axell Boersch- Supan, “Labor Market Effects of Population Ageing”, Labour, Nber Working Paper 8640, Vol. 17, 2003, p. 5-44

-----, - Winter, Joachim, “ Population Aging, Savings Behavior and Capital Markets” NBER Working Paper 8561, Oct. 2001, p. 1-51

Barrow, Robin, “Population Growth and Econmic Growth: Some More Corelations”, Population And Development Review, Vol 20 No: 1, Mart 1994, p. 153-165

Caldwell, John, “The Globalization of Fertility Behaviour”, Supplement to Population and Development Review, Vol:27, 2001, s.93-115

Caldwell, John, “A Restatement Of Demographic Transition Theory”, Population and Development Review, Vol. 27, 2001, p. 93-114

Chesnais, Jean-Claude.(1990). “Demographic Transition Patterns and Their Impact on The Age Structure”, Population and Development Review, Vol 16, No: 2, Jun 1990, p. 327-336

- Chilton, Roland; Spielberger, “Is Delinquency Increasing? Age Structure And The Crime Rate”, Social Forces, Vol:16 No:3, March 1971, s. 487-493
- Cogwill, David, “Transition Theory as a General Population Theory”, Social Forces, Vol.41, No.3, March 1963, s. 270-274
- Darrell J. Steinmeier, - Andersen, Emilie Allan, - Harrer, Miles D., - Streifel, Cathy, “Age and Distribution of Crime”, The American Journal of Sociology, Vol. 94, No:4 (Jan 1989) Ocak 1994, p. 803-831
- Fougere, Mamime, - Merette, Marcel, “Population Ageing and Economic Growth in Seven OECD Countries”, Economic Modelling, Vol. 16, 1999, p.411-427
- Futagami, Koichi, - Nakajima, “Population Ageing and Economic Growth”, Journal of Macroeconomics, Vol. 23, No: 1, 2001, p. 31-44
- Gray, Alastair, - Seshamani, Meena, “The Impact of Ageing on Expenditures in The National Health Service” Age and Aging, Vol:31, No:4, 2002, p. 287-294
- Getzen, Thomas E., “Population Aging and The Growth of Health Expenditures”, Journal of Gerontology, Vol:47, No:3, May 1992, p.98-104
- Haris, Amy., Evans, William N., - Schwab, - Robert B., “Education Spending in Aging America”, Journal of Public Economics, Vol. 81, 2001, p. 449-472
- Herr, David, “Economic Development and Fertility”, Demography, Vol.3, No:2 , 1966, p. 423-444
- Hondroyiannis, George, Papapetrou, Evangelia, “Demographic Transition and Economic Growth: Empirical Evidence From Greece”, Journal of Population Economics, Vol:15, 2002, p.221-242
- Irwin Sarah, “Age Related Distributive Justice and Claims on Resources”, The British of Sociology, Vol 47, No:1, March 1996, p.68-92
- Kirk, Dudley, “Demographic Transition Theory”, Population Studies, Vol 50, No:3, Nov 1993, 361-387

- L.Hall, Roberta , “Demographic Transition: Stage Four”, Current Antropology, Vol 13, No: 2, Apr 1972, p. P.212-215
- Messkoub, Mahmoud, “Crisis of Ageing in Less Developed Countries: Too Much Consumption or Too Little Prooduction?”, Development and Change, Vol. 30, No.2, 1999, p. 217-235
- Navanetham, K., ”Age Structural Transition And Economic Growth: And Southeast Asia”, Centre For Development Studies, Working Paper 337, August 2002
- Notestein, Frank W., “[1960] Frank Notestein on Populatiin Growth”, Population and Development Review, Vol 9, No:2, Haziran 1983, p. 345-360
- Ono, Tetsuo, Maeda, Yasuo, “Sustainable Development In An Aging Economy” Environment And Development Economics, Discussion Paper No:22, Aug 2001
- Oray, Sedef, “Dynamics of Demography and Development in Turkey: Implications the Potential for Migration to Europe”, Nüfus-Bilim Dergisi, Vol 19, 1997, p.37-55
- Parker, Robert N., Gartner Rosemary, “Cross-National Evidence on Homicide and The Age Structure of The Population”, Social Forces Vol.69, No:2, December 1990, 351-371
- Phillips, David, “Epidemiological Transition: Implications for Health and Health Care Provision”, Geografiska Annaler. Series B, Human Geography, Vol.76, No:2, 1994, p. 71-89
- Stephenson John, Scobie Grant, “The Economics of Population Aging”, New Zeland Treasury Working Paper 02/04, March 2002
- Taş, Ayşe Karaduman, Dikbayır, Gülfer, “Doğurganlığın Belirlenmesinde Sosyo-Ekonomik Özelliklerin Etkisi”, III.Ulusal Nüfusbilim Konferansı Yayınlanmamış Bildirisi, Ankara, 2-5 Aralık 1997
- Toros, Aykut, “Life Tables for The Last Decade of XX. Century in Turkey” Nüfus-Bilim Dergisi, Vol 22, 2000
- Ünalın , Turgay, “The Status of Old Age Population in Turkey”, Nüfus-Bilim Dergisi, Vol 22, 2000, p 3- 22

-----, "Changing Family Structure in Turkey, 1968-1998", HNNE Demography in Paper, No:6, Ankara, Febr. 2002

-----, "Turkey's Population at the Beginning of The 21st Century", Nüfus-Bilim Dergisi, Vol 19, 1997, p. 57-72

Üner Sunday, "Labour Migration From Turkey", Nüfus-Bilim Dergisi, Vol 10, 1988, p. 81-100

Jie, Zhang, -Zhang, Junsen, - Lee, Ronald, " Rising Longevity, Education, Savings And Growth", Journal of Development Economizs, Vol.70, 2002, p. 83-101

Elektronik Kaynaklar

Ceteris Paribus Veri Tabanı,

http://www.ceterisparibus.net/veritabani/dpt50_02/9a.htm, 5 Ocak 2004

Deliktaş Ertuğrul, "Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme", <http://www.basakekonomi.com.tr/arsiv/sermaye.html>, 23 Mayıs 2004

Fişek, Nusret, "Prof. Dr. Nusret Fişek'in Kitaplaşmamış yazıları- II, Ana- Çocuk Sağlığı, Nüfus Sorunları ve Aile Planlaması"

http://www.ttb.org.tr/n_fisek/kitap_2/16.html, 9 Nisan 2004

Işık, Oğuz, "2020 Yılında Türkiye, Nasıl Bir Demografik Tablo", http://www.ttb.org.tr/2020/oguz_isik.doc, 12 Nisan 2004

Ian Rh Rocket, " Population Growth and Demographic Transition"

<http://www.pitt.edu/~super1/lecture/lec6741/022.htm>, 18 March 2004

Kocaman, Tuncer, "Bulunulan Yaşa Göre Hayatta Kalma İhtimalleri", s. 157-163 <http://ekutup.dpt.gov.tr/planlama/42.nciyil/kocaman.pdf>, 19 Nisan 2004

Miller, Tim, "Increasing Longevity and Medicare Expenditure", Nov. 2000 <http://www.demog.berkeley.edu/~tmiller>, , 25 May 2004

SSK Aylık İstatistik Bülteni,

[http:// www.ssk.gov.tr](http://www.ssk.gov.tr) , 2004 Haziran

Şahin, Zeynep. “Türkiye’ye Yönelik Dış Göçteki Değişim ve Süreklilik”, Stratigma Aylık Strateji ve Analiz e-Dergisi, Sayı3, Nisan 2003

http://www.stradigma.com/turkce/nisan2003/print_12html, 15 Nisan 2004

T.C.Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü,

<http://www.gelirler.gov.tr/gelir.2.nsf>, 10 Mayıs 2004

Teksöz, Tuncay, “Sosyal Güvenlik Reformunun Genel Stratejisi”, 29 Mart 2002,

<http://www.bireyselemeklilik.gov.t/kutyay-tteksöz.ppt>, 28 Mayıs 2004

The Macroeconomic and Financial Implications of Ageing Populations”,
<http://www.bis.org/publ/gten04.pdf>, Mayıs 1998

Tuncay, Can, “Tüsiad’ın Sosyal Güvenlik Raporunun Ardından”

<http://www.cmis.org.tr/dergi/1mak981.htm>, 05 Haziran 2004

Türkiye’de Kadın Bilgi Ağı,

www.die.gov.tr/tkba/a.1.htm, 20 Mart 2004

United Nations Population Division World Population Prospects: The 2002 Revision Populatio
Database,

<http://esa.un.org/un.pp/>, 01 March 2004

8. Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyon Raporu: Nüfus, Demografi Yapısı Göç
2001-2005,

<http://www.plan8.dpt.gov.tr/nufus>, 5 Mart 2004

Özgeçmişim

1978 yılında Füssen/Almanya'da doğdum. İlk ve ortaokul öğrenimimi Zeytinbağı İlkokulu ve Ortaokulu'nda tamamladım. 1995'de Bursa Kız Lisesi'nden, 2000 yılında Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü'nden mezun oldum.

2001 yılında Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Bölümü'nde yüksek lisansa ve aynı bölümde Ocak 2002'de asistan olarak görevime başladım.

Sibel BALI